

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

K existenciální problematice v díle Karla Hynka Máchy

Bakalářská práce

Autor: Veronika Pilařová
Studijní program: B 7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Historie se zaměřením na vzdělávání
Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Kudrnáč, CSc.

Hradec Králové
2015

Zadání bakalářské práce

Autor: Veronika Pilařová

Studium: P121316

Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání, Historie se zaměřením na vzdělávání

Název bakalářské práce: **K existenciální problematice v díle Karla Hynka Máchy**

Název bakalářské práce AJ: On existential themes in the works of Karel Hynek Mácha

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Studie vybraných děl Karla Hynka Máchy se zaměřením na jejich specifiku v oblasti existenciální problematiky.

Anotace:

Studie vybraných děl Karla Hynka Máchy se zaměřením na jejich specifiku v oblasti existenciální problematiky.

Garantující pracoviště: Katedra českého jazyka a literatury,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Kudrnáč, CSc.

Oponent: prof. PhDr. Vladimír Křivánek, CSc.

Datum zadání závěrečné práce: 27.11.2013

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala (pod vedením vedoucího bakalářské práce) samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

Veronika Pilařová

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu této bakalářské práce panu doc. PhDr. Jiřímu Kudrnáčovi, CSc., za jeho cenné rady a připomínky při zpracovávání práce a také za jeho přívětivý přístup a ochotu.

Anotace

PILAŘOVÁ, Veronika. *K existenciální problematice v díle Karla Hynka Máchy*, Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2015, 80 s.

Bakalářská práce se zabývá tvorbou Karla Hynka Máchy. Po seznámení se s představiteli existencialismu a jejich teoriemi, je vysvětleno, jaké motivy, blízkých této filozofii, básník užívá. Následně jsou tyto prvky analyzovány. Je tak provázán filozofický podklad s literární složkou. Zřetel je brán jak na poezii, prózu, tak na soukromou korespondenci. Na základě objevených symbolů je načrtnut také Máchův světový názor. Smrt, posmrtný život, hroby, čas a jsoučno jsou základními tématy práce. Dále se autorka zabývá osobním setkáním Máchy se smrtí. V závěru je pojednáno o Máchově poselství, přetrvávající až do dnešní doby. Tak je dokázána jeho výjimečnost a nadčasovost.

Klíčová slova: Karel Hynek Mácha, existencialismus, smrt, čas, bytí

Annotation

PILAŘOVÁ, Veronika. *On existential themes in the works of Karel Hynek Mácha*, Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2015, 80 s.

The BA thesis deals with the works of Karel Hynek Mácha. The initial introduction of the members of existentialism and their theories is followed by the explanation of particular motives within this philosophy used by the author himself. The next part analyzes these issues. This approach links together the philosophical background and the literary content. The work focuses on poetry, prose as well as on private correspondence. Based on the analyzed symbols, the sketch of Mácha's world view is created. Death, afterlife, graves, time, and existence are the basic themes within this work. Mácha's personal experience with death is another issue dealt with in this work. The legacy of Mácha – described towards to end of the paper – is alive even today; hence proving the author's uniqueness and timelessness.

Keywords: Karel Hynek Mácha, existentialism, death, time, existence

Obsah

1.	Úvod.....	8
2.	Karel Hynek Mácha v akademických příručkách	10
3.	Existencialismus	15
3.1.	Německý idealismus.....	16
3.2.	Představitelé existencialismu	18
3.3.	Filozofie a literatura.....	21
4.	Existencialismus a Mácha.....	24
4.1.	Výjimečný básník	24
4.2.	Charakteristika konkrétních děl.....	30
4.2.1.	Tři symboly.....	33
4.2.2.	Bytí.....	35
4.2.3.	Příroda	47
4.2.4.	Krása, ženy, smrt.....	50
4.2.5.	Noc	52
4.2.6.	Skutečnost a sen	53
4.2.7.	Vlast.....	57
4.2.8.	Dětství.....	60
4.2.9.	Postavy.....	61
5.	Smrt v osobním životě K. H. Máchy	66
6.	Odkaz Máchy do dnešní doby	73
7.	Závěr	76
	Seznam použité literatury	78
	Primární literatura	78
	Sekundární literatura	78

1. Úvod

Bakalářská práce se zaměřuje na známého spisovatele Karla Hynka Máchu, konkrétně na existenciální prvky v jeho tvorbě: tedy motivy smrti, hrobů, hřbitovů, ale také času – od něho odvozeného jsoucna, bytí a existence. Součástí je i analýza symbolů posmrtného života. Z těchto faktů se pak práce snaží alespoň nastínit Máchův světový názor.

Existencialismus, jakožto filozofický a umělecký směr je nacházen v Máchově tvorbě. Odráží se v ní tak myšlenky Kierkegaarda, Jasperse, Heideggera a dalších. Cílem práce je tedy protnout tuto filozofii s běžně známými díly Karla Hynka Máchy. Zvolené téma je aktuální byť jen proto, že je Mácha bezpodmínečně zařazován do struktur výuky na základních školách a dalších stupních vzdělávací soustavy. Tato práce se snaží nahlédnout na tradiční téma netradičním způsobem a najít jeho opravdový smysl, který v době básnickových současníků shledáván nebyl. Tak se dělo proto, že díla, která nenesla složku národního cítění, byla většinou odepsána. Při důkladnějším čtení „mezi řádky“ by však i kritici v době národního obrození zjistili, že Mácha mezi motivy lásky, smrti a přírody vložil i vlastenecký podtext. V podstatě se dá říct, že jeho tvorba je mnohotématická. Zahrnuje vše od velebení přírody přes národní koncept až po filozofování o životě, smrti, kráse, duši a čase.

Na základě popsané osnovy bylo vytvořeno sedm kapitol. V kapitole 2 je Mácha nejprve rozebrán z obecných, veřejně přístupných publikací, které se užívají i jako akademické učebnice. Je zkoumáno, zda autoři těchto souborů uvažují existenciální složku v Máchově tvorbě. Za tuto kapitolu je zařazena část o existencialismu. Jedná se o seznámení o tom, co je to vlastně za filozofii, kdo ji zastupuje. Následuje již protknutí existencialismu s básníkem. Zprvu se celá práce (v kapitole 4.2) věnuje Máchovým dílům obecně. Konkrétněji jsou motivy analyzovány po seznámení čtenáře s vybraným výčtem děl. Tak jsou vytvořeny podkapitoly s názvy: *Tři symboly; Bytí; Příroda; Krása, ženy smrt; Noc; Skutečnost a sen; Vlast; Dětství* a v poslední je pozornost upoutána na *Postavy* vystupující v Máchových dílech. V závěru se práce navrácí k samotnému Máchovi, k jeho osobním setkáním se smrtí. Zde je na několika dokladech poukázáno na to, že některá díla Karla Hynka Máchy mají reálné jádro. U této kapitoly je třeba podtrhnout smrt mladého Máchy. V souvislosti s tím se v práci řeší příčiny jeho úmrtí. To je totiž mezi Máchovskými odborníky diskutabilní téma. V práci nechybí ani

básníkův odkaz do moderní doby s důrazem na jeho nadčasové poselství a dosažitelnou věčnost.

Práce vychází jak z vybraných akademických příruček, tak i z monografií literárních vědců, např. Jana Mukařovského, Františka Václava Krejčího nebo Vladimíra Štěpánka. Užívá i poznámek Máchovských badatelů, kterým byl např. výtvarník Jan Čáka. K seznámení s představiteli existencialismu jsou využity *První a druhý sešit o existencialismu* od Václava Černého a také přehled *Filozofie* od Ivana Blechy. Pro ucelenější představu nechybí úryvky od představitele existencialismu Karla Jasperse.

Celé téma se snaží zohlednit širokou škálu primární literatury. Výběr zahrnuje dílo *Mnich*, *Těžkomyslnost*, *Kat*, *Duše nesmrtelná*, dále *Noc*, *Pout' krkonošská*, *Marinka* a v neposlední řadě také *Máj*. Odkazováno je však i na další díla K. H. Máchy. Velkému množství publikací s máchovskou tematikou přispělo v roce 2010 i dvousté výročí narození Karla Hynka Máchy. Vzhledem k této kvantitě byly vydané studie po dohodě s vedoucím selektovány, aby bylo samotné psaní bakalářské práce uskutečnitelné. Seznam použitých pramenů a literatury je uveden v závěru. Citace v textu je psaná kurzívou a značí doslovný přepis, editorské změny jsou uvedeny v hranatých závorkách.

2. Karel Hynek Mácha v akademických příručkách

Karel Hynek Mácha je známý český spisovatel. Je součástí tematických plánů při výuce i na základních školách. Jak ho ale studentům představují učebnice a akademické příručky? Zachycují při jeho popisu děl i existenciální složku? Následující literárněhistorické publikace jsou řazeny dle roku vydání, a to od nejstarší po nejnovější.

Literatura česká devatenáctého století II. uvádí K. H. Máchu hlavně jako autora díla *Bratři*, historické tragédie. Až ve třetím dílu tohoto souboru se Jaroslav Kamper věnuje Máchovi obšírněji, avšak také popírá individualitu spisovatele, která je v dalších dějinách literatury vyzdvihována. Je zde vylíčen jako ten, který „*poesii Byronově proklestil cestu do Čech*“¹, ba dokonce zcela záměrně: „*Mácha tedy vědomě a úmyslně ducha poesie Byronovy uvedl do Čech, aby jím ztrnulému tehdy básnictví našemu vdechl nový život.*“², a navíc jím byl takřka až neodolatelně upoután: „*Víno jeho poesie zrálo v prudkém žáru slunce Byronova. Vnímavá duše Máchova chtivě pila žhavé paprsky této poesie, zcela a bez výhrady se vzdávajíc jejich přivalu a jimi prostoupena jsouc do nejskrytějších záhybů.*“³ Nejenom, že je zde porovnávána tvorba obou těchto spisovatelů, ale dokonce souzní i jejich životy: „*Oba zemřeli v rozkvětu mládí, vzdálení osob a míst, po nichž toužili, a oba přinesli v oběť blahu svých bližních.*“⁴ Paralelu, která je až osudově vylíčena, podtrhuje tedy smrt obou literátů: Byron zemřel při boji za svou vlast a Mácha při hašení požáru několika stodal. Byronům vliv je vyzdvihován, přehlušuje všechny ostatní vlivy: „*Není pochyby, že bez Byrona Máj by nebyl vznikl, aspoň ne v té podobě v jaké jej básník odevzdal budoucnosti.*“⁵

Jako jedna z mála uvádí tato publikace rozpor v narození Karla Hynka Máchy a vysvětluje to tím, že kněz, který křtil Máchu, se spletl v datu, a proto místo 16. napsal 17.⁶

Dílo *Máj*, kromě toho, že je uvedeno jako pokus překonat Byronovu tvorbu, který se však nezdařil, protože *Máj* je „nejasný, rozplývavý a mlhavý“⁷, zachycuje hluboký

¹ HANUŠ, J. a kol., *Literatura česká devatenáctého století III.*, s. 1.

² Tamtéž, s. 2.

³ Tamtéž.

⁴ Tamtéž, s. 4.

⁵ Tamtéž, s. 26.

⁶ Tamtéž, s. 5.

stesek nad ztraceným mládím, poznání z marnosti života a také myšlenky na smrt: „Bez vzdoru, s tichou slovanskou passivností a resignací český básník zírá na záhadu života, toliko zoufalými elegiemi nad zklamáním v lásce, nad nicotností lidské existence a prchavostí a marností illusí ulevuje svému smutku.“⁸

Vlčkovy *Dějiny české literatury IV.*, vydané roku 1931, hned v úvodu Máchovi přiznávají filozofickou podstatu jeho děl, např. na básni *Das Leben*, která vyvěrá, jak Dějiny uvádí, i ze studia „záhad filosofických, zvláště metafysiky“: „A přece k tvorstvu se nezatvrdil; svět objímal láskou a soucitem – čekal' na vše stejný zmar. ‚Já miluju květinu, že uvadne, zvíře – poněvadž pojde, – člověka, že zemře a nebude, poněvadž cítí, že zhyne navždy‘ ... To je už ‚zborcený harfy tón‘ příštího ‚Máje‘.“⁹ Máchovi je přiznána jeho individualita. Nikdo před ním u nás totiž nevyslovil pohrobní záhadu a nicotu života.¹⁰

Jakubcovy *Dějiny literatury české II.* uvádí Máchu v první řadě jako hlavního představitele byronismu, který však má vlastní básnickou individualitu. „Mácha vyjadřuje svou duševní podstatou jeden směr českého ducha, ducha mučivé touhy po povznesení z tohoto světa k nejvyššímu cíli, k věčnosti. V starších stoletích byla tato bolestná touha zastoupena našimi velkými hloubateli náboženskými. I Mácha tuto svou touhu vykupoval hlubokým bolem a zklamáními v životě.“¹¹ Znamená to, že Máchovy postavy svým údělem směřují ke smrti? Jsou všichni jen skupina sebevrahů?

Za prvopočátek jeho tvorby a za cenný dokument k vývoji básníka je považována nejstarší dochovaná poezie *Versuche des Ignaz Mácha* z roku 1829, komentovaná slovy: „[...] mladistvý básník tkvěl v představách o smrti a v hrobní těžkomyslnosti.“¹² Na základě toho lze říci, že existenciální prvky se v Máchově tvorbě objevují už od prvních jeho básní.

Autor Dějin přiznává, že časovou omezenost shledával Mácha i v přírodě: „[...]cit přírodní, který jej připravoval o radosti z přírody a uváděl mu na mysl jen pomíjející krásy jako žal z odkvétání mládí, pudil jej, aby unikl do jitra a

⁷ HANUŠ, J. a kol., *Literatura česká devatenáctého století III.*, s. 24.

⁸ Tamtéž, s. 27.

⁹ VLČEK, J., *Dějiny české literatury IV.*, s. 276.

¹⁰ Tamtéž, s. 281.

¹¹ JAKUBEC, J., *Dějiny literatury české II.*, s. 765.

¹² Tamtéž, s. 766.

poledne k půlnoci a k noční tmě, k bledému měsíci a stříbrným hvězdám“.¹³ Citované „radosti z přírody“ tedy vyplývají možná právě ze střídání denních dob: „[...] těší jej také hrůzná tíseň hromu a bouře, labutí píseň smrti, věštné sovi houkání a práchnivění hřbitova“.¹⁴ Svě potěšení ze zmíněné pomíjivosti spolu s jeho náladami, vzniklých z pouhé četby, vkládal Mácha do svých děl i do vlastního života: „[...] rád navštěvoval za noci hřbitovy a staré hrady, kde myslil jen na odumřelý život, rozdíral své nitro pohledem na popravy odsouzenců – život prchající.“¹⁵ Tato časová ohraničenost se v tvorbě projevuje v tom, že Mácha odlišuje, dokonce dává do kontrastu, bezmocnou přítomnost s minulostí či budoucností.

Vladimír Štěpánek v *Dějínách české literatury* kritizuje snahu „zabsolutizovat Máchovu genialitu“, hovoří o tom, že historické okolnosti té doby jsou záležitostí, která měla na básníka bezesporu vliv.¹⁶ Představuje ho jako posluchače filosofie, který se zajímal o tehdejší idealistickou německou filozofii: Kanta, Fichta, Schellinga. Kromě dalších vlivů vyjadřuje se autor i o podnětu z četby Byrona, kterou nelze zapřít, nicméně Štěpánek zdůrazňuje, že její význam se nesmí přeceňovat, neboť „[...] průkazná fakta nenasvědčují tu znalosti příliš rozsáhlé a dojmům význačně převládajícím“.¹⁷ To značí, že Mácha sice Byronem ovlivněn byl, ale nejedná se o tak „démonický vliv“, jak o něm je psáno v *Literatuře české devatenáctého století III*.

Stejně jako v Jakubcových *Dějínách*, tak i zde je potvrzena přítomnost existenciálních motivů, např. už v díle *Versuche des Ignaz Mácha*, kde „[...] je víra naděje, láska, důvěra zastřena melancholií zmaru, hrobu a samoty, někdy v ostře antitetickém a subjektivním pojetí“.¹⁸ Filozofické úvahy jsou dokládány motivem ožití a zemření mnichů v *Pouti krkonošské*, koloběhem věčnosti v *Duši nesmrtelné*, myšlenkami o útrpném osudu v *Návratu*. Dokonce je tu nastíněn i vývoj těchto úvah. Z počátku (např. *Noc*) vytváří ideu onoho světa, o kterém člověk sní, je jakýmsi vysvobozením.¹⁹ Dále (př. v *Těžkomyslnosti*) se dostává k antitezi, která je intenzivnější a posmrtný život se básníkovi jeví jako velmi bolestný, proto začíná toužit po pouhém

¹³ JAKUBEC, J., *Dějiny literatury české II.*, s. 767.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ ŠTĚPÁNEK, V., Karel Hynek Mácha. In: Vodička, F. (ed.), *Dějiny české literatury II.*, s. 432.

¹⁷ Tamtéž, s. 435.

¹⁸ Tamtéž, s. 438.

¹⁹ Tamtéž, s. 443.

„nic“ po životě. Do kontrastu ve svém přemýšlení dává sen a nicotu. Nakonec „[...] hrob, který dával v raných básních jas či klid, stal se mu kolébkou nového života, tj. nové mučivě marné touhy“.²⁰ Pohledem do reality života získává také i strach ze smrti, ze zmíněného nic. Uvažuje také o klamném snu, který vede jen k marnosti a žalu: „[...] nerekonstruuje uměle ideální svět, nýbrž zaklíná krásu, jež je ve skutečném světě skryta.“²¹ V tomto světě člověk touží po svobodě, ideálu nového světa, který je ale spoután tím, že vzniká ze světa předešlého.

Poláková *Česká literatura* jmenuje kromě jiných děl i *Těžkomyslnost I*, kde lze nalézt další motivy k *Máji* - posmrtnou existenci a nicotu: „Poeta pozdravuje Vltavu a kraj svého dětství, v němž se jen zřídka smál. Lid věří, že mrtví mají sny a že existuje posmrtný život, ale básník se ptá, zdali se tak děje z jejich vůle, a odmítá znovu žít mládí.“²² Tyto motivy Polák nachází dále v jiných Máchových dílech (báseň *Plná Luna*, *Dobrou noc!*, *Duše nesmrtelná*, *Temná noci*) a dokládá je na ukázkách. Spisovatele hodnotí jako filosofa, který nemohl být svými současníky pochopen. Svůj názor na posmrtný život dokonce sám vyjadřuje v původním náčrtu *Máje*, který se jmenuje *Miláda*. Hlavní hrdinka přichází k rozkládajícímu se tělu svého milence, které „ožilo“ červy.²³

Další Máchův pohled na existenciální problematiku dokazuje *Česká literatura* při setkání Máchy a Josefa Václava Zimmermanna, kdy Mácha „[...] hlavní akcent položiv na to, že zde na zemi je všechno pouhá nicota, což se panu Zimmermannovi náramně líbilo.“ Jedná se o tvrzení podle Josefa Baráka.²⁴ Mácha uvedl, že *Máj* oslavuje krásu přírody, nicméně o filozofickém podtextu se nezmínil.

Panorama české literatury již nahlíží na Máchu objektivněji. V rámci tématu národního obrození uvádí Jiří Skalička etapu literárního romantismu, kde první (a jedinou) pozici zaujímá Karel Hynek Mácha. Existenciální úvahy jsou dokládány při výčtu děl: „Dospívá ke ztrátě svých ideálních nadějí, v básni *Noc (Temná noci! Jasná*

²⁰ ŠTĚPÁNEK, V., Karel Hynek Mácha. In: Vodička, F. (ed.), *Dějiny české literatury II.*, s. 444.

²¹ Tamtéž, s. 446.

²² POLÁK, J., *Česká literatura 19. století.*, s. 59.

²³ Tamtéž, s. 61.

²⁴ Tamtéž.

noci!) zjišťuje, že jedinou jistotou je mu země a pozemský život.²⁵ dále při popisu *Pouti krkonošské* (zemřelí mniši, kteří ožívají; úvahy o životní existenci)²⁶ a dalších Máchových prací. Později si „jistotou pozemského života“ samotný Máchů není tolik jist, protože v *Máji* už se zaobírá, jak uvádí *Panorama*, otázkou lidské existence, posmrtným životem, který však není samozřejmostí: „Poznává, že země je kolébkou i hrobem člověka, po smrti přichází jen věčné nic.“²⁷ Lze tedy říci, že *Panorama* si všímá vývoje Máchových filozofických myšlenek.

Česká literatura od počátků k dnešku, konkrétně Jaroslava Janáčková, která zpracovala sekci o Máchovi, se v jeho stručném životopise zmiňuje, že v Litoměřicích „[...] zemřel, patrně jako jedna z posledních obětí epidemie cholery na území Čech.“²⁸ A tvrdí, že Máchova výjimečnost pramení „[...] ze schopnosti génia polemicky vstřebávat inspiraci, která jeho práci obklopovala zblízka, přitom přijímat silné podněty z kultury barokní a zároveň vést dialog se soudobou literaturou evropskou.“²⁹ Vyzdvížen je tu *Máj*, v jehož ději je vylíčena otcovražda, kvůli níž je hlavní hrdina „[...] vyveden na popraviště, loučí se se životem a lámán kolem umírá.“³⁰ Ještě před tím se však Vilém ve svých myšlenkách „[...] děsí smrti, v níž vidí definitivní konec života; k jeho pocitu bezmoci přispívá také plynoucí čas.“³¹ Nakonec se tedy však „[...] loučí se zemí jako s kolébkou člověka i s jeho hrobem [...],“³² a ožívá příroda mu v intermezzu chystá smuteční obřad.

Kromě *Máje* a dalších děl je zde zmíněna i povídka *Křivoklad*: „Děj v ní krouží kolem napětí mezi králem Václavem IV. a jeho katem, který se pokládá za královského levobočka, a tedy za potenciálního dědice českého trůnu.“³³ Značí to snad, že kat, jakožto posel smrti, uzurpuje moc a snaží se ovládnout „život“, tedy Václava?

Zcela jasně je podtržena existenciální složka v závěru Máchova medailonku: „Skutečnost se mu jevila hádankovitě, lidský život mu byl vratký [...],“ a dále, „[...] celý

²⁵ GALÍK, J. a kol., *Panorama české literatury: (literární dějiny od počátků do současnosti)*, s. 110-111.

²⁶ Tamtéž, s. 111.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ LEHÁR, J. a kol., *Česká literatura od počátků k dnešku*, s. 213.

²⁹ Tamtéž, s. 214.

³⁰ Tamtéž, s. 216.

³¹ Tamtéž.

³² Tamtéž.

³³ Tamtéž, s. 217.

*Máchův život a odkaz se proměnil nejen v trvalou hodnotu, ale také v trvale znepokojivou otázku po údělu člověka, básníka a poezie v moderním světě“.*³⁴

3. Existencialismus

Existencialismus jako filozofický směr klade důraz na lidské bytí. Reaguje na ztrátu hodnot, podtrhuje absurditu lidské existence a vidí život jako soubor nepředvídatelných náhod, které nelze ovlivnit. Má dvě podoby: francouzskou a německou. Mezi francouzské existenciální filozofy se řadí například Jean Paul Sartre nebo Gabriel Marcel, mezi ty německé Karl Jaspers a Martin Heidegger. Tato práce se, s ohledem na to, kým mohl být Mácha ovlivněn, bude věnovat jen německé větvi.

Karl Jaspers zobecňuje, že samotnou filozofií se stává hlavně to, co se existencí zabývá. Nepřímo tak povyšuje existencialismus na hlavní proud filozofie: „*Nejsložitější cesty filosofie, po kterých kráčí profesionální filosofové, mají smysl jen tehdy, jestliže ústí do bytí člověkem [...], které je určeno způsobem, jakým se staráme o bytí a o sebe v něm.*“³⁵ Také se zmiňuje, jak vnímá filozofování on: „*Filozofovat znamená bojovat o svou vnitřní nezávislost za všech okolností.*“³⁶

Kossak poukazuje na nepříliš snadné vytvoření definice existencialismu: „*První základní obtíž při jeho charakteristice je však to, že nikdy nepřijal podobu uzavřené doktríny. Setkáváme se u něho naopak s celou řadou filozofických, literárních a etických motivů, vytvářejících zvláštní intelektuální formaci nazývanou existencialismus.*“³⁷ Existencialismus je slovo, odvozené od *existere*. Tento pojem podle Václava Černého zahrnuje jak prožitek životního absurdna, tak i bezvýjimečnou odpovědnost za osobní osud a čin, identitu existenčního pocitu a úzkosti.³⁸ Právě úzkost jedinci zjevuje nicotu.

Blecha vysvětluje, že na rozdíl od strachu tento stav nedrží v sobě nic určitého a ohlašuje se tak bytí při naší konečnosti.³⁹ Dále vysvětluje Černý: „*Existencialismů je prý tolik, kolik je existencialistů. Existencialismus je [totiž] filozofií prožitku, [...] je založen na subjektivní skutečnosti životní. [...] Existencialisté [...] vidí jedinou přímo*

³⁴ LEHÁR, J. a kol., *Česká literatura od počátků k dnešku*, s. 218.

³⁵ JASPERS, K., *Úvod do filosofie*, s. 8.

³⁶ Tamtéž, s. 83.

³⁷ KOSSAK, J., *Existencialismus ve filozofii a literatuře*, s. 23.

³⁸ ČERNÝ, V., *První a druhý sešit o existencialismu*, s. 14.

³⁹ BLECHA, I., *Filosofie*, s. 206.

poznatelnou skutečnost v holém procesu existování, jež každý vnímá v sobě, tedy jednotlivě. [...] Existence je čistou autonomií, sebevládou, svobodou.“⁴⁰

S existencialismem souvisí i pojem „metafyzika“ a vysvětluje ho Blecha: „Metafyzice jde v celku o výzkum bytí ve vztahu k jeho přirozeným projevům, ve vztahu k jeho fyzické jsoucnosti. Metafyzika je na rozdíl od ontologie, která si všímá jen bytí tak, jak vypadá ve své vlastní povaze, širší v tom, že zkoumá obecně vztah tohoto bytí k jednotlivým jsoucnům a že ji zajímají také projevy bytí v přírodě: problém vzniku a zániku, pohybu, času a prostoru, života, duše, účelu apod.“⁴¹

Existencialismus je různého pojetí a kypí v různých dobách. Podle Černého má každá doba sociálního zvratu svůj existencialismus; uvádí i romantismus po Velké revoluci a surrealismus po první světové válce: „Jako romantismus před více než sto lety, jako surrealistický novoromantismus včerejší (a dnešní!) je existencialismus zase hnutím typu ‚světobolného‘: opět se jím člověk snaží postavit na počátek-všeho-i-sebe-samého, a pojmout a vybudovat se opravdověji.“⁴²

3.1. Německý idealismus

Podle Kossaka je možné, že existencialismus je přetvořením hlavních motivů německého objektivního idealismu – Fichta a Hegela.⁴³ Ti se snažili prokázat, jak říká Blecha, že „vnější svět“, u Kanta nedosažitelný, je momentem vývoje subjektivity.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, otec moderní dialektiky (což je věda o světě ve vývoji), píše v díle *Fenomenologie ducha* o prapodstatě světa, která je, jak Blecha poznamenává, ideou, tzv. světovým (absolutním) duchem.⁴⁴ Tato idea obsahuje vše a pomáhá pochopit všechny podstaty věcí. Světový duch se vyvíjí, prochází třemi úrovněmi, které tvoří zákon negace negace: tezí, antitezí, syntézou. Tento absolutní duch se uskutečňuje a projevuje se jako rozum. Také, jak Blecha uvádí, „[...] nahlíží na logiku přírody jako stav sebe sama a podřizuje si ji.“⁴⁵ Kdo jiný vládne dějinám

⁴⁰ ČERNÝ, V., *První a druhý sešit o existencialismu*, s. 26.

⁴¹ BLECHA, I., *Filosofie*, s. 52.

⁴² ČERNÝ, V., *První a druhý sešit o existencialismu*, s. 60.

⁴³ KOSSAK, J., *Existencialismus ve filozofii a literatuře*, s. 32.

⁴⁴ BLECHA, I., *Filosofie*, s. 141.

⁴⁵ Tamtéž, s. 143.

než on? Lidé si sami vytváří své dějiny, proto se neustále opakují. Absolutní duch je ta síla, která nás vede a usměrňuje.

„Hegel pojímá symbol jako existenci (věc) smysly vnímatelnou, se všemi vlastnostmi přístupnými bezprostřednímu vnímání, která však není pojímána jako daná jen o sobě a kvůli sobě, nýbrž chápána i v širším a obecnějším smyslu jako obrazný znak mnoha věcí jiných, z nichž každou (třeba vzdáleně) připomíná prostřednictvím některé z vlastností svého zjevu,“⁴⁶ otvírá problematiku symbolů Mukařovský. Symbol vnímá Hegel jako různě interpretovatelný, mnohoznačný, ale – jak podotýká Mukařovský – v zásadě jen dvojnásobný:⁴⁷ symbol jako takový a dále symbol jako obraz ve všech dalších pojetí, lze říci: symbol „vlastní“ a symbol „přenesený“: *„U básníka není ovšem symbol dán samou věcí, nýbrž slovem ji znamenajícím [...]“⁴⁸*

Johann Gottlieb Fichte se domnívá, že hlavní cestou ve filozofii je poznání. Zaměřuje se na subjekt, který je dvojího typu: buď je pasivní a poznání jen odvozujeme od věcí samých, nebo si aktivně vytváříme vlastní představy o daných věcech. V této souvislosti zmiňuje i učení o tzv. „učení já a ne-já“, kdy se zaměřuje na to, od kdy si člověk uvědomuje vlastní individualitu. Kossak vysvětluje, že v tento moment se stává hlas svědomí hlasem z onoho vyššího světa.⁴⁹

K dvojici Hegela a Fichte se řadí také Friedrich Schelling. Ten zvažuje nejenom subjektivní, ale i objektivní přístup. Za objekt považuje přírodu a zmiňuje pro tuto práci důležitou věc: příroda existuje nezávisle na lidstvu, je duchovní a stejně jako člověk směřuje ke splynutí s duchovním. Vznikají tak dva póly, protože odlišuje přírodu anorganickou, která to vědomí nemá, a přírodu organickou, do níž spadá i člověk s vlastním vědomím.

⁴⁶ MUKAŘOVSKÝ, J., *Kapitoly z české poetiky*, s. 247.

⁴⁷ Tamtéž, s. 247.

⁴⁸ Tamtéž, s. 247.

⁴⁹ KOSSAK, J., *Existencialismus ve filozofii a literatuře*, s. 33.

3.2. Představitelé existencialismu

Tato kapitola vysvětluje, jak existencialismus pojímá Kierkegaard, Jaspers, Husserl a Heidegger, tedy hlavní představitelé filozofie existence.

Filozofii Sörena Kierkegaarda nazývá Černý jako filozofii individuálna, která je příznačná tím, že nepovažuje boha jako ideu, dokonce vidí život jako podstatu všeho hříchu: oplývá samotou a úzkostí člověka před bohem, věčný osud závisí na lidské svobodě a od toho je odvozována absurdnost celé existence.⁵⁰ Kierkegaard se tak stává nejspíše prvním, kdo použil pojem „absurdno“. Mária Bátorová považuje za počátek filozofického myšlení právě úvahu o našem světě jako o velké absurditě: „*Absurdní je to nepochopitelné v životě, co stojí člověku v cestě, aby byl šťastný. [...] Člověku se svět jeví jako nepřehledný a nezvládnutelný. Realita světa jako něco, co člověka přesahuje. Atributy absurdity jsou nevyčerpatelné. Absurdní si připadá člověk za vše i sám sebe.*“⁵¹ Dále tato autorka, zabývající se dílem Dominikem Tatarky a Alberta Camuse, shrnuje, že „[...] dno lidské existence, před kterým stojí člověk jako před nepřekonatelným absurdnem, znamená [...] hluboké sebeuvědomění a rozhodnutí se pro přijetí, a tím překonání absurda činem, kterého je schopný jen silný člověk, směřující svými časnými činy [...] k věčnosti.“⁵²

Kierkegaard – podle Olšovského – otec existenciálního typu myšlení, klade důraz na umění existovat.⁵³ Za důležitý chápe vztah ke svému vlastnímu já, nalezení cesty k sobě samému – cesty k pravdě a to i za cenu utrpení. Cílem je existovat „niterně“, tedy „opravdově“ a autenticky, sám za sebe. To vysvětluje i Olšovský: „*Člověk má podle Kierkegaarda uvnitř své niternosti věčné já. [...] Uvědoměním si „jiskry věčnosti“ ve svém nitru se můžeme stávat skutečně sebou samými a můžeme (při zachování vazby na božské bytí) odkrývat pravdu.*“⁵⁴ Důraz je kladen na sebepoznání, ale také i na vlastní svědomí. Svědomí vychází z nitra a vlastně „[...] nám připomíná,“ jak podotýká Olšovský, „[...] čím vlastně jsme a můžeme být – ve vazbě na tajemství bytí (Kierkegaard více zdůrazňuje božské bytí, Heidegger bytí

⁵⁰ ČERNÝ, V., *První a druhý sešit o existencialismu*, s. 15-16.

⁵¹ BÁTOROVÁ, M., Dobrodružstvo ľudskosti (Dominik Tatarka a Albert Camus). In: *Dominik Tatarka v souvislostech světové kultury*, s. 12.

⁵² Tamtéž, s. 23.

⁵³ OLŠOVSKÝ, J., *Heidegger a Kierkegaard: na cestě k myšlení*, s. 10.

⁵⁴ Tamtéž, s. 29.

samo [...]“.⁵⁵ Aby člověk našel pravdu, musí vystoupit z davu. Člověk sice při nacházení pravdy trpí, ale stává se sám sebou. Olšovský upřesňuje, že kdyby jedinec podlehl pohodlnosti, vedl by svou existenci k životu ve stádu, to znamená, že by se více stával zvířetem.⁵⁶ Svoboda je totiž, úkol, povinnost, jak podotýká Blecha, a také součást lidské existence.⁵⁷

K pojetí svobody se, stejně jako Kierkegaard, vyjadřuje i Karl Jaspers, který tvrdí, že člověk je omezen jen prostorem a časem. Zdrojem, který podněcuje k filosofování je podle něho údiv, pochybnost o známé věci a nejistota člověka.⁵⁸ Divit se znamená směřovat k pravdě, mít snahu poznávat svět. Pochybovat o hromadících se informacích nakonec ukáže, že nic není jisté, a proto člověk neustále (možná až absurdně) hledá jistotu. Jaspers tvrdí: „*V mezních situacích se setkáváme s nicotou anebo vycitujeme, bez ohledu na pomíjejícnost světa a toho, co je pod ním, to co opravdu je. Zoufalství z toho, že může být ve světě nicota, nás odkazuje k tomu, co se nachází za ní.*“⁵⁹ Tím opět potvrzuje, že člověk neustále touží po pravdě a jistotě, díky níž člověk nalézá klid, věčnost. Černý parafrázuje, že tyto meze jedinec překračuje pomocí myšlenek, snů a stoupá k dokonalosti, k životní plnosti právě při přemýšlení během mezních situací. V těchto chvílích dochází ke styku s absolutnem.⁶⁰

Jednou z prvních otázek filozofie je, jak říká Jaspers: Co je to, co jest?⁶¹ Odpověď dávají různé směry: materialismus (všechno je hmota), spiritualismus (všechno je duch), hylozoismus (vesmír je hmotou, v níž pobývá duch). Jaspers vysvětluje, že všechna tato pojetí odvolávají bytí (které se nazývá dle Blechy „obemkajícím“⁶²) na skutečnost, které se přisoudila zvláštní povaha.⁶³ Pro něj je svět neuzavřený, nepředveditelný na jediný princip, protože i samotná interpretace znamená, „[...] že interpretované není skutečností bytí samého o sobě, nýbrž způsobem jak se bytí nabízí.“⁶⁴

Jaspers se vyjadřuje i o božské entitě, kterou některé názory považují za určující, za tu, která vše stvořila: „*Teologický princip tvrdí, že o Bohu můžeme vědět jen to,*

⁵⁵ OLŠOVSKÝ, J., *Heidegger a Kierkegaard: na cestě k myšlení*, s. 31.

⁵⁶ Tamtéž, s. 67.

⁵⁷ BLECHA, I., *Filosofie*, s. 203.

⁵⁸ JASPERS, K., *Úvod do filosofie*, s. 14.

⁵⁹ Tamtéž, s. 18.

⁶⁰ ČERNÝ, V., *První a druhý sešit o existencialismu*, s. 16-17.

⁶¹ JASPERS, K., *Úvod do filosofie*, s. 22.

⁶² BLECHA, I., *Filosofie*, s. 25.

⁶³ JASPERS, K., *Úvod do filosofie*, s. 22-23.

⁶⁴ Tamtéž, s. 60.

*co nám bylo zjeveno proroky a Ježíšem. Bez zjevení není Bůh pro člověka žádnou skutečností. K Bohu se nemůžeme dostat myšlením, nýbrž poslušností víry.*⁶⁵ Dále uvádí, že je také možné odmítnout všechny důkazy o existenci boha a to by značilo, že bůh není. Dodává však, že když nelze prokázat božskou existenci, nelze tak ani božskou neexistenci.⁶⁶ Nicméně boha a existenci považuje za něco skutečného ve světě, který je pomíjivý.⁶⁷

Edmund Husserl byl studentem Tomáše G. Masaryka, jenž ho filozofii doučoval. Řadí se do proudu tzv. fenomenologie. Fenomenologie pracuje s vědomím, a jelikož vědomí existuje, je vědomím něčeho, tudíž zdůvodňuje, že svět je. Husserl se domnívá, že svět je příliš složitý na to, abychom ho pochopili, a proto je potřeba dostat se k přirozenému světu. Metodou, jak to učinit je tzv. fenomenologická redukce, která spočívá ve dvou bodech: v prvním bodě je nutné „uzávorkovat“ vnější svět, tak vzniká psychologické vědomí, které je však nadále zatíženo zážitky a vztahy. K jejich odstranění dochází v dalším bodě, po jehož vykonání zůstává tzv. transcendentální vědomí, které je vědomím přirozeného světa. Černý vysvětluje, že se Husserl snaží dostat k „nic“, což je „[...] poznatelnou strukturou jediného přímo postižitelného jsoucna.“⁶⁸ Ivan Blecha se táže: „[...] nic není – jak můžeme o nic vůbec něco říkat? Nic není a my přesto máme jeho pojem? Jak je to možné? [...] Jednou nic prostě není a nemůže být v žádném používáno jako pomůcka pro vymezení toho, co jest.“⁶⁹

Na Husserla navázal Martin Heidegger. I on se zabýval problematikou bytí, tedy ontologií. Vidí rozdíl mezi obecným bytím (to jsou věci hmotné a nehmotné), které „jest“, a bytím člověka, tzv. *dasein* (pobyt), které se neustále proměňuje, protože je nehotové, „existuje“. Podle Olšovského však Heidegger vnímá bytí ve světě za již předem „upadlé“.⁷⁰ Podle všeho byl totiž člověk do světa vržen a hned od počátku je strháván k neautenticitě bytí, jak vysvětluje Olšovský.⁷¹ Znamená to, že je vlastně ovládán davem, který určuje, co se obvykle dělá, říká nebo líbí. Autenticity bytí jedinec

⁶⁵ JASPERS, K., *Úvod do filosofie*, s. 32.

⁶⁶ Tamtéž, s. 33.

⁶⁷ Tamtéž, s. 64.

⁶⁸ ČERNÝ, V., *První a druhý sešit o existencialismu*, s. 18.

⁶⁹ BLECHA, I., *Filosofie*, s. 37.

⁷⁰ OLŠOVSKÝ, J., *Heidegger a Kierkegaard: na cestě k myšlení*, s. 19.

⁷¹ Tamtéž, s. 25.

dosáhne tím, že bude hledat pravdu a smysl života a nebude se řídit názory a vkusem druhých. Heidegger se (i díky Nietzsche) od teologické otázky dokázal, na rozdíl od Kierkegaarda, odpoutat. Sám Černý považuje boha jako dokonalost a dokončenost všeho, dosažením naprosté sebejistoty. Dodává však, že potíží je ale v tom, že bůh neexistuje.⁷²

Černý vysvětluje, že smrt je pro Heideggera okamžikem, kdy se věc stává ukončenou a statickou a naplňuje se úplnou identitou sebe samého.⁷³ V podstatě je smrt jedinou životní jistotou, která naplní to, čím člověk je: „[...] smrt nepřichází nikdy včas, vždy příliš brzy nebo příliš pozdě, neboť – pokud živi – jsme vždy a nepřetržitě úmyslem být ještě něčím jiným.“⁷⁴

Olšovský je toho názoru, že fenomén smrti jednoduše patří k lidskému bytí: „[...] smrt člověka provází od jeho narození, je neustále hrozbou, a vypořádání se se smrtí patří k lidskému bytí k smrti.“⁷⁵ Rodíme se proto, abychom zemřeli – náš život je neustále ohrožován smrtí, nevíme, kdy přijde a „[...] podle Kierkegaarda se člověk před myšlenkou smrti chrání většinou tak, že před ní prchá, žije bezprostředním životem každodennosti, je skryt v davu [...],“⁷⁶ je však důležité se smířit s tím, že bytí je konečné, je časově ohraničené. Tím, že jedinec tento fakt pochopí, tvrdí Olšovský, dokáže žít svůj život plnohodnotněji: „[...] ve svém bytí ke konci, kdy jakožto osamocení (individualizovaní) jednotlivci chápeme, že smrt přebíráme jen a jen sami za sebe, zároveň máme paradoxně možnost převzít svou skutečnou možnost: vskutku být.“⁷⁷

3.3. Filozofie a literatura

Černý hovoří o filozofických úvahách jako o beletristickém projevu. I Olšovský spojuje filozofii a umění, hovoří o možném vzájemném působení básníků a filozofů: „Básník ze své extatické zkušenosti zjevuje posvátné. Filozof podobně může přispívat k růstu záchranné síly světa, u básníků může nacházet též inspiraci k tomu, jak překonávat

⁷² ČERNÝ, V., *První a druhý sešit o existencialismu*, s. 40.

⁷³ Tamtéž, s. 19.

⁷⁴ Tamtéž, s. 37.

⁷⁵ OLŠOVSKÝ, J., *Heidegger a Kierkegaard: na cestě k myšlení*, s. 33.

⁷⁶ Tamtéž, s. 35.

⁷⁷ Tamtéž, s. 39.

panující [...] metafyziku [...].“⁷⁸ Jako jasný důkaz dokládá Černý spisovatele, a zároveň představitele ateistického existencialismu, Jeana-Paula Sartra a dále i Alberta Camuse.⁷⁹ Tak dokazuje, že i literáti mohou být přínosem pro filozofii.

Jean-Paul Sartre vidí jako smysl lidského života svobodu, k níž je člověk odsouzen. Záleží na každém, jak si život uzpůsobí. Podotýká, že neexistuje žádný bůh, ani morální normy. Černý parafrázuje Sartra a říká, že vše si člověk musí stanovit sám a také za to vytvořené nést zodpovědnost.⁸⁰ Ovšem Sartre nezdůrazňuje sobeckost, je důležité starat se o druhé a ctít jejich svobodu.

Oproti němu byl Albert Camus více rázný. Dle něho, jak uvádí Kossak, člověk musí na válku reagovat revoltou, a tak bojovat proti zlu a překonávat slabost.⁸¹ Denní osud, vnímá Blecha u Camuse jako absurdní „*chuchvalec náhod*“.⁸² Za základní osu, jak uvádí Černý, považuje Camus soud o tom, zda má jedinec žít, či ne.⁸³ Tak se dostává k tématu sebevraždy, k pocitům nadpočetnosti, úzkosti a odcizení.

Právě sebevražda se stala „řešením“ absurdity bytí, při kterém člověk nenachází východisko z různých důvodů – ať už to byla nešťastná láska, smrt blízké osoby nebo ztráta iluzí po válce.

Bátorová sebevraždu považuje za fenomén, který se často objevuje v literatuře. Domnívá se, že tento motiv vzešel z inspirace literaturou fin de siècle, jíž předcházela díla, jako jsou např. román *Běsi* od Dostojevského, *Paní Bovaryová* od Flauberta a *Anna Karenina* od Tolstého.⁸⁴ Rozmáhá se také i ve vědě – důkazem toho je práce T. G. Masaryka na Vídeňské univerzitě.

Tomáš Garrigue Masaryk hovoří ve svém díle *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty* o narušení harmonie v dnešní moderní době, kdy každý hledá smysl života. Velmi nepatrné množství sebevražd totiž zjistil u všech věřících⁸⁵ a pracujících, doslova říká, že: „[...] zdraví, síla a úspěch závisí na zaměstnání.“⁸⁶ Sebevražda dle Masarykových úsudků se méně vyskytuje i u lidí prostších,

⁷⁸ OLŠOVSKÝ, J., *Heidegger a Kierkegaard: na cestě k myšlení*, s. 158.

⁷⁹ ČERNÝ, V., *První a druhý sešit o existencialismu*, s. 27.

⁸⁰ Tamtéž, s. 50.

⁸¹ KOSSAK, J., *Existencialismus ve filozofii a literatuře*, s. 146.

⁸² BLECHA, I., *Filosofie*, s. 209.

⁸³ ČERNÝ, V., *První a druhý sešit o existencialismu*, s. 35.

⁸⁴ BÁTOROVÁ, M., Dobrodružstvo lidskosti (Dominik Tatarka a Albert Camus). In: *Dominik Tatarka v souvislostech světové kultury*, s. 17-18.

⁸⁵ MASARYK, T. G., *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*, s. 42.

⁸⁶ Tamtéž, s. 40.

protože vyšší rozumové vzdělání staví člověka „[...] před otázkou bytí či nebytí spíše než člověka méně vzdělaného, který následkem svého omezenějšího obzoru duševního miluje život pro svoji prostotu a skromnost [...]“.⁸⁷ Východisko Masaryk vidí ve znovuoživení náboženského citu, v ideálu lidské humanity a angažovaném občanském postoji. Chápe totiž politiku jako cestu, která vede k naplnění filozofických ideálů v praxi.⁸⁸

Podle Černého se „[u]mělecké dílo existenciální rodí se v rozhodnutí, že zobrazovaná konkrétní realita životní nesmí být deformována zásahem rozumu, jenž by ji interpretoval, ‚vysvětlil‘, zařadil pojmově, tedy převedl na typ, zobecnil a abstraktnil.“ Díky tomuto tvrzení, se ne všechna díla stávají filozofií. Nesmí nic v realitě měnit. Je pak filozofickým dílem jen to, co popisuje svět kolem nás? Tím, že takový text vznikne, nezmění svět? Na to sám Černý reaguje: „*Co existencialismus popírá, je obecná a pro všechny rovně platná a táž objektivní podoba světa. [...] Východiskem názoru na svět musí být ne teorie poznání, ale teorie člověka, poznání poznávajícího subjektu [...]*“.⁸⁹ Dále dodává, že sice je svět interpretován pokaždé jinak, nicméně každá interpretace je správná.⁹⁰ Jedinec analyzuje svět tak, jak ho vnímá a prožívá on sám.

Za jednu z kategorií, kterou Černý považuje za základní v existenciální literatuře, je čas, který je však pojatý individuálně.⁹¹ S tím souvisí i jeho rozčlenění na minulost, budoucnost a přítomnost. Blecha říká: „[...] čas je jednosměrný a nevratný: což je ostatně základ jednoho z nejdůležitějších jevů v přírodě, příčinnosti. Minulé události ovlivňují přítomné, přítomné už nemohou ovlivňovat minulé.“⁹²

Černý přirovnává existencialismus k něčemu tajemnému, k něčemu, co je možná uměním: „*Existencialismus je literaturou ‚hominis absconditi‘, člověka zrakům ukrytého, člověka ve tmě za řekou, jenž k druhým staví marné mosty.*“⁹³

⁸⁷ MASARYK, T. G., *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*, s. 71-72.

⁸⁸ Tamtéž, 257.

⁸⁹ ČERNÝ, V., *První a druhý sešit o existencialismu*, s. 31-32.

⁹⁰ Tamtéž, s. 32.

⁹¹ Tamtéž, s. 30.

⁹² BLECHA, I., *Filosofie*, s. 65.

⁹³ ČERNÝ, V., *První a druhý sešit o existencialismu*, s. 32.

4. Existencialismus a Mácha

Kde se vlastně protíná myšlení filozofů existence 20. století a básníka o sto let mladšího? Je to vůbec možné? A proč právě Karel Hynek Mácha? Existencialismus zcela jistě svými motivy a prvky zasahuje mnohem hlouběji do historie. Smrt a úvahy o životě provázely celá společenství jistě už odedávna.

4.1. Výjimečný básník

Doba, ve které Karel Hynek Mácha tvořil, se nazývá národní obrození. Svou tvorbou Mácha však vybočuje a nezapadá do tohoto časového období. Stal se individualitou a jeví se, jak říká Štěpánek, „[...] jako někdo zvláštní, výjimečný, osamělý, jako básník jiný, jaksi ‚své‘ inspirace a jiných, zcela zvláštních výsledků uměleckých“.⁹⁴ I když se na první pohled může zdát jako někdo, kdo vůbec nespadá do obrozenecké literatury, tak naopak lze tvrdit, že se v jeho dílech pod povrchem popisů májové přírody skrývá vlastenecké cítění, které svou nezvyklostí ozvláštnilo českou literaturu. I přesto, že nebyl tak národně agitační, jak si doba žádala, lze tvrdit, že Mácha obrodil literární umění mnohem hlouběji (také i více skrytě) než jeho současníci. Jeho tvorba nezachycovala člověka „národního“, ale moderního.⁹⁵ Neměl však být člověk „národní“ zároveň člověkem moderním?

Tehdejší Máchovi vrstevníci, k nimž se vyjadřuje Krejčí, „[...] nebouřili se vzdorně proti malosti a bídě svého života [...],“⁹⁶ nedokázali „[...] jíti stranou a postaviti se sám nahou svou duší nad propast všelidské tragiky, zahleděti se do její hluboké černé tmy, oddati se smutku nicoty z ní vanoucímu a nedat se utěšiti nadpozemskými sliby, znáti mimo žal vlastenecký onen krutější a hlubší žal, jenž pramení z myšlení o samé záhadě bytí – to všecko bylo českým dušičkám oněch let bohaprázdným rouháním. A toho všeho se dopustil Mácha svým Májem.“⁹⁷

Zcela jistě se Mácha velmi odlišoval. Podle Štěpánka jeho tvorba zasáhla literaturu jako komplex, tedy upravila i čtenářovy představy o literatuře jeho doby, ale možná také o smyslu literatury jako celku.⁹⁸ Máchovi současníci-spisovatelé vytvářeli ten nejširší proud národního obrození, který svou silou a působností vkládal tomuto

⁹⁴ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 7.

⁹⁵ Tamtéž, s. 14.

⁹⁶ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 130.

⁹⁷ Tamtéž, s. 130.

⁹⁸ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 7.

období energii a směr. Nestal se ale Mácha tou hlavní – nejdůležitější – „přísadou“ národního obrození, tím, že podchytil svou tvorbou i „podhoubí“ této doby? Jeho díla totiž bez pochyby zachycují „něco víc“, to potvrzuje opět Štěpánek: „[...] *poezie je poezie, je to umění, je to schopnost uchvátit zvláštním, právě uměleckým způsobem hlavu i srdce, a tomuto úkolu Mácha skvěle vyhověl, nesporně určitěji, nesrovnatelně úspěšněji než kdokoli z jeho současníků.*“⁹⁹

Ve zmíněných literárněhistorických učebnicích Mácha zastupuje hlavního představitele romantismu, směru, o kterém se Čyževský vyjadřuje takto: „*Romantické básnictví je [...] vždy ‚nejasné‘, ano chce býti ‚nejasné‘, smíme mluvit i o ‚produktivní temnosti‘ romantického myšlení.*“¹⁰⁰ Dále soudí, že „[...] *romantik má mít ‚proteovskou tvářnost‘, tj. nepevnost a nestálost, proměnnost a plynulost, snahu, pohybovat se mezi protiklady,*“¹⁰¹ což bez pochyby Mácha měl. Jeho rozpornost, nevyrovnanost a kontrast – to jsou tři vlastnosti pro Máchu typické. F. X. Šalda přidává ještě „[...] *abruptnost i přeludnost, hádankovost intenzivnou hrůzu, jaká se vyskytá právě jen ve snech*“.¹⁰²

Rozporuplnost se vyskytuje nejen v dílech, v jeho osobnosti, ale i v názorech na něj. Při rozboru úryvků v akademických příručkách byla nastíněna polemika o jeho originalitě, o ovlivnění jeho děl jinými autory. Kritici se dělí na dva proudy: na ty, kteří Máchu považují za epigona, který byl silně ovlivněn Byronem a ty, kteří věří v jeho výjimečnost, která vnesla podstatné poselství do české literatury.

Mácha si při psaní své tvorby zakládá na hlubokém prožitku, vkládá do prací city, vnitřní svět člověka a zaměřuje se na jedince jako takového. To neznamena, že by básník nevěnoval pozornost společenskému dění kolem něj a realitě, ve které žije. Právě naopak – Václavek ve svém příspěvku tvrdí, že „*Mácha nezavírá oči před rozpory svého nitra a světa, života a touhy, skutečnosti a ideálu, ani před rozpory společenskými, nýbrž hledí jim statečně do tváře.*“¹⁰³ Vše je zakryto závojem tajemství, který v hrůzné atmosféře předestírá čtenáři symboliku barev a jevů. Právě v tom spočívá tajemno – v jeho metaforičnosti, která znepokojuje svou přítomností, aktuálností v každém věku. Poezie se stává nadčasovou i podle Křivánka: „*Máchova báseň nás*

⁹⁹ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 7.

¹⁰⁰ ČYŽEVSKÝ, D., K Máchovu světovému názoru. In: *Torso a tajemství Máchova díla*, s. 112.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 111.

¹⁰² ŠALDA, F. X., O krásné próze Máchově. In: *Torso a tajemství Máchova díla*, s. 185.

¹⁰³ VÁCLAVEK, B., Společenské vlivy v životě a díle K. H. Máchy. In *Torso a tajemství Máchova díla*, s. 345.

přesvědčuje, že krása nestárne. Mění se její podoba, ale čas od času se vrací vždy znova, a když vezmeme ve chvíli ticha do ruky zažloutlé staré básně, zjistíme ke svému podivu, že její obrazy k nám mluví tak svěže a čistě, jako by se byly teprve před chvílí zrodily."¹⁰⁴

Mácha vychází z pravdy nitra, vyjadřuje sám sebe a to vkládá do svého umění. Tento fakt dokládá Křivánek: „*Poezie nebyla Máchovi doplňkem života, byla jeho dovršením a umocněním, stala se básníkovým životním posláním.*“¹⁰⁵ dále i Mukařovský: „*Lze dokonce říci, že celý život a všechny jeho jevy stávají se pro Máchu – stejně jako jeho poesie – projevem čehosi hlubokého a nepostihnutelného; je nesnadné, ba nemožné určit hranici, kde je u něho rozhraní mezi životem a poesí.*“¹⁰⁶ a v neposlední řadě i Pavel Vašák, který propojuje Máchovu osobu s jeho díly: „*Dílo je autorovým životem, život je jeho dílem. Proto v Máji není pouze lidská existence Viléma a Jarmily, je v něm především Mácha sám a všechny tři společně oslovuje, sebe nejdříve: Hynku, Viléme, Jarmilo.*“¹⁰⁷ Právě k této provázanosti života autora a jeho tvorby se vyjadřuje i Štěpánek, který upozorňuje na to, že se nejedná o totožné složky: „*Splýváním života a poesie se nerozumí prostě, že poesie je podřízena životu, nýbrž také že život se podřizuje poesii. Je to jednota plná napětí: pól života a pól poesie si v ní zachovávají svou identitu.*“¹⁰⁸ Všechny tyto citáty dokazují, že Mácha byl básníkem „každým coulem“. Tak jak prožíval život, prožíval i osudy svých hrdinů. Na otázku, co pro Máchu bylo básnictví, odpovídá Krejčí: „*Náhradou za život, snahou sestrojít si cestou snu to, co nebylo dáno osudem – tím jest pro českého romantika básnění.*“¹⁰⁹ Máchovy texty někdy přechází až v děsivou metafyzickou skutečnost. Vyvěrá snad z osobních prožitků? Krejčí popisuje romantikovo prožití života, zároveň jej lze porovnat s Máchovou tvorbou: „*Všecky tyto okolnosti a dojmy: tento život, chudý reálným štěstím, ale za to hýřící v smutných rozkoších touhy a snu, chmurná inspirace historismu, dýšící z panoramat Prahy, romantická četba i dumy mladého samotáře, vidoucí hynout s večerem svit slunce a s jesením nádheru květů, jemuž až dosud život mnohem spíše než jako odvážná hra a radostný požitek svobodných sil mohl se jevit jako vzdálený proud krásy a štěstí, tak daleko plynoucí, že k němu není přístupu*

¹⁰⁴ KŘIVÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 127.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 19.

¹⁰⁶ MUKAŘOVSKÝ, J., *Kapitoly z české poetiky*, s. 235.

¹⁰⁷ VAŠÁK, P., Doslov. In: *Mácha, K. H., Máj*, s. 57.

¹⁰⁸ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 73.

¹⁰⁹ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 164.

*a dávající v každé vteřině umíratí možností, jež nikdy více se nevrátí – celý tento všeobecný pocit existence nezbytně vyústil u mladého Máchy v melancholii.[...]. I když připustíme, že melancholie jest jedním z darů, jež vkládá osud básníkům rázu Máchova již do kolébky, přece není nijaké příčiny domnívati se, že by tento mladík nebyl nadán normální silou vůle a radostí do života...*¹¹⁰ Bezesporu se některými motivy ze svého života Mácha minimálně inspiroval a při samotném psaní je (znovu) prožil. Jeho práce jsou natolik procítěné, že snadno leckterý čtenář uvěří tomu, že zkušenost vyvěrá z básníkovy soukromí. Šalda tento „proces“ nazývá „sebeničení“, po kterém Mácha touží a způsobuje ho i svým hrdinům v knize.¹¹¹ Básník si libuje v co nejpřesněji představovaných strašidelných sceneriích, ve kterých pochmurný hřbitov obchází smrt. To vše se děje uprostřed krásné krajiny.

Kromě toho, že Mácha spadá do národního obrození, že je představitelem romantismu, lze ho zařadit i jako „lyrického básníka hřbitovní poetiky“. Převážně dřívější básníkovu tvorbu, považuje Křivánek za tzv. hřbitovní poezii: „[...] jde o subjektivní náladovou a reflexní lyriku, která užívala typických preromantických motivů (ruiny, hřbitov, hrob, noc, smrt) k vyjádření úvah o pomíjivosti lidského života a citu.“¹¹² A právě zmíněné motivy, které básníka tak lákají, jsou jasně zřetelným prvním náznakem, že Máchova tvorba se zabývá existenciální tematikou. Štěpánek Máchovy práce řadí do tzv. sentimentální lyriky, která je příznačná „subjektivní náladou“ a „reflexivní lyrikou“. Tato poezie aktualizuje právě vzniklé prožívání a častokrát řeší otázky života a smrti. Za nejvýznačnější motiv tohoto odvětví považuje Štěpánek motiv hrobu, „[...] nad nímž se uvažuje a lká nad pomíjivostí krásy, života, lásky a v němž se hledá úkoj, klid spánku nebo mystické shledání s tím, co se nemohlo sejít nebo trvat v pozemském životě,¹¹³ a od něho je vyvozen i název „hřbitovní poezie“. Jedná se o typ preromantismu, u Máchy příznačného např. v básni *Na hřbitově*. Mácha tu vykresluje hřbitovní prostředí, rozebírá svou náladu, zpovídá se z trápení, které ho souží kvůli determinovanosti života. Stejný námět uplatňuje i v *Srdci mému*. Mezi další subjektivní básně se řadí také *Těžkomyslnost*, ve které se svěřuje o svém bolu ze ztráty milované osoby, dle Štěpánka Mácha píše pod „[...] ‚truchlorouškou‘ šedé

¹¹⁰ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 9.

¹¹¹ ŠALDA, F. X., *O krásné próze Máchově*. In: *Torso a tajemství Máchova díla*, s. 197.

¹¹² KŘIVÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 34.

¹¹³ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 104-105.

mlhy za sugestivního doznívání večerního zvonku“.¹¹⁴ Jeho úvahy se stáčí k posmrtné tematice v básni *Noc* a dále rozvíjí v *Na hrobě sestřiným*, kde tento filozofický problém řeší poněkud křesťansky. O posledně jmenovaném díle se však vedou spory o Máchově autorství.¹¹⁵ Štěpánek poznamenává, že básník zde dává „[...] přednost ‚hrobu‘, který znamená konec, marnost, nebo nejvýše klid, spánek, avšak náboženské pojetí, ostře vyslovené ‚nad hrobem sestřiným‘, také není u Máchy zcela výjimečné“.¹¹⁶

Vladimír Křivánek považuje Máchu dokonce za jednoho z prvních reflexivních lyriků, spadajících zároveň do hlubinné meditativní poezie, ve které řeší smysl lidské existence.¹¹⁷

Máchova výjimečnost spočívá zejména v jeho smýšlení, které přesahovalo hranice každodenního života. Zajímal se o filozofii, logiku, psychologii a také o metafyziku, a právě díky tomu získal výsadní postavení na poli českých spisovatelů. Znalosti o těchto sférách mu pomohl prohlubovat filozof Johann Lichtenfels,¹¹⁸ který přednášel při Máchových studiích na filozofické fakultě. Tento profesor byl velmi kritický vůči náboženství. Podnětně na básníka zapůsobil i Lichtenfelsův nástupce František Exner.¹¹⁹

Studium však není jediný důkaz o této Máchově zálibě, dosvědčuje jej i jeho tvorba, která je, jak říká Štěpánek: „[...] bohatě prolnuta filozofickou reflexí [...]; řada projevů filozofického, speciálně metafyzického charakteru i v mimouměleckém máchovském materiálu, v dopisech apod. prokazuje, že Mácha promýšlel filozofickou hádanku z bytostného zájmu“.¹²⁰ Seznam jeho četby dosvědčuje zájem o hegelovskou filozofii a o německou idealistickou filozofii.¹²¹ Navíc v této době byli vůdčími osobnostmi filozofie a duchovního rozvoje Rousseau a Herder. Je však nutno připomenout, že nelze Máchovu tvorbu považovat za filozofické spisy. Dušan Prokop upozorňuje na to, že Mácha není filozof, ve své tvorbě neformuluje filozofické pojmy, problémy ani názory. V jeho dílech lze filozofické postoje a zaměření pouze a jen

¹¹⁴ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 107.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 108.

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ KŘIVÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 71.

¹¹⁸ PROKOP, D., *Knihy o Máchově Máji*, s. 64.

¹¹⁹ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 42.

¹²⁰ Tamtéž, s. 45.

¹²¹ Tamtéž.

odhadovat.¹²² Podle Křivánka je Mácha filozofujícím básníkem.¹²³ A také Štěpánek hovoří o tom, že „básník-filozof“ a „filozof-vědec“ je něco jiného; považuje jeho filozofičnost podmíněnou estetikou a uměním.¹²⁴

Na základě zmíněných faktů, které dokládají Máchovu výjimečnost, se spousta autorů snaží vytvořit tzv. „světový názor“ takové osobnosti, jako byl Karel Hynek Mácha: sečtělý, vnímavý, přemýšlivý. Jeho postoje se jako zlomky mozaiky nachází jak v jeho dílech, tak i osobních spisech. Je těžké určit, do jaké míry jeho umělecká tvorba odráží básnickovy myšlenky a názory, ale kdo jiný by je do daných textů vložil než on sám? Do jaké míry se s nimi ztotožňuje? Následující psaní z roku 1833 dokládá, že existenciálními myšlenkami se Mácha zabýval i v soukromí.

Dopis Janu Benešovi: „[...] *Abyste byl přesvědčen, že nebudete v stavu se mnou býti, ukáži vám můj svět: – – – Noční tmou neprohlednou, plížíme se mezi hroby, v kolo bloudí přístrachy noční, nad námi pomíšený hluk, my sami nejstrašlivější larvy. Mnoho, ačkoli nejhlubší tma, chodí jich [s] otevřenýma očima, mezi nimi i já ... co jich volá: ‚vidím‘ a nevidějí nežli tmu. – – – Maně jednou opět rozervu oči, zasvítí blesk, o němž se říci může: byl i bude, nikdy však: on jest; – co jsem v jeho strašném zábřesku spatřil, nelze slovy vyříci; ačkoliv uleknutý ihned oči jsem zavřel, strašný obraz vzal jsem sebou v opětovanou noc a ustrašená zimniční obrazotvornost moje doplnila hrůzy jeho. – To je můj svět. [...] Tím světem bloudím; ten svět mám milovati? – A přece. [...] Však, to nejste v stavu pochopiti [...], aby jste poznal, co chtěl vysvětliti: že pro sebe, jak se zdá, nejsme. – Vy jste člověk! – Já jsem – – – člověk, – vyjdete zemi, má cesta vede peklem. [...] Každé století snad jen jednoho nalezne takového nešťastníka jako já, kdyby jich bylo více, nebyl by Bůh.[...]“¹²⁵*

Podle Ivanova však z tohoto dopisu nelze vyvozovat závěry o Máchově světovém názoru, diskutuje se totiž, zda tento list psal opravdu Mácha. Vyskytují se domněnky, že ho zhotovil Sabina, aby dokázal Máchovo rozervanectví.¹²⁶ Jedná se o rozporné téma, protože paleografické rozborů nepotvrzují Sabinovo autorství.¹²⁷ Napsal-li však tento list opravdu Mácha, zřetelně by zobrazoval, jak si připadá být „jiný“ – cítí povinnost

¹²² PROKOP, D., *Kniha o Máchově Máji*, s. 230.

¹²³ KŘIVÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 17.

¹²⁴ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 46-47.

¹²⁵ MÁCHA, K. H., *Prózy*, s. 75.

¹²⁶ IVANOV, M., *Důvěrná zpráva o Karlu Hynku Máchovi*, s. 106-107.

¹²⁷ Tamtéž, s. 108.

tento „svůj svět“ zobrazit Benešovi. Vidí „larvy“, které bloudí světem a stejně tak i Máchu se snaží najít pravdu světa. Přesto, že má „otevřené oči“ nadále nic nevidí, protože je obklopenou tmou zaslepen. V momentě, kdy se lidem – „larvám“ – zobrazí hledaná pravda, nikdo ji nevěří, protože je natolik ozáří, že ji opět nikdo nemůže vidět, takže zůstává nadále utajena. Ale pokud by se jednalo o zjevení pravdy, proč by měla být tak hrůzná jak píše? Pravděpodobně je jistější verze, že zmíněným „bleskem“ je smrt. Člověk je tím, kdo bloudí – ve smyslu žije, hledá pro co být, až nakonec umírá „ozářen světlem“. O tomto „blesku“ všichni jen mluví, že byl a bude. Nikdo neřekne, že právě je, protože v ten moment dotyčný umírá. Tato myšlenka by pak Máchou byla dál rozvedena v pasáži, ve které se považuje za hříšníka: jde peklem oproti svému příteli.

4.2. Charakteristika konkrétních děl

Ačkoliv Máchu zemřel velmi mladý, zanechal po sobě obdivuhodný počet literárních děl: od těch nejproslulejších až po ty méně populární. Ne příliš známé jsou básně *Cizinec* a *Kralovič*, které obsahují poustevnický motiv objevující se i v další jeho tvorbě. Poustevník tu podle Štěpánka stojí mezi subjektem a celou společností, ale zároveň mezi touhou a osudem.¹²⁸ Tento rozpor, ať už společenský nebo osudový, je jeden z dalších motivů, které se opakují – provázanost námětů je totiž pro Máchovu tvorbu typická. Stejně tomu tak je i u motivu smrti, obsaženém např. v básni *Svatý Ivan*, v níž je smrt vysvobozením, protože se světcovi plní touha splynout s bohem. Hrob tak symbolizuje bránu do ráje, vstup k osvobození. Zde je znatelný ještě křesťanský princip uvažování. Máchu již filozofuje a uvažuje o posmrtném životě.

Nepříliš známá *Hrobka králů a knížat českých* je subjektivní básně, která, jak píše Štěpánek, přechází od historického tématu k reflexi nad básnickovým dvojčtem, „[...] typickým symbolem jeho samého, nad krásným jinochem, snícím v rakvi o své milence“.¹²⁹ Máchu tu zpracovává vlasteneckou tematiku, z níž lze vysledovat jeho existenciální zamýšlení. O tom pojednává kapitola 4.2.7.

Tragiku zachycuje i veršovaná lyricko epická skladba *Mnich*. Právě v této básni je zaznamenán vliv anglického básníka George Gordona Byrona: „*Mnich je nejbyronovštější básně Máchovou, plodem démonického vlivu.*“ Avšak dále hovoří

¹²⁸ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Máchu*, s. 91.

¹²⁹ Tamtéž, s. 96.

Krejčí o pozitivním dopadu Máchova podlehnutí Byronově tvorbě, tvrdí, že Mácha našel sám sebe a „[...] *proto jest Mnich – ba snad právě proto – přesto, že jest tak silně byronovský, zároveň hluboce a ryze máchovský.*“¹³⁰

Stručná báseň *Těžkomyslnost* se všípila do podvědomí čtenářů díky poslednímu verši: „*Věčné nic! v tvůj já se vrhnu klín.*“ Otvírá tak nové pojetí posmrtného života, při němž Mácha uvažuje „o ničem“.

Kat je autorovým pokusem o rozsáhlejší dílo, ale je nedokončen. Měl se skládat dokonce z několika částí: *Vyšehrad, Valdek, Karlův tejn, Křivoklad*. Jedinou ucelenou pasáží je poslední zmíněná. V této původně smyšlené tetralogii je opět poukázáno na historii, na vlast. Veškerá hrůznost je soustředěna v postavě kata, který však plní příkazy krále. Kdo se stává tím, kdo rozhoduje o životě a smrti?

Báseň *Duše nesmrtelná*, jak už název napovídá, řeší otázku „co se stane po smrti“. Lidská „hmota“ zanikne, ale duše – podstata života – nadále působí na světě. Křivánek upozorňuje, že právě v této Máchově poezii, je obsažena náboženská esence. Mácha tu bere v potaz i existenci boha. Právě bůh „vdechl život“ lidské duši, ta se po „[...] *posledním soudu znovu navrací na nebesa ke svému stvořiteli. Poslední soud je chápán jako zánik hmotného světa, jako zánik času a uskutečnění věčnosti. Konec času a zánik světa jsou z hlediska náboženského aktem božské milosti [...]*“, avšak pro Karla Hynka Máchu tomu tak není: „[...] *představa posledního soudu jej vede k intenzivnějšímu prožitku krásy pozemského života.*“¹³¹ A to opět celou myšlenku navrací k podstatě, že člověk ze života odejít nechce, protože ho nadále láká „krása bytí“. Stejně je to i u Máchy, jak připomíná Křivánek: „*Máchova reflexivní poezie dokládá, jaký dramatický zápas básník sváděl s otázkou konečnosti lidské existence, jak mu postupně přestávalo stačit jakékoliv iluzivní řešení a jak mučivě prožíval hrůzu z neodvolatelné definitivy smrti, kterou překonával uvědoměním si krásy života, doceněním pozemského života.*“¹³²

Noc je dalším dílem spisovatele, ale zároveň i motivem, který uvádí na scénu existenciální náměty. Popisuje konečnost života, líčí vztah k zemi a světu, v němž se život obnovuje v rámci koloběhu přírody. Zevrubně se této problematice věnuje kapitola 4.2.5.

¹³⁰ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 22.

¹³¹ KŘIVÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 55.

¹³² Tamtéž, s. 75.

Pout' krkonošská zobrazuje na pozadí hor, Sněžky a Krkonoš ožítí a znovu zemření mnichů, ale obecně i posmrtný život. Skutečnost a sen je v *Pouti* v protikladu stejně tak jako bytí a nebytí, život a smrt. Je vysvobozením narození se nebo zemření? Mácha se obává věčného „nic“ a neustále vyzdvihuje „ideální“ dětství. Stejně tak činí i hlavní postava díla, jak Křivánek uvádí ve své publikaci, „[...] nemá možnost si vybrat, zoufale odchází do nebytí, ale je stále přitahován krásou života, který opouští. Je bolestně vzrušen představou, že bude existovat svět ve své přírodní monumentálnosti, a nebude existovat on. [...]“¹³³ Podle Štěpánka, jsou v tomto díle zachyceny vzpomínky k Marince Stichové.¹³⁴ Z muk žárlivosti, která zažíval se svou láskou Eleonorou Šimkovou, se vypisuje dále v *Cikánech*.¹³⁵

Obrazy ze života mého je dílo, které je charakteristické svým názvem. Už jen z pojmenování této prózy lze usoudit, že se zde budou vyskytovat úvahové pasáže. Filozofování nad životem se prolíná do všech rovin lidského bytí, resp. do každého věku. Mácha zde vytváří paralelu v obrazech „stárnutí“ celého dne. Je zajímavé, že za zrod života není považováno ráno, ale večer, takže se fáze existence rozkládají na denní doby tak, že smrt je symbolem poledne.

Nový, pro literaturu nepřilíš obvyklý motiv se objevuje ve *Večerech na Bezdězu*. Jedná se o rakvičku s mrtvým dítětem – spojený s motivem modlíci se ženy. Mukařovský vysvětluje, že je při této scéně kladen důraz na nenadállost, aby se vzbudilo napětí. Hovoří také o tom, jak básník rozmlouvá s ženou a ta mu odpovídá jen: „*Tam nahoře noclech náš*“. Smysl této reakce Mukařovský vysvětluje dvěma možnými symboly: buď znamená odkaz na hradní zříceninu, nebo je to narážka na smrt.¹³⁶ Smrt definuje jako něco všudypřítomného, neviditelného,¹³⁷ něco co se týká všech žijících bytostí. To koneckonců dokládá i příběh *Marinky*.

Pro *Marinku* je příznačný kontrast a blízkost krásy i smrti. Více je *Marinka* popsána v kapitole 4.2.6, která se zabývá rozporem skutečnosti a snu. *Noc* popisuje konečnost života, líčí vztah k zemi a ke světu, zároveň však nastiňuje čtenáři neustálý koloběh přírody, ve kterém se život obnovuje.

¹³³ KŘIVÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 52.

¹³⁴ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 65.

¹³⁵ Tamtéž, s. 68.

¹³⁶ MUKAŘOVSKÝ, J., *Kapitoly z české poetiky*, s. 292.

¹³⁷ Tamtéž, s. 293.

Otevřené řešení posmrtného života bez iluzí přichází až v *Máji*. Pochmurnost *Máje* podněcuje motivy, jako jsou: otcovražda, vězení, poprava, posmrtný život a stesk nad uplynulým mládím.

Máchova díla jsou protkána folklórem. Vybíral si pověsti, jež by mohl užít. Ty zvolené příběhy, které ho zaujaly, se týkaly vždy buď vraždy, smrti, nebo zvláštního výkladu posmrtného života. Důkazem toho je vysvětlení, které Mácha pro čtenáře připojil v *Máji* k Intermezzu I, uvádí ho i Ivanov: „*Jest mezi sprostým lidem pověra, že poslední na jistý hřbitov pohřbený přes noc, na stráži hřbitova toho státi musí, a to sice každou noc, po celý ten čas, až opět jiný zde pohřben bývá, který pak na jeho místo nastoupí. Takže žádný hřbitov nikdy bez strážce není, a že tím způsobem na hřbitově malé osady mrtvý po kolik třeba let na stráži stojí.*“ K tomu Ivanov poznamenává, že jde spíše jen o vsuvku pro cenzora, aby se zdůraznilo, že *Máj* je básní, velebící přírodu.¹³⁸ Více se tomuto tématu věnuje kapitola 5.

4.2.1. Tři symboly

K celkovému pochopení Máchova životního postoje přispívají tři symboly, které vystihl F. X. Šalda ve své knize *Mácha snivec i buřič*. Jedná se o symbol poutníka, symbol vězně a symbol země.

4.2.1.1. Symbol vězně

Tento motiv lze nalézt např. v *Křivokladu*, *Návratu*, *Cikánech*, *Máji*. Vězeň Vilém se dostává na své vlastní existenciální dno, počíná filozofovat a právě při těchto myšlenkách řeší i otázku života a smrti. Doléhá na něj fakt, že i jeho život je konečný a právě v této chvíli se nachází kousek od zmíněné konečnosti. Sám Šalda považuje právě vězně za nejpůsobivějšího ze všech tří symbolů: „*Ve vězni je nejvíce hrůzy. [...] Zde se stává duše nejvíc kořistí svého rozkládaného já, zde nám ukazuje romantismus svou tvář ďábelskou a nihilistickou.*“¹³⁹

4.2.1.2. Symbol poutníka

Jaký takový poutník je? Podle Čáky to je „*[h]rdina vedený vidinou nejčistšího ideálu, city a vášněmi, v mrazivé skutečnosti své iluze brzy beznadějně ztrácí.*“¹⁴⁰ Šalda ho

¹³⁸ IVANOV, M., *Důvěrná zpráva o Karlu Hynku Máchovi*, s. 226.

¹³⁹ ŠALDA, F. X., *Mácha snivec i buřič*, s. 10.

¹⁴⁰ ČÁKA, J., *Poutník Mácha*, s. 60.

vidí více optimisticky: „*Poměrně nejvíc radostnosti je uloženo do symbolu poutníka. Je v něm ovšem romantické uhranutí dálavami a nekonečnem, je v něm ovšem pohyb do nekonečna, není v něm naděje na přistání k vlasti nebo k jinému cíli, ale je v něm také projev energie, neustávajícího vzpínání sil [...]*.“¹⁴¹ Vladimír Křivánek se domnívá, že poutník je v podstatě symbolem času a to „*[...] nejen času lidského života, ale času jako představy věčné a nekonečné pouti, tedy abstraktního času lineárního.*“¹⁴² Křivánkova poznámka k citované „radostnosti“, která je podle něj diskutabilní. Toto tvrzení dokládá tím, že ne vždy je poutník „světlym místem“, „světlou nadějí“ v celém díle. Užívá tuto postavu např. v *Pouti krkonošské*, kde se zmíněný symbol „*[...] vyrovnává deziluzi věžňova monologu v druhém zpěvu Máje svou hloubkou zoufalství [...]*“,“ dále v Cikánech, ve kterých odchází mladý cikán, protože se dostává do bezvýchodné situace a ztvárňuje tak absolutní rezignaci.¹⁴³

Poutník, přicházející na scénu v závěru *Máje* je dle Krejčího tou samou melancholickou postavou, která vystupuje v *Pouti krkonošské*, na konci *Cikánů* a má svého předchůdce i v básních *Cizinec* a *Umírající*.¹⁴⁴ Tento Máchův oblíbený obraz je hojně využívaný. Prochází skrze jeho tvorbu proto, že si sám Mácha klade existenciální otázky – vyvěrá z jeho pocitů.

Máchův poutník se toulá po světě, poznává svět, ale hlavně hledá sám sebe, snaží se rozpoznat, jaký je jeho úděl. Není takto líčen i život samotného Máchy? K tomuto názoru se přiklání Štěpánek: „*[...] poutníkem je doslova, ne snad, ne potenciálně, básník sám. Básníkův osud je vlastním a konečným obsahem a smyslem básně. [...] Osud básníkův je těžší než Vilémův. Vilém našel útěchu v matce zemi, básník z Máje nenalézá nic, nikoho: ‚Kdo srdci takovému útěchu dá?‘.*“¹⁴⁵ Také se nad touto myšlenkou pozastavuje i Krejčí: „*[...] není-liž to stále Karel Hynek Mácha, jenž v různých přestrojeních, v podobě melancholického poutníka, samotný v poušti neporozumění, při smutné záři zapadajícího mládí nese do neznámých dálek života svou marnou touhu a romantický sen?*“¹⁴⁶ Putování po světě značí touhu po objevech, zároveň i touhu utéci pryč, touhu po něčem, co není – po něčem nepřítomném. To dokládá i vzhlednutí předchozího symbolu – tedy vězně – který touží po svobodě,

¹⁴¹ ŠALDA, F. X., *Mácha snivec a buřič*, s. 10.

¹⁴² KŘIVÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 23.

¹⁴³ Tamtéž, s. 24.

¹⁴⁴ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 109.

¹⁴⁵ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 228.

¹⁴⁶ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 31.

touží po pouti, ale je uzavřen v kobce. Hledí k oblakům, které se potulují po obloze. Závidí jim to? Možná jen Máchu uvažuje o božské existenci, Vilém se tak loučí s tím, čeho nedosáhne: svobody, života. Loučení však přichází i v závěru *Máje*, po Vilémově smrti, kdy opět přichází na scénu poutník. Je to symbol pesimistický či optimistický? Přijel naznačit, že nelze navrátit čas, kdy Vilém žil, a loučí se tak s budoucností vypravěče? Nebo je jakýmsi náznakem energie a životního poslání, protože člověk jako takový žije nadále?

4.2.1.3. *Symbol země*

Za zmínku stojí také třetí symbol Šaldou vysledovaný, symbol země, který je jakousi bilancí mezi protipóly vězně a poutníka. Vězeň Vilém je v závěru *Máje* takřka až fascinován pozemským životem, krásou světa a podle Štěpánka nachází východisko při své smrti: stane se součástí země, když země vpíjí jeho krev: „[...] *symbol země ve své dialektičnosti (kolébka – hrob) je holdem kráse přírody a pozemskému světu, ztotožnění odsouzence se zemí a splynutí s ní je jediným východiskem z jeho metafyzického žalu.*“¹⁴⁷ Pokud vězeň obdivoval svou zemi, a nakonec se stal její součástí, celá tato situace se jeví jako velké Vilémovo osvobození a příběh tak končí relativně „šťastně“. Tak se tomu děje jen pokud čtenář uvažuje tímto způsobem: chápe zemi jako vysvoboditelku. Štěpánek však uvádí, že se čtenářsky uplatňuje v tomto symbolu vlast. A to ve dvojitým pojetí: „[...] *země – vlast člověka, země – vlast národa a také země v obojím smyslu současně.*“¹⁴⁸

4.2.2. *Bytí*

Podle Miroslava Červenky, kterého Dušan Prokop zmiňuje, se od zlomového roku 1833 setkávají v Máchově díle „*reflexe času a smrti a elegie nad ztracenou pevností bytí s epickým světem smyslové a citové předmětnosti*“.¹⁴⁹ Následující část se citované tvrzení bude snažit dokázat, a proto celou problematiku analyzuje. Je v ní nastíněn i Máchův světový názor, který je v současnosti hledán a dopodrobna rozebírán – ať už se jedná o to, zda Máchu v boha věřil, či ne. Nebo snad uznával jinou vlivnou všemohoucí existenci? Tento oddíl jasně dokládá Máchovo filozofující smýšlení.

¹⁴⁷ KŘIVÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 97.

¹⁴⁸ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 218.

¹⁴⁹ PROKOP, D., *Knihy o Máchově Máji*, s. 84.

4.2.2.1. Jsoucno

Mácha se nevyznal v podstatě bytí, nedokázal si ji rozumově vysvětlit a neustále hledal odpověď na své existenciální otázky: „Což kdybych řekl, že i to jistotně jest, co rozumem a obrazotvorností pochopíš? Proč řekneš, že to a ono jest? – Poněvadž to okem pochopíš; – proč to a ono, poněvadž uchem atd. Což kdyby rozum, – obrazotvornost jen smysly byly, ač je smysly nejmenujeme? – Býti – jest – pouhé formy to jsou!“¹⁵⁰ Uvažuje o tom, že „být“ je utvořeno počitky, které jsou přenášeny smysly až do mozku. Rozum tak vytváří vjem, který produkuje obraz o světě. Je celý život pouhopouhý vjem? Existuje? Navíc každý jedinec vnímá své okolí jinak, to dokládá i poslední věta v uvedeném Máchově citátu: „Co ti prospěje tím býti, co ti přinese, nežli myšlenku, že tím jseš? Každý rozumí jen sobě.“¹⁵¹ Každý rozumí jen sám sobě, protože každý svět vidí vlastníma očima a to nelze nikomu ukázat, v podstatě se nedá o tento vytvořený „obraz“ s nikým podělit? Co je to „být“? Každý ví, že je a právě tohle vědomí „bytí“ je toho podstata? Nad hrobem mladého muže se Mácha zamýšlí: „A co jest jméno po smrti člověka – pouhý zvuk, někdejší hlas ohněm slitého zvonu, zaletlé světlo vyhaslé hvězdy, nevyřknutá myšlenka umírajícího, kořist zapomenutí – nic.“¹⁵²

Svou podstatu bytí nalézal sám v sobě, možná mu k tomu sloužila i poezie a další texty, v níž mohl prožívat svůj paralelní svět a nalézat jeho základní princip. K tomu se vyjadřuje také Marten, citující Máchu: „Ale v díle ani v životě Máchově nic nepřesvědčuje, že se odřekl vrozené vůle, která jeho mysl směřovala k vlastní podstatné záhadě bytí a k onomu transcendentálnímu cíli tvoření, které kdysi vyslovil podivuhodnou intuicí: ‚Snažil bych se ukázati, kterak umění jest vítězstvím ducha nad přírodou a kterak působení poesie se v poznenáhlém odpoutání otroků od hmoty osvědčuje. Otrokové jsme my lidé...‘“¹⁵³ Vymyšlená díla vytváří tedy něco nového, leč pravděpodobně neskutečného, ale existuje to? Tím, že básník svou práci napíše, zhmotní myšlenky a nápady, dá jim nějakou hodnotu, tvar, třeba i poselství a vloží do nich kousek sebe. Nejlépe to vystihuje Krejčí: „I nejkrásněji cítěné touhy, nejhlubší reflexe o nicotě všeho a nejjímavější melancholie nestačily by samy stvořiti poetické dílo, kdyby nenalézaly tlumočnicka v řeči věcí a jejich obrazů. Samy o sobě jsou s hlediska uměleckého pouhá pára a dým, vyjadřují-li jako u Máchy něco co není, život,

¹⁵⁰ MÁCHA, K. H., Zlomky. In: *Prózy*, s. 37.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 311.

¹⁵² Tamtéž, s. 330.

¹⁵³ MARTEN, M., *Akkord: Mácha - Zeyer - Březina: essaye*, s. 22.

jenž byl prožit, mládí, jež uplynulo. Jsou to pojmy prázdnoty a záporu, právě tak, jako propast je tam, kde není země. Ale právě tak, jako propast existuje pro nás jen tam, kde přestává, a jako měříme rozsah její prázdnoty tvrdou hmotou jejích stěn, okrajů a dna, právě tak nemá-li duma a nostalgie působiti dojem prázdnoty a bezobsažnosné dutiny a má-li býti tlumočena v pravdě básnicky, učiní nejlépe, zachytí-li se co nejušilovněji o konkrétní obrazy, mluvící k smyslům.“¹⁵⁴ Něco tak „ožije“, začne působit na smysly a každý má možnost vytvořit si svůj obraz – i za pomoci umění.

Součástí *Máje* je motto, stručné vyjádření myšlenky Máchovy tvorby, které mělo uvádět jeho spisy. Je obsaženo i v *Cikánech*: „*Bez konce pouť, bez konce žal.*“¹⁵⁵ V tomto momentě dochází k prolínání Máchova názoru a jeho postoje s tím, co lze nalézt v jeho dílech. Nevyjasněností je podle Prokopa dokonce i autorství tohoto citátu.¹⁵⁶ Dotýká se tak problému, který je nevyřešen, jedná se údajně o jedno z tajemství Máchova díla.

Daleká cesta v uvedeném mottu má svůj přenesený význam. Podle Prokopa to je znamení smrti, zbytečného úsilí a marné hledání životní jistoty.¹⁵⁷ Pouť je tu tak vyličená jako něco neustálého, cesta bez konce. To, co nemá závěr je tak Máchou automaticky poznamenáno žalem. Z toho lze odvodit, že má-li být něco šťastno, musí to být ohraničeno začátkem a koncem.

Známý je také Máchův citát: „*Bez konce láska je! – Zklamanát' láska má!*“¹⁵⁸ který je se dá považovat za jistou obměnu předešlého. V tomto případě se však Mácha posunul a přemýšlí o věčnosti. Polák si motto vysvětluje takto: „[...] *jedincova láska může být marná, tragická, ale jako věčný princip, oživující a zaplodňující svět, láska nikdy nekončí a zaručuje bytí a nekončící pokračování života.*“¹⁵⁹

Celkově tak Mácha vůbec neuvažuje o člověku jako tvorovi, jenž by se zabýval lidským pobytem na zemi, to může dokazovat i omezenost děje v *Máji*. Dušan Prokop shrnuje Mukařovského projevy z roku 1936, kdy se zabýval řešením existencionální otázky v *Máji*: „*Konání člověka představuje Mácha jako neúčelné, nevědomé ale [...] lidské jednání se tedy básníkovi jevílo zbaveným smyslu a záměru; nesouvislost a nejasnost děje v Máji je jen básnický důsledek tohoto zásadního skepticismu.*“ považuje

¹⁵⁴ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 78.

¹⁵⁵ MÁCHA, K. H., *Cikáni*. In: *Prózy*, s. 193.

¹⁵⁶ PROKOP, D., *Knihy o Máchově Máji*, s. 220.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 220.

¹⁵⁸ MÁCHA, K. H., *Máj*. In: *Básně*, s. 43.

¹⁵⁹ POLÁK, J., *Česká literatura 19. století.*, s. 62.

jeho interpretace za jakýsi „příležitostný závěr“. ¹⁶⁰ Stává se tak pro Máchu stěžejní nalezení odpovědí na jeho existenciální otázky? Jsou jeho díla pokusy přijít na podstatu všeho?

4.2.2.2. Život po smrti

Základním tématem v této podkapitole je jednoduchá otázka „co bude po smrti?“. Jak říká Mukařovský, „[v] úvaze není dáno její souvislé řešení, nýbrž několikerý návrat k ní, po každé bezvýsledný, takže nemožnost rozřešení vstupuje posléze do úvahy v podobě motivu: ‚Kdo ví? Ach žádný neví.‘“¹⁶¹ A ani Karel Hynek Mácha nevěděl. Odpovědět na tuto otázku je nemožné, člověk často touží mít něco, co nemůže, vědět něco, co nelze. V podstatě lze chápat psaní této práce jako beznadějně a „o ničem“. Nicméně i přesto se následující text zaměřuje na to, jak Mácha právě toto „nic“ vnímá a v jakém obrazu si ho představuje.

„Přicházejícímu v život mohlo by se říci: Nechte vši naděje za sebou; kdo naděje v nás budí, nejnešťastnějšími nás činí, kdo v nás zbudil naděje nesmrtelnosti [...]“¹⁶² Tak píše Karel Hynek Mácha – zlořečí o plané naději a uvědomuje si svou konečnost. Ale co dál? Máchovy představy o posmrtném životě měly svůj vývoj. Někdy se tyto koncepty v dílech i prolínaly. Ve svých prvních básních však zpracovává svou touhu po něčem ideálním, co obsahuje i blízkost boha. Domnívá se zprvu, že člověk po smrti dosáhne klidu, dostane se kamsi na nebesa. Později se do této myšlenky dostává antiteze, přinášející marnost do života (i toho posmrtného), a to v podobě vytouženého ideálního čehosi, které je však nedostupné. Mácha při tomto pojetí míří do nebeských výší, možná k bohu, možná do paralelního světa. To popisuje Štěpánek: „*Nebytí, tj. tělesné nebytí, smrt těla a v poslední instanci zánik hmoty, zde není nicotou, nýbrž bytím vyššího stupně, bytím ‚duše nesmrtelné‘, bytím duchovním, v němž se realizuje duchovní podstata člověka, neboť duše se vrací, ‚odkud vyšla‘, k bohu. Zánik světa je zánikem hmoty, času a uskutečněním duchovna a věčnosti. Jako takové je tělesné nebytí osvobozením z pout stvořené, hříšné hmoty a z pout času [...].*“¹⁶³ Ve svých dílech na toto pojetí Mácha odkazuje motivy mraků, nebes, světců, hvězd a vším, co se nachází ve výšinách nebo až v kosmu.

¹⁶⁰ PROKOP, D., *Knihy o Máchově Máji*, s. 234.

¹⁶¹ MUKAŘOVSKÝ, J., *Kapitoly z české poetiky*, s. 107-108.

¹⁶² MÁCHA, K. H., *Literární zápisníky, deníky, dopisy I.*, s. 242.

¹⁶³ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 157.

Nedostupnost je někdy vystižena něčím krásným, avšak už minulým. Zde na scénu přichází i touha po tom, co už není a je tedy nedostupné. Jedná se o jevy básníkovi blízké: dětství, mládí, láska, ale i vlast. Zároveň se také oprošťuje od výšek a začíná ho lákat země a život ve vábivých sceneriích slunečního světla, kvetoucích rostlin, pučících stromů a také i krása, která zůstává ve světě skryta. Uváží-li, že zemře pouze lidská „schránka“ a jeho duše zůstane nesmrtelná, nabízí se mu další východisko: posmrtné převtelení v přírodní subjekt. Čyževský však výklad o tom, že by Mácha zvažoval posmrtnou proměnu v jinou formu existence, zamítá: „[...] není zřejmě myšlen nový tvar hmoty lidského těla [...], ale pokračování existence lidského vědomí, jakési putování duší.“¹⁶⁴

Mácha vyzdvihuje „poslední den“, kdy si člověk všimá krásy okolního – hmotného – světa a věčné přírody, ve smyslu rodné země, která již není obývaná lidmi. Tak se myšlenka díky Štěpánkovi pro čtenáře rozšiřuje na národní kontext: „*Zdrucující odlidštění světa je rozvinuto obrazem odlidštěné Prahy, smrt člověka je zde smrtí národa.*“¹⁶⁵

Typickým dokladem Máchova uvažování o „reinkarnaci“ je dílo *Noc*. Zde se jedinec po své smrti převtělí v rostlinu nebo živočicha. Znamená to, že se stane součástí celého komplexu přírody či splyne se zemí. Smrt by se pak nejevila jako zlomyslnost, ale, jak říká Černý, byla by uzráním.¹⁶⁶ Prokop se zmiňuje o „Patočkově“ tzv. romantické naturfilozofii, která o to více zdůrazňuje, že smrt je bránou k návratu do živého organismu přírodního společenství.¹⁶⁷ A jelikož se jedná o návrat, člověk byl její součástí tedy i předtím, jen se odloučil, odpojil a žil si svůj život.

Dalším východiskem uvádí Prokop i názor Holta Meyera a vysvětluje jeho tzv. „apofatiku“ jako „*jakousi negativní energii*“, jejímž cílem je „*nemluvit, nevyjadřovat se, mlčet, zejména o Bohu.*“¹⁶⁸ Dle Prokopova názoru je poutník alegorizací řeči a nekonečně putuje ke smyslu.¹⁶⁹ Zmíněným výkladem by se tato varianta navracela opět k myšlence o bohu, výšinách apod. V každém případě se však samotný Mácha dotýká něčeho, co nelze vyslovit, čeho nelze dosáhnout, ale snaží se to alespoň naznačit. To napovídá jisté přítomnosti Máchova světového názoru.

¹⁶⁴ ČYŽEVSKÝ, D., K Máchovu světovému názoru. In: *Torso a tajemství Máchova díla*, s. 144.

¹⁶⁵ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 159.

¹⁶⁶ ČERNÝ, V., *První a druhý sešit o existencialismu*, s. 73.

¹⁶⁷ PROKOP, D., *Knihy o Máchově Máji*, s. 230.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 231.

¹⁶⁹ Tamtéž.

V *Máji* spíše převažuje věčnost, Prokop ji nazývá jako „nevíra na čas bez konce“ či „prázdnost“.¹⁷⁰ Právě strach z nekonečnosti považuje Mukařovský za základní reflexivní Máchovské téma. Míni tím nekonečnost, „[...] před kterou se věžeň chvěje hrůzou, je právě ono jednotvárné nikdy neukončené uplývání, které je také podstatou členění v souřadné úseky, jejichž sled nemá vyvrcholení ani zakončení.“¹⁷¹ K tomu se vyjadřuje i Krejčí: „V *Máchově Máji* jest ponejprv českým slovem básnickým vyslovena hrůza před smrtí, jež je koncem všeho, hrůza, jež zamítá každou illusi víry, každý fantom nesmrtelnosti. [...] Jeho srdce [...] vzpírá se proti nutnostem zániku.“¹⁷² Za nejhrůznější část celé představy považuje Mácha zmiňovanou nekonečnost.

Úvahy o záhrobním životě jsou obsaženy ve II. zpěvu *Máje*. Věžeň slyší to nejdůležitější: čas. Strach ze smrti se tak prolíná do roviny strachu z času, jenž je neúprosný. Podle Čyževského tkví Máchovo přesvědčení o nicotě v tom, že uvažuje o pomíjivosti, tedy časovosti.¹⁷³ Abstraktní čas se zhmotňuje v podobě padajících kapek a tak osobně vstupuje na scénu jako přísný pán. Vilém sleduje vznik kapky, její stékání po stěnách kobky, její pád a nakonec i dopad na zem. Měří mu tak jeho zbývající čas bytí. Stejně jako kapky, dopadne i věžeňova krev následujícího dne na zem. Stává se kapající voda jistým předurčením? Jsou kapky zároveň šipkami, které znázorňují, že stejně jako ony, tak i Vilém se navrátí do lůna země? Nebo znázorňují nekonečný zrod a pád?

Jaké to je, když jedinec přestane existovat? Co se děje při „ničem“? Ono samotné „nic“ nemusí být jen klidným nebytím po smrti, jakýmsi „spánkem“ (který nalézají postavy z *Cikánů*), může být utrpením po existenci, marností touhy, jak říká Štěpánek: „[...] bytí nemá žádnou alternativu, nejen ani posmrtné blaženství, ale ani bolestné návraty, ani snění, ani klid nevědomí. Smrt je tragickým protějškem života, bezmezná tragika je údělem člověka. Je to vrchol Máchova filozofického materialismu, neboť hrůza z nic znamená absolutní hodnocení materiálního bytí.“¹⁷⁴ Zmíněné „nic“ totiž nastává po smrti, kdy se veškerá hmota rozpadne. Mácha v tomto případě opouští i myšlenku o nesmrtelnosti duše. Dostává se z části i do rezignace a totálního životního pesimismu. Štěpánek poznamenává, že právě kvůli tomu, si Mácha uvědomuje hodnotu lidského života: „Je zajisté nemožno představit si nic – v úsilí o to je obsažen logický

¹⁷⁰ PROKOP, D., *Knihy o Máchově Máji*, s. 230.

¹⁷¹ MUKAŘOVSKÝ, J., *Kapitoly z české poetiky*, s. 109.

¹⁷² KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 92.

¹⁷³ ČYŽEVSKÝ, D., K Máchovu světovému názoru. In: *Torso a tajemství Máchova díla*, s. 134.

¹⁷⁴ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 170.

spor, neboť nic je ničím proto, že ‚není‘, a nemůže být proto ‚viděno‘. Mácha [...] buduje svou představu nicoty tím způsobem, že neguje základní znaky bytí, konečný čas a prostor, a smyslové kvality skutečnosti, světlo, zvuk. To znamená, že skutečnost (pozemské bytí) je mu nejen nejvyšší, ale i jedinou hodnotou, něčím, co nemá alternativu.¹⁷⁵ Toto tvrzení jasně dokládá provázanost různých variant, uvažujících o životě po smrti. V tomto případě se myšlenka navrácí k tezi o touze po splnutí se zemí. Tuto touhu „být“ zaznamenává opět Štěpánek, který se vyjadřuje k *Máji*: „Od etického problému viny postupují věžňovy reflexe k nejzazším metafyzickým otázkám [...] bytí a nebytí. Zde je na úrovni prožité reflexe vyslovena žhavá touha po pozemském, hmotném bytí. [...] Ve věžňových reflexích Mácha vyjádřil tuto touhu zvlášť důrazně tím, že vypracoval zvlášť důrazně antipól žhavě milované hmotné skutečnosti a pozemského bytí. [...] Odmítnutím nicoty je maximálně zhodnoceno pozemské bytí: je žádoucí žít, i když je život jediným sledem zklamání, nic je horším zlem než nejbídnější bytí, je zlem absolutním.“¹⁷⁶

4.2.2.3. **Minulost, přítomnost, budoucnost**

Pomyslnou životní časovou osu si uvědomuje sám Mácha: „Minulost a budoucnost víc a více v hromadu se sráží, - až se zasáhnou, není nic, zhasl čas života; není přítomnost žádná, lze jen říci: bude a bylo, v životě žádná není přestávka.“¹⁷⁷ Nicota přítomnosti je zaznamenána např. v *Pouti krkonošské*, v níž splývají dva časy: přítomný s minulým. Mácha se snaží naznačit, že přítomnost je natolik pomíjivá, že ani není. Co je přítomnost? A hlavně kdy probíhá? Teď? Už přeci zase není. Odkazem na ni je jen minulost. Člověk si začíná vážit toho, co měl, až když to ztratí – to sděluje i Krejčí: „Básník Máje neprožívá své existence tak jako silní lidé s kladným pocitem pýchy a požitku každé chvíle. Těžiskem jeho života není přítomná hodina, i vlastní jeho život, jako vše ostatní, nabývá ceny a krásy teprve pak, stane-li se předmětem touhy. Proto si jej stále posunuje za sebe, do minulosti, do daleka. Dnešek nabude kouzla, stane-li se včerejškem.“¹⁷⁸

Čyževský této časové ose stanovuje začátek – a to dobu, kdy byl člověk do světa vržen. V *Máji* (ale i dalších dílech) tento skutek podle něho učinil „krutý otec“ a z toho

¹⁷⁵ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 215-216.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 214.

¹⁷⁷ MÁCHA, K. H., *Zlomky*. In: *Prózy*, s. 37.

¹⁷⁸ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básniku*, s. 93-94.

odvozuje, že proto jsou v Máchových dílech „*opuštění, zapomenutí synové: mladý cikán, hrabě z Borku, hrdina Máje*“.¹⁷⁹ Hrdinové tak nicotně prožívají přítomnost, která je u Máchy často zachycena s kulisou noční krajiny – ta totiž daný okamžik podle Čyževského zachycuje nejuvěrněji.¹⁸⁰

Mácha se dotýká časovosti právě nabouráváním její linearity. K porušování dochází spojením neslučitelného adjektiva se substantivem, což lze vidět z ukázky z *Máje*: „*Tak jako jméno jich, pradávných bojů hluk, / Dávná severní zář, vyhaslé světlo s ní, / Zbortěné harfy tón, ztrhané struny zvuk, / Zašlého věku děj, umřelé hvězdy svit, / Zašlé bludice pouť, mrtvé milenky cit, / Zapomenutý hrob, věčnosti skleslý byt, / Vyhasla ohně kouř, slitého zvonu hlas, / Mrtvé labutě zpěv, ztracený lidstva ráj, / To dětinský můj věk.*“¹⁸¹ Tohoto jevu si všiml i Mukařovský: „*Zvláštní kategorii tvoří spojení ‚ztracené světlo‘, ‚mrtvá zář‘, kde se významový rozpor jeví v popření existence adjektivem a její supponování substantivem.*“¹⁸² Nejprve si však Mácha uvědomuje dynamiku samotného *jsoucna*. Jak říká Čyževský, Mácha před sebou nevidí „*[...] věčné jsoucno ale – o sobě dynamizované, plynulé procesy – tón, zvuk, hlas, svit, děj, pouť, kouř, cit. Ale i těmto procesům je odňata poslední, ontologická pevnost tím, že nelpí na jsoucích věcech, pevných realitách, nýbrž – jsou vyzařovány do přítomnosti ‚věcmi‘ již neexistujícími, [...] básník poukazuje na několika případech, že věci se samy rozpadají [...]*“¹⁸³ lze tedy říci, že všechny věci se pasivním činem dostaly do sféry *nejsoucna*, prostě zanikly. Nicméně přesto zasahují do „*jsoucního života*“ a to svými účinky. Jedním z účinků je podle Prokopa zvuk, který vlastně nemůže vzniknout, protože dané subjekty jsou nějak deformované, př. *zbortěné harfy tón*, dále: *hlas zvonu – ale slitého, tón harfy – ale zborcené, hluk bojů – minulých, kouř ohně – zašlého*.¹⁸⁴

Zahrává si v tomto případě Mácha opět s představou o tom, že svět je jen iluze? Zaměňuje *jsoucí* za *ne-*jsoucí** a naopak? Jeho dvoučlenné formule jsou spojením dvou složek, přičemž první složka neguje druhou. Podle Čyževského tím básník poukazuje na *nejsoucno*, „*[...] jako základ přítomnosti, přítomnost se stává pouhým ‚stínem stínu‘.*“¹⁸⁵ Rozebíranou problematikou se zabývá především Hegel. Mácha se jím

¹⁷⁹ ČYŽEVSKÝ, D., K Máchovu světovému názoru. In: *Torso a tajemství Máchova díla*, s. 141.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 142.

¹⁸¹ MÁCHA, K. H., *Máj*. In: *Básně*. 42.

¹⁸² MUKAŘOVSKÝ, J., *Kapitoly z české poetiky*, s. 115.

¹⁸³ ČYŽEVSKÝ, D., K Máchovu světovému názoru. In: *Torso a tajemství Máchova díla*, s. 135.

¹⁸⁴ PROKOP, D., *Knihy o Máchově Měji*, s. 234.

¹⁸⁵ ČYŽEVSKÝ, D., K Máchovu světovému názoru. In: *Torso a tajemství Máchova díla*, s. 136.

možná inspiroval, ale podle Čyževského nevidí v čase vývoj lidského ducha, naopak neshledává žádný pokrok. Celý proces považuje za takřka zbytečný a hlavně věčný, nikam nevedoucí.¹⁸⁶ Bytí považuje za zapomenuté, podle Prokopa deformované až k nebytí. Z toho vyvěrá zoufalství, pesimismus a neschopnost postavit se osudu. Čas Mácha považuje za podstatu jsoucna.

4.2.2.4. Čas

Čas, jak je popsáno v předchozí kapitole, je charakteristickým motivem, který básník užívá. Vnímá ho vlastně z části jako problém, se kterým každý „válčí“. Čas plyne a život člověka je rozložen na časové přímce: někde začíná, ale hlavně v nějakém bodě končí. Tuto osudovost postihl i Křivánek: *„Básnické obrazy, které jsou čerpány ze světa přírody a přírodních jevů, jsou vlastně obrazy vyjadřující pomíjivost kvalit skutečnosti, mají charakter nejen deziluzivní, ale i časový. Jsou zobrazením prchajícího času, ale i výrazem nedefinovatelnosti lidské touhy a lidského života. Z tohoto hlediska můžeme Máchu směle pokládat za básníka času.“*¹⁸⁷ V uvedené citaci je zmíněna i příroda. Ta tvoří nad rámeček, je komplexem, který trvá věčně, dokola se obnovuje, a proto se dostává v tomto smyslu i do protikladu s časově omezeným lidským životem, protože je věčná, cyklická. Tuto myšlenku rozvíjí i Křivánek: *„Druhý zpěv [Máje] je hlubokým prožitkem lineárního času, času věčnosti, který stojí v protikladu k definitivě lidského života i k cyklickému času stále se obrozující přírody. Obraz padající hvězdy je básnickým symbolem tohoto lineárního času.“*¹⁸⁸ „Věčnost“ přiřazuje k lineárnímu času, ten by pak musel být graficky znázorněn polopřímku (či přímkou), nikoli úsečkou. Takto pojeté hypotéze by chyběl jeden další bod (symbolizující smrt), to znamená, že by život pokračoval dále – nestala by se pak z linearitě cykličnost? V textu se nepopírá přírodě její kruhový koloběh, který má ale své výjimky – je to např. padající hvězda. Příroda je věčná a život je časově omezený. Považuje Mácha přírodu za živou, když je stálá?

Křesťanství vykládá čas jako cyklický. Podle Čyževského vnímá Hegel celé „kolo času“ jako *„ponořené, zapadlé do věčnosti a uzavření v ní,“*¹⁸⁹ v souladu s tímto tvrzením, by každé dílčí bytí bylo zlomkem do celé mozaiky věčnosti. Věčnost by se

¹⁸⁶ PROKOP, D., *Knihy o Máchově Máji*, s. 236.

¹⁸⁷ KŘIVÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 78.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 94.

¹⁸⁹ ČYŽEVSKÝ, D., K Máchovu světovému názoru. In: *Torso a tajemství Máchova díla*, s. 172.

tak skládala z různých existencí – nebýt těchto pomíjejících časovostí, nebyla by žádná věčnost.

Vilém v *Máji* je postavou, která stejně jako Máchůva uvažuje nad těmito jevy. Věznice, samota a tma mu vytváří ideální podmínky pro jeho propracované myšlení. V tento okamžik začíná vnímat konečnost svého bytí, Štěpánek říká, že: „[...] básník slyší to nejposlednější a nejzákladnější: čas sám, jeho prázdnotu, tok jeho vteřin, z nichž každá přináší smrt předešlé [...].“¹⁹⁰ Čas utíká, vteřiny „zanikají“, ale to značí i smrt jeho mládí, ba co víc, dokonce přibližující se smrt jeho. Krejčí uplývající moment popisuje takto: „Vše co tvoří obsah života je už to tam, zbývá jen jeho prázdňá dutina, tento pocit nahého bytí, živený zvukem dopadajících krůpějí.“¹⁹¹ Následující den totiž Vilémovo „nahé“ bytí skončí, dohraje jeho hudba života.

4.2.2.5. *Bůh*

Neustálé otázky o životě a smrti, o nicotě a věčnosti možná nasvědčují absenci božské entity. S tím ale nesouhlasí fakt, že se vězeň v *Máji* modlí, nicméně stále to nemusí znamenat, že ho Máchůva ztvárnil jako věřícího. Vilém se ocitl na svém existenciálním dně, kterým byla kobka – vězení – a v takové situaci logicky začal uvažovat o tom, co se s ním stane. Filozofuje, je v rozporu a je v básni aktérem, který rozhodně není tou idejí, která by měla „přežít“. V té době každý věří (i v tomto příběhu *Máje*) na Boha, proto si chtěl možná „pojistit“ svou duši, která po něm zbyde po smrti, aby byla spasena, pokud by bůh opravdu existoval. Nejedná se o jasný doklad ani o Máchově víře v boha, je třeba brát v úvahu, že to, co promítá a fantazií ztvární do díla, ještě neznamená, že to vypovídá něco o něm.

Básník bere v potaz božskou existenci, jak dokládá báseň *Na Bezdězi*: „Co zde sním a co zde vypiju, / To jediné jest, co v světě užiju. / A co po smrti mé tady zůstane, / Bůh nebo čert ví, kdo to dostane.“¹⁹² Uvedení boha i čerta jako protikladné dvojice může značit však jen obecnější názor o tom, že je si vědom čehosi po smrti. Pro jasné a srozumitelné konstatování zkonkretizoval dvě nejznámější, mezi lidmi nejrozšířenější, cesty v posmrtném životě. Další možností je, že opravdu věřil, že jeho tělo propadne d'áblu, či bude vyzdvíženo kamsi do nebes. To, co by mohlo naznačovat Máchovu víru

¹⁹⁰ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 84.

¹⁹¹ Tamtéž.

¹⁹² MÁCHA, K. H., *Na Bezdězi*. In: *Literární zápisníky, deníky, dopisy I.*, s. 243.

v boha je případné sympatizování s barokními básníky. Jistou podobnost jeho textu vidí Mukařovský s dílem *Co bůh? Člověk?* od Bedřicha Bridela.¹⁹³ Shledává ji ve verších: „*Budoucí čas? Zítřejší den?*“¹⁹⁴ a Bridelovým: „*Ó Bože můj, ach, co jsem? ...*“¹⁹⁵ Oba pojednávají o nicotnosti člověka. Bridel hovoří o pomíjivosti jedince v protikladu ideálního boha. Mácha ale boha nevyzdvihuje, ba co víc, nezmiňuje ho. Soulad obou autorů lze nalézt především v pochybách o existenci člověka.

Teologie rozdělují čas do několika bodů: stvoření světa, plynutí – žití, poslední soud. První a poslední bod Čyževský spojuje s božstvem.¹⁹⁶ Považuje právě tento jev za ten, který Máchu spojuje s barokními básníky. Poznává také, že určité pochyby, které se týkají existence boha, se u Máchy vyskytují, ale nelze ho považovat čistě za „nevěřícího“.¹⁹⁷

Máchovo pochybování o existenci boha Čáka dokonce datoval. Domnívá se, že od učení katolické církve, konkrétně od jejího pojetí nesmrtnosti duše, se Mácha začal odpoutávat v závěru roku 1832.¹⁹⁸ Je možné Máchovy myšlenky takhle přesně vymezit? Je pravda, že Mácha opravdu zvažoval jiné varianty nelidské síly, která ovlivňuje lidský život. Je to osud? Marten se o tom vyjadřuje takto: „*V opojení země přelil Mácha svou životní vůli, potřebu božstva, jež by přijalo srdce, lačné dáti se, jež by mu dalo, pro co bítí vroucnější nadosobní vášni. Tedy ne pantheismus, který se hledal v jeho krajinářské lyrice, ani Rousseauovský útěk k přírodě, byť by se ozýval jeho dobový akcent místy v Sabinově interpretaci Máchových myšlenek, ale prostě klad ducha, přirozeně milující život, instinktivně věřícího v jeho harmonii, šťastného, že mohl zapomínati jeho dissonance v důvěrném tichu hor a lesů.*“¹⁹⁹ Zmiňuje „ducha“, kterého Mácha nacházel v přírodě, kde se dokázal oprostít od nesouladu v životě. Jedním z dalších, kdo se touto problematikou zabýval, byl Dušan Prokop. Striktně odděluje Máchu od barokních básníků: „*Pro barokního člověka je za prchavostí jevů neproměnná skutečnost, Bůh, kdežto romantik Mácha tuto skutečnost popírá a místo, které zaujala, pociťuje jako pustou prázdnotu zejíící za závojem jevů. Pro barokní myšlení je svět nádherný, je však nestálý, pomíjející, vznikají o něm pochyby, proti pomíjivosti se klade pevné božské bytí.*

¹⁹³ MUKAŘOVSKÝ, J., *Kapitoly z české poetiky*, s. 212.

¹⁹⁴ MÁCHA, K. H., *Máj*. In: *Básně*, s. 22.

¹⁹⁵ BRIDEL, B., *Co Bůh? Člověk?*, s. 26.

¹⁹⁶ ČYŽEVSKÝ, D., *K Máchovu světovému názoru*. In: *Torso a tajemství Máchova díla*, s. 140.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 140.

¹⁹⁸ ČÁKA, J., *Poutník Mácha*, s. 62.

¹⁹⁹ MARTEN, M., *Akkord: Mácha - Zeyer - Březina: essaye*, s. 17-18.

Pro Máchu svět není jen krátký, je nicotný, proti božské nádheře je u něho pouhé nic, temno nejsoucna. Otázka nesmrtelnosti duše je u Máchy bez odpovědi, a to i před Májem. ²⁰⁰ Dále však přiznává, že Mácha svým „[...] osvíceneckým analytickým rozumem náboženství odmítá, ale cit, srdce k němu táhne.“²⁰¹ To lze vidět např. v symbolu otcovraždy. Prokop si jej vysvětluje jako alegorický obraz, který značí rozchod s bohem, ale připouští i motiv generačního konfliktu.

Mácha není přesvědčen myšlenkou, že by se po smrti lidé měli rozdělit na ty, kteří půjdou cestou do pekel a ty, kteří si zaslouží putovat na nebesa. Pro něj je onen svět pouhopouhé nic. Čyževský dokonce zmiňuje, že Mácha věří více v „převrácenou věčnost,“ než v „plnost božské nádhery“, která je jejím protikladem.²⁰² Zcela jistě byl básník ve svém kritickém myšlení významným. Václavěk dokonce poznamenává, že Mácha byl jedním z těch, kdo vnesl do české společnosti materialistický světový názor, jenž byl v rozporu s tradičním náboženstvím.²⁰³ I podle Krejčího Mácha „[...] odmítá útěchu náboženskou ilusí, ale samo o sobě ještě nedovede dát životu nový smysl a štěstí.“²⁰⁴

Za podstatnou zmínku stojí úvaha o Máchově citátu, který si zapsal mezi skicami z cest: „*Já miluju květinu, že uvadne, zvíře – poněvadž pojde, – člověka, že zemře a nebude, poněvadž cítí, že zhyne navždy; já miluju – více než miluju – já se kořím Bohu, poněvadž není. [...].*“²⁰⁵ Toto tvrzení znejistí každého, kdo by si byl Máchovou oddaností k bohu jist. Čyževský vychází z toho, že Mácha jsoucno zahaluje v nejsoucnu. Z toho lze odvodit, že se hranice bytí a nebytí, stírá. Zde nastávají další Máchovy pochyby o „stvořiteli“. Čyzevský na základě tohoto citátu dokonce uvažuje o vztahu Máchy pouze a jen k nejsoucnu.²⁰⁶ Vilém Závada potvrzuje Máchovo přiklonění se k nejsoucnu a pesimismu a považuje jej za důležitý celek v jeho tvorbě: „*Potřeboval snad tohoto pocitu nicoty a zmaru jako negativu, aby na něm tím prudčeji se zažehla jeho sladká a mámivá horoucnost. [...] Miluji Máchu, poněvadž trpěl, aby tím bohatěji mohl kvést.*“²⁰⁷

²⁰⁰ PROKOP, D., *Knihy o Máchově Máji*, s. 85.

²⁰¹ Tamtéž, s. 232.

²⁰² Tamtéž, s. 143.

²⁰³ Tamtéž, s. 346.

²⁰⁴ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 56.

²⁰⁵ MÁCHA, K. H., *Zlomky*. In: *Prózy*, s. 35.

²⁰⁶ ČYŽEVSKÝ, D., *K Máchovu světovému názoru*. In: *Torso a tajemství Máchova díla*, s. 140.

²⁰⁷ HŮRKOVÁ, J., *Básnický dnešek a Karel Hynek Mácha*, s. 24.

4.2.3. Příroda

Karel Sabina, Máchův důvěrný přítel, svědčí o tom, jak měl Mácha vytříbený smysl vnímat přírodu: „*Hovořili jsme i působení přírodních výjevů večerních na lidskou mysl, o přírodě vůbec i o vzájemnosti její s životem básnickým. Zde se jeví mínění Máchovo v tento smysl: „Na každého člověka každý výjev přírody jinak působí, neboť každý člověk vše jinak vidí; ve mně ani zvonek podvečerní, ani zvuk vzdálené hudby tak nevyšlovně žalostný pocit nevzbudí jako mladé žito ze země právě na jaro vystupující a vzdálené na kopcích strmící topoly. Ono připomíná mi života nevědomé sobě ze země se vyvinování, tyto zase na dalekou, nejasně vyznačenou pouť života.*“²⁰⁸ Z tohoto úryvku je zřejmé, že Mácha uvažoval o zemi jako o „rodičce“, z níž se vše rodí. Vše na tomto světě vzniká, aniž by tušilo, co ho čeká a kudy v životě má putovat. Krajina země je pozadím, před nímž se odehrává bytí. Podle Zdenka Hrbaty je příroda dokonce symbolem, který odkazuje na existenci: „*Děj přírody je tady rozebrán a interpretován jazykem, krajinné prvky a barvy západu zůstávají, ale metaforika přitahuje k lidskému osudu, stereotypní a rámcové kulisy se proměňují v kulisy hrající, přirovnání a personifikace odkazují k uzavřenému, symbolickému prostoru a času – k hrobce a smrti.*“²⁰⁹ Krajina vytváří metafyzický rozměr, přispívá k existenciálním myšlenkám např. hrdiny *Máje*.

Příroda je však mnohem mocnější, v dílech je totiž personifikována. Přírodní živly se podílejí na osudech hrdinů tím, že je ovlivňují. Např. vítr v *Pouti krkonošské* tiskne poutníka do černé brány a láká ho k pádu do nicoty. Také Jarmilina smrt je vlastně snoubení se s vodním živlem, hrdinka totiž spáchá sebevraždu skokem do jezera. Štěpánek upozorňuje na první pohled přehlédnutelné symboly, jež však uvádějí hrdinu do bezpečí. Dokazuje tím, že je příroda nevyzpytatelná a dokáže překvapit: „*[...] vzápětí přináší motýla, který je obrazem osudového zmaru [...]*“²¹⁰

Při popravě Viléma je krásný jarní den. Může se to jevit, jakoby se příroda vysmívala, ale ona jen plyne dál. Vzniká tak kontrast něčeho, co skončilo a něčeho, co trvá dál: lidská nicota a krása přírody. Ve chvíli, kdy přijíždí na popraviště poutník, střetává se zde život se smrtí. Jakubec popisuje situaci takto: „*Uvádí se na scénu sedmý rok po popravě Vilémově na pahorek, na kterém ještě ,kolo – kůl – kostlivec – lebka*

²⁰⁸ SABINA, K., Úvod povahopisný. In: Karel Hynek Mácha ve vzpomínkách současníků, s. 45.

²⁰⁹ HRBATA, Z., - PROCHÁZKA, M., *Romantismus a romantismy: pojmy, proudy, kontexty*, s. 69.

²¹⁰ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 154.

bledá'. Příroda trvá v máji v stejné kráse a radosti jako jiná léta, věčně. Strastný osud cizí vzbudil v básníkovi tíživý smutek nad uplynulým dětstvím, jeho krásným věkem, [...].²¹¹ Zřetelný je kontrast ukončenosti a věčnosti, dále také smrti a krásy přírody. Není ale smrt součástí přírody? Krejčí o tomto kontrastu neuvažuje, chápe tyto dva protipóly jako něco co spolu souzní. Na kůlu je lebka, která, podle něj, „[...] není pojímána jako něco hrůzného a ohyzdného, ona nestraší uprostřed sladkého noktura přírody, ale naopak všechna příroda soucitně s ní se laská, dávajíc svým světům a tónům kroužiti kolem ní – život se smrtí objímá se tu v kouzelně melancholickém tanci.“²¹² Popravený se totiž stal součástí přírody, komplex věčnosti ho pohltil. Příroda sama představuje onu věčnost. Trvá stále jako nadrámeček střídání dne a noci, pomíjejících ročních období. Utváří tedy celek, který je tvořen cyklem zániku a vzniku. To potvrzuje Štěpánek: „Máchův vztah k přírodě se pohybuje po linii spirály, od soucitu k obdivu, závidění, synovskému splývání až k spojení v metafyzickém osudu. Ale ať je Mácha v kterémkoli bodě této spirály, hmota, příroda mu není mrtvou hmotou, nýbrž žijící, cítící, prožívající bytostí.“²¹³

Kapitola 4.2.2.3 hovořila o spojení substantiva a adjektiva, které mělo za efekt, že neexistující věci dále působily na svět svými účinky. Zosobněna není jen příroda, ale např. i zrak mrtvého a i ten nadále ovlivňuje svět. Patří již mezi neživé, jak říká Prokop, ale „[...] ve srovnání se sluncem nebo větrem je pořád ještě pociťujeme jako živé.“²¹⁴ Tím se stává personifikace prostředkem značícím existenci. Sloveso, obsahující znak lidské činnosti se spojuje s neživou věcí.

V rámci personifikace lze nalézt i několik paradoxů, např. „jezero se v hory kloní“,²¹⁵ kdy neživá věc vykonává lidskou činnost, opět nereálnou, nikoliv však proto, že by daný subjekt již neexistoval: kloní se zezdola k horám. Prokop hovoří o tom, že v tomto případě má spojení v textu svůj účel. Vidí v tom symbol vratkosti a „[...] kosmické ohroženosti statické i životní [...]“. Dokládá to na dalších příkladech: „[...] měsíc bloudí, plouží se, mrtvá hvězda padá, tvar a obrysy se nejčastěji mihají, hmota se rozplývá“²¹⁶.

²¹¹ JAKUBEC, J., *Dějiny literatury české II.*, s. 792.

²¹² KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 99.

²¹³ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 224.

²¹⁴ PROKOP, D., *Knihy o Máchově Máji*, s. 212.

²¹⁵ MÁCHA, K. H., *Máj*. In: *Básně*, s. 15.

²¹⁶ PROKOP, D., *Knihy o Máchově Máji*, s. 226.

Máj vykresluje krásu přírody, která zakrývá zmar a nicotu v lidských osudech: např. Jarmilina smrt, při níž se hrdinka ponořila v jezero. Během toho příroda oplývala nádherou a jezero bylo její součástí. Tato skvostná scenerie ji v podstatě pohltila. Z díla vyznívají obavy z mocné přírody, která existuje nezávisle na člověku. Strach z ní doplňuje strach ze smrti. V díle hraje velmi podstatnou roli; Štěpánek tvrdí: „*Máchův monismus*²¹⁷ *člověka a přírody je však mohutně umělecky působivou složkou jeho metafyzické koncepce, jedním z prostředků, na nichž buduje osudovost, ‚danost‘ své antitézy.*“²¹⁸

Vzniká tak „dvojkolejnost“ přírody a člověka, která se však častokrát (např. smrtí) protíná: lidské jednání a přírodní dění, čas a věčnost. Příroda je pro člověka podle Mukařovského i nepřátelskou mocí, „[...] *jež mu odnímá každou jistotu, i ztraceným rájem, z kterého byl vyhnán. A jediným prostředníkem mezi člověkem a přírodní skutečností je poezie, ale jen ta, která dovede zachytit protikladné napětí, jež je podstatnou skutečností.*“²¹⁹ Dušan Prokop přidává dalšího „prostředníka“ a tím je vlast: „[...] *je to země i ve smyslu kosmickém, dále i půda či rodná zem*“²²⁰, jejíž součástí se člověk zase po smrti stane, protože země vpíjí věžňovu krev. Vilémova smrt není pádem v propast nicoty, nýbrž spočinutím v klíně matčině; příroda se probouzí, když Vilém umírá (to opět dokazuje antitézu přírody a lidského osudu, ale zároveň i jejich prolínání). Výjimku uvádí Prokop, kdy hvězda, která padá, zaniká, i přesto, že je součástí přírodního komplexu: „*Hvězda je tu mrtvá, ale padá dále, bezcílně a nekonečně, v čase i prostoru, kterým je hrobem všeho. To odpovídá i nejistotě a bezcílnosti Vilémova osudu v jeho životě i po smrti.*“²²¹ Hvězda a její trajektorie znázorňuje astronomickou paralelu s Vilémovým osudem.

²¹⁷ monismus vysvětluje Blecha jako „[...] *učení o bytí uskutečněném v jeho jednotě, opakem je pluralismus*“, což je „[...] *učení o existenci více na sobě nezávislých skutečností. Nejčastěji však bývají dvě (např. tělesná a duchovní) – potom se jedná o tzv. dualismus.*“ – tak uvádí ve *Filosofii*, s. 53.

²¹⁸ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 224.

²¹⁹ MUKAŘOVSKÝ, J., *Kapitoly z české poetiky III.*, s. 228-229.

²²⁰ PROKOP, D., *Knihy o Máchově Máji*, s. 235.

²²¹ Tamtéž, s. 235.

4.2.4. Krása, ženy, smrt

„Příroda, kypící životem, krásou a láskou nás jednou strhne k obdivu a radosti, ale naplňuje nás bolestí, když se stává necitelným protikladem lidského života odsouzeného k zahynutí. Tento protiklad je v *Máji* rozvinut v protiklad dějový: příroda bují citem lásky, když je zlomená láska Jarmily, a otevírá se k plesnému životu ve chvíli, kdy Vilém umírá.“²²² Tímto Štěpánkovým citátem se práce dostává v této podkapitole k dalšímu jevu. Leč se jedná opět o kontrast, je třeba upozornit na to, že je to kontrast krásy přírody a smrti. To je téma, které Mácha často zobrazoval a oblíbil si jej. Krejčí to popisuje takto: „[...] [poupátko] rozkvétá, aby s večerem uvadlo, po výsluní dne propadlo noci a smrti, marný je pro ně pláč holoubátka, [...] zdá se, jakoby líbal básník s mazlivou láskou všecko, co jest sladké, jemné, milé, krásné a přece odsouzeno k smrti – krásné snad právě tímto osudem.“²²³ Potěšení života se tak smíchává s nicotou, konečností a vytváří tak příjemný obraz, z něhož číší láska a krása. Takové vlastnosti má jen proto, že je pomíjivý. Takový není jen *Máj*, ale kupříkladu i *Pouť krkonošská*, o níž pár slov přidal Krejčí: „*Tak inspirace byronovská zápasí s goethovskou o vládu nad tímto dílkem, ale vítězem zůstává přec vlastní Musa Máchova, mladá ještě a panensky ostýchavá, rozechvělá však již truchle krásným divadlem života, v němž andělská čistota rozkvétá ze špíny všedního dne a jarní květ z hlíny hrobu, užaslá nad mysteriem, jímž jest sesterství krásy a smrti.*“²²⁴

Je smrt protikladem lásky nebo působí soudržně? Je potřeba onen abstraktní pocit „lásky“ zachytit konkrétněji. Tento stav lze odvodit od jeho původce, příčiny jeho vzniku a tím je žena. Ta je častokrát zároveň i symbolem krásy. Žena v sobě snoubí tedy jak lásku, tak i krásu, ať už se jedná o matku, sestru či milenkou. Jsou-li toho ztělesněním, bude se jednat o ideál lásky a ideál krásy. Ideálními jsou většinou bohyně, o nichž hovoří Freud, který přidává rodičku – ve smyslu matku zemi, ale také smrti: „*Velké mateřské bohyně [...] zdají se být vesměs jak rodičkami, tak i ničitkami, bohyněmi života, plodnosti i smrti.*“²²⁵ Tento námět uvažuje i Mácha a to ve svém pojetí země, z níž člověk vychází, ale právě i země vpíjí jeho krev – je jeho kolébkou i hrobem.

²²² ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 224.

²²³ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 35.

²²⁴ Tamtéž, s. 36.

²²⁵ FREUD, S., Motiv volby skříněk. In: *O člověku a kultuře*, s. 148.

Zmiňovaná žena – rodička je ta, se kterou se jedinec setkává jako první. O ženách a o jejich podobách se zmiňuje Krejčí: „[...] žena zůstane vždy uměleckému duchu symbolem života, jeho osudovostí a záhadností, a dle toho jest u mužův všeobecný pocit života, taková jest i jejich láska k ženě: radostná iluze, opojení citu nebo rozhlodaná skepsí a melancholickým vědomím marnosti, nevidí nic než stíny smrti, jimž všecko co žije a kvete propadá.“²²⁶ Žena je symbolem života proto, že ona sama rodí nový život, často je taky země přirovnávána, jak už bylo zmíněno, k „matce-zemi“, která způsobuje vznik nových bytostí a tvorů, ale i zánik. Mrtví se navrací do lůna země, do nerozlišeného bytí.

Básník se často cítí být zrazen krásou života, protože mu dle Krejčího „[...] protéká mu mezi prsty, zůstávujíc prázdnotu a smutek.“²²⁷ Nestačí si ji užít všemi doušky, objevuje se tu touha po ní: po lásce i kráse, které jsou pomíjivé a právě proto hrdinou básní tak žádané.

Romantičnost se Máchovi neupře, především v *Máji*, kde jako hlavní protipól smrti klade právě lásku – však právě ona dohnala loupežníka Viléma k vraždě svého otce. Zabil tak svou lásku ke svému otci? Znamenalo by to, že jedna láska, zapříčinila zánik lásky druhé, pak už by zbyla pouze smrt: smrt otce, smrt Viléma, smrt Jarmily. Není láska zároveň smrt?

Sigmund Freud dokazuje na motivu „tří skříněk“, že pokud je v nějakém díle možnost ze tří variant, ta třetí – poslední – je vždy nejlepší, něčím záhadná, výjimečná, nebo, prostě a jednoduše, nejvíce zajímavá. Hrdina po ní touží. Freud zmiňuje, že ať už se jedná o princův výběr ze tří sester či hrdinovo rozhodování mezi truhlou se zlatem, stříbrem nebo (třetí) solí, vždy je kladen důraz na třetí variantu. Co je důležité, že na zmíněné třetí verzi charakterizuje němotu, resp. skrytost, která, jak sám píše, v psychoanalýze značí smrt.²²⁸ Z tohoto „výkladu snů“ vyvozuje, že znamená-li třetí sestra smrt, její sestry musí být sudičky.²²⁹ Často je třetí – vybranou – ženou ta, která je nejkrásnější, či se do ní hrdina zamiluje, v tomto okamžiku tedy splývá krása a láska se smrtí: „[...] toto neuvěřitelné vystupňování je snadno vysvětlitelné: jestliže při svobodné volbě mezi ženami má dle našeho motivu padnout volba vždy na smrt,

²²⁶ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 51.

²²⁷ Tamtéž, s. 52.

²²⁸ FREUD, S., Motiv volby skříněk. In: *O člověku a kultuře*, s. 144.

²²⁹ Tamtéž, s. 145.

*kteřou přece nikdo nevolí, ale již osudově padá za oběť.*²³⁰ Mácha si pohrával se záměnou snu a reality, častokrát tyto dvě roviny prolínal. Proč by některé snové motivy nemohly přecházet, co do významu, do děje jeho děl? Po této domněnce by už v úvodu *Máje* byla na počátku avizována smrt: děj začíná obrazem, ve kterém vystupuje Jarmila, coby milenka hlavního hrdiny. Vilém se tak, vlastně kvůli ní, dostává do situace, ze které nenachází východisko a končí tak na popravišti. Freud také hovoří o mýtu, v němž se bohyně smrti nahrazuje bohyní lásky.²³¹

4.2.5. Noc

Nebyla by to ta pravá chmurná a strašidelná atmosféra, kdyby se děj neodehrával ve tmě. Lze si představit např. *Pouť krkonošskou* za slunného dne? S nocí je spojeno tajemství, záhada, ale i strach. Jeden ze smyslů, tedy zrak, je omezen. Pod rouškou tmy, nejlépe v půlnoci, objevují se na zemském povrchu rozličné příšery, duchové a jiné zjevy. „Půlnoc“ a „sova“ jsou, podle Svobody, upozornění pro čtenáře. Nadcházející děj totiž náleží do oblastí jevů psychických, do říše zjevení a strašidel.²³² Strach je spojen s nebezpečím, které na člověka na světě (pozemský, i ten jiný?) číhá. Tuto atmosféru dotváří také příznačné místo, u Máchy typické, tedy hřbitov, hrobka. Čyževský by scénu dotvořil takto: „[...] mluví se [také] o tiché rakvi a dokonce bílá lebka prosvítá ještě v nočním temnu a na kopci křížek stojí.“²³³

Temnou scenerii užívají autoři z několika důvodů, Čyževský je vysvětluje: „*Noční filosofie romantiky vidí noc v podstatě ve dvou hlavních aspektech: jednak tvoří noc, kdy vše viditelné se ponořilo v neurčitost [...], jednak jsou člověku v noci, kdy zmizel svět jemu blízký, odhaleny hloubky a dálky, jež před tím zakrývalo sluneční světlo, ontologické hloubky a dálky (hvězdné nebe, svět duchů), jež mluví k nejhlubším oblastem duše, k ‚noční stránce duše‘.*“²³⁴ Hlavním argumentem je fakt, že jedinci se snižuje schopnost vidět a je nucen si vše domýšlet dalšími smysly – to totiž dotváří celé kouzlo putování za tmy. I Mácha se při svých literárních poutích odkazuje na dálky – jak hvězdné, tak i ty plné duchů. Oslovuje je, vzhlíží k nim, rozpráví s nimi. Noc je pro něj východiskem, v noci filozofuje, rozmlouvá s nočními astronomickými jevy,

²³⁰ FREUD, S., Motiv volby skříněk. In: *O člověku a kultuře*, s. 147.

²³¹ Tamtéž.

²³² SVOBODA, J., *Za tajemstvím Máchova Máje*, s. 153.

²³³ ČYŽEVSKÝ, D., K Máchovu světovému názoru. In: *Torso a tajemství Máchova díla*, s. 118.

²³⁴ Tamtéž, s. 119.

jak vykládá i Jakubec: „*Básník se z problému zanikání všeho hmotného bytí, problému filosoficky i přírodovědecky nedomyšleného, vymaňoval hned obměnou staré orientální víry o přerazování lidské duše po smrti, hned touhou po světle, po hvězdách, po slunci, jak to nejsouvisleji vyslovil v básni Noc.*“²³⁵ Krejčí potvrzuje, že Máchova noc „[...] miluje [...] jako dobu, v níž místo všedních a střízlivých barev dne nastupuje tma, tato sestra smrti a zániku, anebo nádhera hvězd, z nichž mluví zvěst lepších světů, jako dobu, v níž po hluku dne zavládá ticho, dávající naslouchati nejtajnějším hlasům přírody a nitra.“²³⁶ Člověk je blíže k hvězdnému nebi, protože ho dokáže spatřit. Je zároveň blíže astronomickým výškám, ale i těm ideálům nahoře. Ideálům? Je tedy blíže i smrti? Vždyť noc je její sestrou.

Krejčí tuto myšlenku navrácí zase „zpátky na zem“: „[...] jeho touha letí vzhůru k hvězdným výšinám, ale nadarmo. Ví, že jsou mu nedostupny a že od nich nemůže nic čekat a žádat, neboť nevěří v nesmrtelnost. Cítí se připoután k hroudě země, v tom je zdroj jeho žalu, ale i útěcha: ‚Člověku jsem, než člověk pohyne, – ve své lůno zas země přivine, – zajme, promění a v postavě jiné – matka má, země zas mě vydá!‘.“²³⁷ Noc je básníkovi ideálem, jehož touží dosáhnout. Možná chce vzlétnout do výšin a odpoutat se – od čeho? Problémů na zemi, semknutí s matkou – zemí, tedy smrtí, protože se do ní navrácí?

4.2.6. Skutečnost a sen

Konečnost, posmrtnost Mácha nacházel právě v těch výšinách, ke kterým se v básních navrácí v motivech hvězd, nebe, slunce, měsíce. Právě tam byla říše ideálů a snů, takže se celá problematika přelévá až do astronomických prostorů. Dušan Prokop souhlasí v tom, že Máchova je bezesporu „[...] básníkem času, záhrobí, životní hrůzy, jeho pesimismus je kosmický a vyvěrá z nepřizpůsobivosti k životní praxi, z rozporů mezi snem a skutečností.“²³⁸ Citovaný rozkol mezi snem a skutečností, dále ještě ideálem a realitou, je dilematem, které nikdy u Máchových děl nechybí. Někdy se tyto dva protipóly spolu snoubí a to proto, že jedno neexistuje bez druhého: nebýt skutečnosti,

²³⁵ JAKUBEC, J., *Dějiny literatury české II.*, s. 770.

²³⁶ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 55.

²³⁷ Tamtéž, s. 55.

²³⁸ PROKOP, D., *Kniha o Máchově Máji*, s. 254.

jedinec netuší, co by si přál, po čem touží. Křivánek to vyjadřuje takto: „*Prožitek reality mu uvolnil prostor k zobrazení snu.*“²³⁹

Postupně si Mácha uvědomuje mylný dojem života po smrti a dostává se do rozporu mezi snem a realitou, což ho dohání k zoufalství a marnosti. Zde se uplatňuje i symbol země, jejíž lůno se stává i hrobem: „*Člověkem jsem; než člověk pohyne, / Ve své mě lůno zas země přivine, / Zajme, promění a v postavě jiné / Matka má, země, zas mě vydá!*“²⁴⁰ Země je ta, která jedince pak navrácí zase zpět do světa, avšak v jiné podobě. O jako jedné z možností převtělení po smrti se zmiňovala už kapitola 4.2.2.2.

Václavek poznamenává, že i přesto, že se Mácha pokoušel dosáhnout ideálu, je stále přikován k zemi: „*I ve svých kosmických básních, kde touží se vznésti nad svět pozemské přírody a nad moc jejího krutého zákona pomijejícínosti, je příliš rozumový [...].*“²⁴¹ A při sváru snu a skutečnosti si uvědomuje rozdíl mezi objektivním skutečným světem a nicotnými postavami ze snů. Realita se objevuje v Máchových prózách, neodvrací se od společenských problémů i přesto, že dokáže řešit i problém vlastního nitra.

Rozpory s ideálem, odvozené od poznání skutečnosti, jsou základem Máchových děl, některá jsou až naturalisticky líčena. Přesně taková je *Marinka*. Jakubec dílo uvádí slovy: „*Mácha, navrátiv se z pouti po Krkonoších, pohřbívá u jejího hrobu přelétavý ideál vysněné dívčí duše, obestřené poesii i v bídě a v umírání.*“²⁴² Vykreslená opravdovost, ryzost a surovost dohání i samotného básníka ke ztotožnění se s tragičností osudu Marinky. Krejčí považuje *Marinku* za vyprávění o „*[...] něhyplném setkání s umírající dívkou jako skutečný obraz ze života svého.*“²⁴³ Smrt je zachycena v její každodennosti. I přesto tento motiv vygradoval tím, že zhouba postihuje krásu a mládí. Hlavní postava, coby ideál krásy, je odsouzena k smrti. Jak se s touto situací vyrovnává její otec? Postižena není jen krása a mládí, podle Štěpánka je zasažena i láska, a to láska rodičovská: „*[...] nejbolestnější antitézou [je] láska milujícího otce k dítěti, jež je uvrženo do hnusného prostředí a jež mu před očima hyne a nakonec umírá.*“²⁴⁴ Čtenář

²³⁹ KŘIVÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 65.

²⁴⁰ MÁCHA, K. H., *Marinka*. In: *Prózy*, s. 92.

²⁴¹ VÁCLAVEK, B., *Společenské vlivy v životě a díle K. H. Máchy*. In: *Torso a tajemství Máchova díla*, s. 344.

²⁴² JAKUBEC, J., *Dějiny literatury české II.*, s. 780.

²⁴³ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 32.

²⁴⁴ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 179.

považuje osud za nespravedlivý a lidský úděl za definitivní. Tak celou situaci vnímá i postava otce, který celou situaci vidí jako bezvýchodnou a následně se utopí ve Vltavě. Otec je zabit vodním živlem stejně tak jako Jarmila v *Máji*.

Celkovou problematiku *Máje* postihuje Jaroslav Durych: „*Jest to jako moře bez konce, [...] v němž se zrcadlí všechny formy smrti ve všech možných lomech, bez ustání, bez odpočinku, bez naděje, kde tonoucí nemůže utonouti, kde ten, kdo umírá žízni, nemůže umřít, neboť bez konce láska jest. Naděje však dohořívá, neustále dohořívá, už z ní zbývá jen umřelé hvězdy svít, ale ten už nezhasíná a nemůže uhasnouti, jako nemůže uhasnouti trýzeň krásy. Jest to jako poznání toho, kdo v úmyslu sebevražedném vrhl se do propasti a nyní vidí, že propast nemá dna.*“²⁴⁵

Ať už šlo o ztvárněný ideál, o běžný život, přírodu, ženy, Mácha vždy viděl nestálost, nesoulad a kontrast mezi snem a realitou.

Sen zaujímá v Máchově tvorbě významnou část. Touto formou lze totiž vyjádřit subjektivní postoj, nahlédnout do lidské duše a podvědomí. Sen, jak se vyjadřuje Štěpánek, „*[...] poskytuje zvláštní volnost pro operaci s prvky skutečnosti, znamená možnost vyjádřit obraznou formou ideje překračující smyslovou zkušenost.*“²⁴⁶ V podstatě se jedná o ryze praktickou záležitost: vnitřní prožitek Mácha přetvořil v umělecký zážitek. To však neznamená, že by se veškeré snové scenerie shodovaly s autentickými zkušenostmi Máchovými. Jedná se jen o motiv, námět, inspiraci.

Takto tvořena je např. *Pout' krkonošská*, zde „*[...] rozpor mezi skutečností a touhou je v poslední instanci ne rozporem mezi láskou a neláskou, krásou a ošklivostí, velikostí a nízkostí, nýbrž protikladem mezi bytím a nebytím, mezi životem a smrtí.*“²⁴⁷ Zároveň však „*[...] nebytí, smrt není při důsledném pojetí antitézy řešením, vysvobozením. Kdo živoucí upne pozornost k otázce nebytí, prožívá ji ne jako kýžený, nýbrž jako děsivý protiklad bytí.*“²⁴⁸ Postavy poté zažívají marnost, smutek, jsou zaskočeny myšlenkou, že svět bude pokračovat nadále, i přesto, že ony zemřou: „*[...] bude [...] existovat svět, který existoval s ním, v kterém existoval on; svět bude existovat, usmívat se [...]. Člověk postavený před volbu být, či nebýt je postaven*

²⁴⁵ DURYCH, J., Večerní Máj. In: Slovo a slovesnost II., s. 71-72.

²⁴⁶ ŠTĚPÁNEK, V., Karel Hynek Mácha, s. 148.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 150.

²⁴⁸ Tamtéž.

před úděsné dilema: s nejhlubším žalem se rozhoduje pro nebytí, se zoufalým smíchem se rozhoduje pro bytí. ²⁴⁹

Antitézu života a nebytí zachycuje scéna, kdy se mrtví mniši probouzejí ze smrti a ožívají z nebytí, které není charakterizováno jako věčný klid, nýbrž jako děsivá ztracenost, věčné nic, ze kterého mrtví chtějí vystoupit. Do této atmosféry vstupuje mladý poutník, tázající se oživlých na posmrtný život. Dilema však neřeší pouze tento hrdina díla, nicméně i samotní mnichové, kteří podle Štěpánka, „[...] *stojí v rozpacích na prahu síně: vejdou-li, upadnou znovu na rok v smrt, nevejdou-li, propadnou smrti navždy. Je lépe navždy nebýt, ztratit možnost chvilkového bytí? Nebo zachovat si možnost chvilkového bytí, neupadnout zcela v nic, ale za cenu nového mučivého prožití hrůzné antitézy?*“ ²⁵⁰ Celý sen se mění v samotnou skutečnost putující postavy. Nebo nadále jen sní? Krejčí o nastupující scéně totiž hovoří dále jako o snu: „*Těžký sen zastírá jeho mysl a za noci spatřuje ve světle luny na vrcholu Sněžky postavu mrtvé ženy, ukazující vzhůru, zdali ke kříži nebo na měsíc ukazovala, nebylo lze rozhodnouti.*“ ²⁵¹ Skutečnost se mísí s fantazií. Postava potkáva tajemnou ženu, která se mění ve starce. Ten ho láká do jakéhosi vchodu. Černá brána je tu symbolem nebytí, kam nakonec poutník odchází. Štěpánek na konci shrnuje: „*Závěrečný jinochův osud subjektivizuje zpětně antitézu, které v obraze mnichů byla jinochovým viděním, tj. jaksí objektivním příběhem.*“ ²⁵²

Výstižný je i název díla *Pout' krkonošská*. Krejčí dílo popisuje takto: „*Skromné naše Krkonoše mění se v horské pustiny, z nichž zeje mrtvo, noc a smrt a uprostřed této fantastické dekorace vystupuje student turista v allurách melancholického poutníka romantických básních.*“ ²⁵³ Poutník si chce stejně tak i ve *Večeru na Bezdězu* odpočinout a po celém dni končí svou cestu právě na hřbitově: „[...] *zde odpočinu v pevném snu po dnešní pouti mé [...]*“ ²⁵⁴ Rázem se významy přenáší: „pevný sen“ značí smrt a „pout“ je životem. ²⁵⁵ Odpočinutí není jen chvilkové, ale dokonce je v závěru už věčné, jak se čtenář dočte.

²⁴⁹ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 148.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 156.

²⁵¹ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básniku*, s. 29.

²⁵² ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 156.

²⁵³ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básniku*, s. 30.

²⁵⁴ MÁCHA, K. H., *Večer na Bezdězu*. In: *Prózy*, s. 86.

²⁵⁵ MUKAŘOVSKÝ, J., *Kapitoly z české poetiky*, s. 285.

Konec, zánik bývá v dílech někdy vyjádřen i vyřknutím „Dobrou noc!“, které je většinou rozloučením. Jakubec poznamenává, že tím je i motiv doznívající harfy, která „se mu stává symbolem zapadajících snů a nevyplněné touhy.“²⁵⁶ Tím se opět práce dostává k tématu času. Sen a skutečnost proplétají právě minuty, které nelze vrátit. Vše je pomíjivé, a proto je, jak v realitě, tak i ve snu, nutné se rozhodnout. Nemění se ale jen čas, podle Mukařovského je to i pohyb a věci: „*To, co Máchovi sen se skutečností sbližuje, je okolnost, že ve snu i ve bdění se vše neustále proměňuje: čas prchá bez návratu, prostor se mění v pohyb, věci ve světla a barvy. [...] Vše, co kolem sebe vidí, je mu proto přízrakem a hrůzou.*“²⁵⁷ Jeho slova se jeví, jako by popisoval točící se vesmír. Ten je reálný? Nebo je iluzí či ideálem?

4.2.7. Vlast

Leč se motiv vlast nejeví příliš existenciálně, přesto byl už několikrát v práci zmíněn. Vlastenecké cítění bylo v Máchových dílech skryté, málokdo z Máchových současníků ho v něm objevil a dokázal ocenit. Nejedná se o žádnou odbočku od tématu této práce, následující text dokáže, že tento motiv v sobě nese rysy existencialismu a smrti o to tragičtější.

Svoboda byl jedním z těch, kteří téma vlasti v Máchových dílech vyzdvihují, on jej dokonce přemršťuje takřka do nacionalismu. Jeho alegorický výklad však není šířeji přijímán, dá se říci, že je individualitou, která toto pojetí zastává. Do práce jsou vybrány některé příklady z jeho výkladu, který vnímá *Máj* jako text o bitvě na Bílé Hoře. Jedním z prvních symbolů je samotná hvězda. Ta, ve významu vloženým Svobodou, značí Bílou Horu²⁵⁸ nebo Prahu.²⁵⁹ Pak tedy žal nad pádem hvězdy je i žalem nad pádem českého království, protože v této bitvě zvítězila katolická vojska nad těmi stavovskými. Slavní členové stavovské armády byli popraveni a to podle Svobody zaznamenává i verš: „*mrtvá hvězda sinný svit,*“²⁶⁰ v němž „sinný svit“ (ve významu „mrtvolný“) je světlo, barva obličejů všech popravených dne 21. června 1621.²⁶¹ Motto *Máje*: „Daleká cesta má! Marné volání!“ vnímá Svoboda tak, jako kdyby Mácha truchlil nad svým

²⁵⁶ JAKUBEC, J., *Dějiny literatury české II.*, s. 771.

²⁵⁷ MUKAŘOVSKÝ, J., *Kapitoly z české poetiky*, s. 236.

²⁵⁸ SVOBODA, J., *Za tajemstvím Máchova Máje*, s. 29.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 30.

²⁶⁰ MÁCHA, K. H., *Máj*. In: *Básně*, s. 18.

²⁶¹ SVOBODA, J., *Za tajemstvím Máchova Máje*, s. 31.

národem, který je odsouzený k vymření bělohorskými vítězi.²⁶² Dále je národní koncepce zachycena i v: „zapomenutý hrob, věčnosti skleslý byt“²⁶³, „obraz co bílých měst u vody stopen klín“.²⁶⁴ Tyto verše si Svoboda vysvětluje tak, že popisují vysoké objekty v zrcadlech vod a to znamená ztrátu pražských měst u Vltavy, což je obecně i velkou národní ztrátou, již básník oplakává ve 4. zpěvu.²⁶⁵ Jednou z významných postav z bitvy na Bílé Hoře byl Václav Budovec z Budova a toho Svoboda připodobňuje k Vilémovi. Konstatuje, že stejně tak i Vilém neměl svůj hrob, tak ani ten Budovcův nebyl nikdy nalezen. Z toho odvozuje, že nikdy nemohl dosáhnout posmrtného klidu, protože jeho ostatky nebyly uloženy do posvěcené hřbitovní půdy.²⁶⁶

Někteří jiní autoři také vnímají vlastenecké cítění v Máchových textech, ale třeba zmíněnou Vilémovu popravu si vykládají jinak. Např. Jan Neruda v tom vidí paralelu s ukřižovaným Ježíšem: „Staví tu před náš zrak sedmibolestnou matku Kristovu – symbol vlasti, a na jejím klíně ukřižovaného, s kříže sňatého Krista – symbol národa“.²⁶⁷

Hlavní myšlenkou této kapitoly je to, že život a smrt se týká i celého národa. Prostředí Prahy, vybudované jejími obyvateli, se vkládá do boje proti vymření celého národního společenství. Smrt jedince se tak více okořeňuje vlastenectvím, které je u Máchy tématem, na první pohled velmi skrytým, leč přetrvávajícím. To dosvědčuje i Štěpánek: „[...] národní situace se významně podílela na formování Máchova vztahu k životu vůbec, na formování jeho základní antitězy skutečnosti a ideálu.“²⁶⁸ Vymření lidstva by tak mohlo být mnohem větší tragédií než smrt jedince, protože rození dalších generací přidává na věčnosti času lidstva jako celku, věčnosti, které je vlastností přírody.

Vlast a její tragičnost lze nalézt i v jiných dílech autora. Václavek komentuje např. *Návrat*: „V prosaickém *Návratu* cítíme, jak pod obrazy vlasti jakožto jediného hrobu a tišiny žije vlastně jeho touha po akci, po větší aktivitě národa.“²⁶⁹ Dalším motivem odkazující na minulost zaznamenává báseň *Hrobka králů a knížat českých*,

²⁶² SVOBODA, J., *Za tajemstvím Máchova Máje*, s. 32.

²⁶³ MÁCHA, K. H., *Máj*. In: *Básně*, s. 42.

²⁶⁴ Tamtéž.

²⁶⁵ SVOBODA, J., *Za tajemstvím Máchova Máje*, s. 71.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 74-75.

²⁶⁷ NERUDA, J., *Zpěvy páteční*. In: SVOBODA, J., *Za tajemstvím Máchova Máje*, s. 14.

²⁶⁸ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 159.

²⁶⁹ VÁCLAVEK, B., *Společenské vlivy v životě a díle K. H. Máchy*. In: *Torso a tajemství Máchova díla*, s. 350.

kde podle Krejčího: „[...] nejvýmluvnější pomník mrtvé slávy minulé a elegický stesk nabývá pod klenbou šerého chrámu zvláštního mystického podbarvení [...].“²⁷⁰ Lze jednoznačně konstatovat, že Mácha svými texty dokazuje, že smrt postihuje nejenom mládí, lásku, krásu, ale také i vlast. Barvitě to popisuje Krejčí ve svých dvou citátech: „[...] srdce, rozbolestněné steskem nad hynutím tolika jiných věcí a pomíjejičnost celého života, jitrí svou věčně krvácející ránu i při vzpomínce na mrtvou národní velikost.“²⁷¹ A dále: „[...] vlastenectví jeho jest velmi neurčitý cit melancholie vůči slavnější minulosti, není to idea, jež by ho živila vírou a nadějí [...].“²⁷²

Proč, rozhlížeje se Vilém na popravišti májovou krajinou, posílá pozdrav vlasti, a nikoliv Jarmile, kvůli níž způsobil zločin? Cestu k odpovědi udává Krejčí: „Dílo, jež chce být básní máje a lásky, básní máje sice je, ale básní lásky není.“²⁷³ Avšak co ona láska k vlasti, k rodné zemi? To je možná smyslem *Máje* a tím je více vlastenecký, než se zdá.

Cítění pro vlast, nevyznačuje jen český národ, ale i židovský. Inspiraci v židovství získává básník podle Jindřicha Tomana u Byronových *Hebrejských melodií*, kde také vystupuje národ bez své vlasti. Lea z *Cikánů* se tak u Máchy stává motivem, který evokuje k tomu, aby národ truchlil pro svou ztracenou vlast.²⁷⁴ Není tomu však u každého Žida, který zemře. Jindřich Toman se zde zmiňuje o ženě (obecně) jako o symbolu života. Poté odvozuje, že její smrt bude vrcholem tragična.²⁷⁵ Lea, jakožto hebrejská žena, pak spojuje toto tragično s neštěstím zborčeného národa.

Máchova tvorba vlastně vytváří jakýsi koloběh. Jeden hrdina v jednom díle zemře a Mácha si stvoří nového hrdinu, aby ho nechal také zemřít. Toman uvádí i citát Vladimíra Macury: „Ukončení pouti by [...] znamenalo přitakání těm či oněm hodnotám, tj. nalezení vlasti.“²⁷⁶ Tedy to, co dodává lidskou energii, je neustálá snaha něčeho dosáhnout, zmíněná nalezená vlast by znamenala dovršení, a zároveň zánik touhy, ze které má člověk potěšení.

²⁷⁰ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básniku*, s. 13.

²⁷¹ Tamtéž, s. 48.

²⁷² Tamtéž.

²⁷³ Tamtéž, s. 75.

²⁷⁴ TOMAN, J., *Vlast, ženy a slast: K motivu smrti u Karla Hynka Máchy*. In: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století*, s. 189.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 190.

²⁷⁶ MACURA, V., *Znamení zrodu*, s. 144.

4.2.8. Dětství

Dětství je čas blaženosti, bytí probíhá bez jakékoliv absurdity a nesrozumitelnosti. Stesk po dětství znamená stesk po ideálním stavu, Křivánek to definuje jako „[...] dobu neprozření, dobu krásných snů, představ a tužeb“.²⁷⁷

Nad dětstvím truchlí sám básník, jehož cituje Krejčí: „*Jak možno utěšiti se, když každým dnem něco z našeho života hyne a mládí jednou ztracené nikdy se nevrátí?*“²⁷⁸ I Vilém v *Máji* se, dle Křivánka, do této doby touží vrátit: „*V posledních chvílích před smrtí se Vilémovi příroda, země stává matkou v protikladu ke krutému otci, v tomto ztotožnění je obsažena i představa možného návratu [...]*“.²⁷⁹ V dětství má člověk ještě naděje, že dosáhne ideálu, možná proto, že je ještě naivní. Po zkušenostech získaných v životě se dozvídá, že nic ideální není, tedy – že toho nelze dosáhnout. S tím pracuje i Vladimír Křivánek, který ve svém poznatku přirovnává dětství k nehmotným projevům (např. tón, svit, hluk) předmětů (např. harfa, struna, zvon) nebo dějů ve fyzickém či psychickém smyslu (např. boj, cit, čas) a poukazuje na negaci takto vytvořených spojení.²⁸⁰ V rámci této analýzy navazuje, že „[...] ztracené dětství je tak vyjádřeno jako něco smyslům nedosažitelného, nereálného, zbaveného svého původce a nositele.“²⁸¹

Jak Krejčí říká, čas dává hynouti dvěma dobám: jaru přírody a jaru života, máji a mládí.²⁸² Proto, stejně jako všechno, je i dětství a jeho bezstarostnost pomíjivé. Jednou skončí a je přítomno jen v předmětu touhy, která oplývá v básníkově srdci. Ta ho ničí a zároveň i pro ni hyne. Básník miloval noc, miloval i svoje mládí, proto zrod života Mácha připodobňuje zrodu dne, tím je pro něj právě noc. To dokazuje Štěpánek a umožňuje tak shrnout celou kapitolu: „*Večer je [...] představen jako počátek života, jako obraz ‚dětinství‘, [...], růžové červánky‘ večera osvětlují krajinu nejbližší, tak jako dítě pohlíží na čas nejbližší, na přítomnost, [...]; podobnost je pak ještě v tom, že věk dětinství také rychle pomine, jen ještě rychleji než ‚večer jarní‘. Noc, jež zahalí zemi a rozsvítí hvězdy, je obrazem jinošských snů, [...]. ‚Jinoštví‘, toť bloudění v ‚jiných‘ říších. Vzlet do výšin studí však svým chladem, člověk stávaje se mužem vítá jitra, [...] a*

²⁷⁷ KŘIVÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 25.

²⁷⁸ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básniku*, s. 52.

²⁷⁹ KŘIVÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 97.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 97-98.

²⁸¹ Tamtéž, s. 98.

²⁸² KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básniku*, s. 52.

*zamiluje si navrácenou mu zemi. Ale brzy zemdlí, neboť ,všecko tiskne vedro polední‘ a všechny sny pohynou v ,bezseném spaní‘.*²⁸³

4.2.9. Postavy

Základních symbolů u Máchy je příliš. Kromě loupežníka, vězně a vězení, je to i poutník (s nímž se často básník identifikuje). Stěžejní je příroda, bez pochyby se sem řadí i hřbitov, hrob, ale i abstraktnější noc, vlast a samota. Všechny tyto motivy jsou subjektivizovány. Mácha je typický tím, že se soustřeďuje na jedince, nikoliv na skupinku zbohatlíků, ale spíše na vydědence společnosti, kteří se trýzní, filozofují, přemýšlí. Vlastně se jedná o člověka, který je svým nitrem „čistší“, i když o tom jeho postavení nebo povolání nevyovídá, než leckterý běžný obyvatel vlasti. Pocit vyvrženosti ze světa lidí vyvolá u hrdiny světobol, nespokojenost až vzpouru. Mácha se často projevuje jako jedna z postav, nebo se alespoň dokáže vžít do pocitů hrdinů, které sám vytvořil – Martenova slova toho jsou dokladem: „*Hrdinové a hrdinky Máchovi žijí odleskem básníkova vznětu, ne vlastní sudbou; jsou křehké nástroje, na nichž hraje melodie své citovosti.*“²⁸⁴

Postavy často žijí na okraji společnosti, která jim nerozumí; zažívají však i vnitřní rozkol sami v sobě, nemohou se rozhodnout, co si počít se svým životem a stávají se tak rozervanci, kteří se často řídí spíše svým srdcem než rozumem, a proto jsou také romantiky. Vladimír Křivánek postavy považuje dokonce za „[...] *figuríny, na které básník navěšuje předivo svých citů, mnohdy neadekvátních či lépe řečeno nevěrohodných, aby demonstroval svůj životní pocit*“.²⁸⁵ Je třeba podotknout, že hrdinové, vystupující na scéně Máchových děl, mají předpoklady žít spokojený život díky svému původu a sociálnímu postavení, a proto je jejich osud o to tragičtější, když tohoto důstojného a váženého osudu nikdy nedosáhnou. Křivánek tento fakt dokládá na postavě kata a cikána: kat je potomkem Přemyslovců, mladý cikán nese hraběcí titul.²⁸⁶ Často se stává, že mnohem rozumovější je postava, žijící na okraji společnosti, osoba takřka asociální s nepříliš uznávaným „povoláním“. Tím je, jak dosvědčuje Křivánek, Vilém z *Máje*, který však svým myšlením převyšuje zbylou společnost: „*Obraz Viléma není obrazem obyčejného loupežníka, je obrazem filozoficky vzdělané a*

²⁸³ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 177.

²⁸⁴ MARTEN, M., *Akkord: Mácha - Zeyer - Březina: essaye*, s. 15.

²⁸⁵ KŘIVÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 22.

²⁸⁶ Tamtéž, s. 26.

hluboce cítící osobnosti, je projekcí básníka samého. ²⁸⁷ Hrdinové děl prochází světem tak, jak jim osud předem předurčil, nejsou schopni ho změnit. Sami přicházejí na to, že takový život je marný a nicotný. To potvrzuje Mukařovský: „*Samo lidské jednání se [...] básníkovi jevílo zbaveným smyslu a záměru; nesouvislost a nejasnost děje v Máji je jen básnický důsledek tohoto zásadního skepticismu [...].*“ ²⁸⁸ Jejich pochybnost o smyslu života zachycuje Křivánek také: „*Jako motiv epický je nevíra ve vědomou účelnost lidského jednání dána v Cikánech, kde je syn obviněn ze zavraždění otce, ale ihned od viny očištěn otcovou závětí [...]: ‚A byťby i (můj syn vrahem mým byl, já mu odpouštím a jsem přesvědčen, že přinucen přísahou matky aneb mou nevolně tak bude jednati o bezživot můj.‘. [...] Celým Máchovým dílem zaznívá, i když mnohdy přímo nevyřčována, pochybnost o smyslu lidského života a konání. Je to otázka formulovaná odbojným individuem vůči konvenčně přijatému chápání lidských věcí, otázka vyplývající z poznání, že jistota o motivech a cílech jednání mizí, jakmile se tazatel postaví vně dočasně platných konvencí.*“ ²⁸⁹ A dále opět Mukařovský: „*Za světem jeví i za slovy zeje pro Máchu prázdnota, nikoli však indiferentní, prostá významu, nýbrž úděsná pro moc, kterou má nad lidským životem.*“ ²⁹⁰ Ten zároveň poukazuje na hlavní postavy a další osoby vystupujících v *Máji*, především na to, že se zastírá jejich aktivnost: „*[...] činnost osoby je vyjádřena tak, že se gramatickým podmětem stane oko, ucho, hlas, srdce, atd. osoby jednající místo ní samé.*“ ²⁹¹ Determinovanost jejich osudů je daná, proto je Mácha nestaví do agentizované polohy.

Motiv vězně, o němž se vyjadřovala kapitola 4.2.1.1, zároveň obsahuje i prvky hrůzy a tajemství (scéna, kdy Vilém šeptá vězeňskému hlídači něco děsivého). Vězení, kobka, tedy prostor, ve kterém se hrdina *Máje* nachází má svůj existenciální rozměr: *daleká kobka, hlas, zvuk se rozestírá*, který podtrhuje věžňovu samotu. Právě v tento moment se Mácha zaměřuje, jak bylo řečeno, na jedince. Do kontrastu se dostává jeho vlastní hlas, který mu je nejbliž, se zvuky ze vzdáleného světa. Kromě zvuků je v protikladném vztahu tedy i prostor: malé temné vězení proti svobodné a rozmanité přírodě, z „něčeho“ se postupně stává „nic“. Rezignaci a marnost vidí u Viléma také Jakubec: „*Vilémovy pesimistické úvahy o záhadách lidské existence, o přechodu pozemského života do věčnosti, do pustého nic, filosoficky nepodávají nic nového,*

²⁸⁷ KŘIVÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 95.

²⁸⁸ MUKAŘOVSKÝ, J., *Kapitoly z české poetiky*, s. 222.

²⁸⁹ Tamtéž, s. 223.

²⁹⁰ Tamtéž, s. 235.

²⁹¹ Tamtéž, s. 162.

*dojímají však procítěným smutkem z nespravedlivého ustáleného morálního zákona, na který hledí básník s elegickou resignací.*²⁹²

Mária Bátorová nastiňuje typický problém obsažený v dílech u Dominika Tatarky a Alberta Camuse. Tuto linii lze užít i na Máchovu tvorbu, např. na *Máj* a shrnuje tak v podstatě zápletku děje: „*Bytí v prostoru na pohyblivém dnu s pohyblivými oblaky nad hlavou, kde dvojice chce být spolu – což je jen vzpomínka a člověk je odsouzený žít v odcizení.*“²⁹³ To vlastně vystihuje ideál, kterého se snaží každý hrdina dosáhnout, ale jedná se jen o sen. I Vilém je v kobce odcizen, navíc se s Jarmilou v díle míjí – postavy jsou jasně oddělené a to právě smrtí: Jarmila umírá dříve, než vstupuje do básně Vilém.

Příroda prožívá pocity hrdinů a dotváří celou atmosféru scény, tomu je tak např. i v *Cikánech*. Oproti *Máji*, kde je krajina o to rozkvetlejší a veselejší, když někdo umírá, tak v *Cikánech* tomu tak není. Zde umocňuje veškeré emoce hrdinů, které prožívají. Souzní s nimi a jakoby je plně chápe. V *Máji* příroda plyne nezávisle na člověku, přijímá jeho smrt – voda pohlcuje Jarmilu, Vilémova krev se vsakuje do země – a nadále pokračuje ve své věčnosti.

Podle Jindřich Tomana je Mácha prvním, kdo uvedl do novočeské literatury židovské hrdiny, nicméně zároveň je prvním, kdo je nechal v závěru zase zemřít. To vše provedl v *Cikánech*. Poté, co hrdinka Lea zemře hanbou, když se vyzradí tajemství o tom, že byla znásilněna, následuje ji ve smrti i její otec. Mácha si v tento okamžik opět zahrává s myšlenkami o posmrtném životě a vpravuje do příběhu pověru o dvojitěm ustrojení mrtvol. Stejně tak jako Lea, tak i v *Máji* umírá hlavní postava Vilém. Spojitost mezi nimi vidí Toman v tzv. „mrtvém zraku“²⁹⁴, jedná se o zrak, který zůstává mrtvému, jehož oči se tak dívají do „neskonečné říše“ (v případě Ley), nebo třeba do dávného dětství (u Viléma). To je motiv, který značí, že i neexistující subjekt aktivně působí na existenci. O tom pojednávala kapitola 4.2.2.3.

V Křivokladu vystupují hrdinové, kteří jsou rozervanci už „od základu“, jak tvrdí Štěpánek: „*Jejich antitetičnost je něčím jako osudem ne ve smyslu neblahých náhod, jež je postihly, nýbrž ve smyslu neúprosné determinace. Kruté zážitky nejsou prvotní příčinou jejich nešťastnosti, jsou naopak důsledkem, projevem toho, co je základem*

²⁹² JAKUBEC, J., *Dějiny literatury české II.*, s. 787.

²⁹³ BÁTOROVÁ, M., Dobrodružstvo ľudskosti (Dominik Tatarka a Albert Camus). In: *Dominik Tatarka v souvislostech světové kultury*, s. 17.

²⁹⁴ TOMAN, J., Vlast, ženy a slast: K motivu smrti u Karla Hynka Máchy. In: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století*, s. 190.

jejich bytosti. V nich se naplňuje osud, determinace.“²⁹⁵ Tito hrdinové, jedná se o kata a Václava IV., jsou nevšední svou schopností vše emočně vnímat. Svoje bytí, a otázky spojené s ním, citově – někdy až tragicky – prožívají a stává se to dle Štěpánka v momentě, kdy: „*Oni prohlédají závoj, který zástupům zastírá krutou pravdu života.*“²⁹⁶ Král Václav zažívá rozpor i kvůli svému sociálnímu postavení – vládne všem lidem, ale jeho život je stejně časově omezený jako jejich, i když je postaven na špicí společenské pyramidy, přesto se stává někým naprosto bezvýznamným, když se ocitne tváří v tvář smrti. Nejvyšší spravedlnost vždy činil král, ale smrt dává všem rovnost startu konce. Kat je tu protipólem vůči králi. Jejich postavení líčí Štěpánek: „*Je-li Václav králem, a cítí se ubožákem, je kat ubožákem, který se cítí králem.*“²⁹⁷ Jeho vznešený původ ho směřoval na královský stolec, nicméně nakonec se stal jedním z poddaných krále. Už v tomto díle se projevuje marnost života, která pak vrcholí v *Máji*: „*Ve věčnosti kypícího přírodního života, který je nelítostný k osudu individua nebo spíše ještě se vysmívá individuu, se manifestuje vítězná síla metafyzického osudu, který určil individuu trpět a hynout. Tento protiklad se logicky přimyká k důsledně antitetickému pojetí života, které nedovoluje vidět spásu ani ve smrti.*“²⁹⁸ To byla slova Štěpánka. Hrdina je nejenom obětí osudových příhod, ale zároveň je tím jedním z mála, kdo pochopil řád světa a existence, kdo se zodpovědně staví čelem tragickým situacím a verdiktům, kvůli nimž sahá až na propastné existenciální dno. Postava tak nachází něco nadrozumového, něco, co zůstává běžným lidem skryto, proto se konec jeví v tomto Štěpánkově pojetí, optimističtěji: „*Hrdina objevuje nadindividuální hodnotu, jejíž je individuum trvalou součástí, že objevuje svět, z něhož individuum vychází a do něhož se vrací. V tomto pojetí zánik individua není pádem v nicotu, nýbrž návratem do toho, z čeho vyšlo, čemu patří.*“²⁹⁹

V následujícím citátu od Čáky lze spatřit podobnost Máchových hrdinů s někým dalším: „*Básník nesmírně trpí poznáním, že jeho ideály se rozplývají, že jsou neuskutečnitelné ve společnosti, v níž žije. Dopis neznámé dívky z roku 1832 či 1833, který Mácha použil v básni *V svět jsem vstoupil* a dílem i v *Pouti krkonošské*, je nejvýraznějším vyznáním jeho zklamání: „[...] hledal jsem lidi, lidi, jak se ve snách mých jeví, a zočil jsem prázdné larvy, bez srdce na mne se ušklebující, slovem, chtěje*

²⁹⁵ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 117.

²⁹⁶ Tamtéž, 118.

²⁹⁷ Tamtéž, 120.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 123.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 217.

*obejmouti ráj, přitisknul jsem pouze chladnou zem na svá lásky plná, rozčilená prsa... Oplakával jsem sny ztracené; jen červánkové večerní nebe, jen stříbrotoká Vltava, jen tmavé stíny vlasteneckých hájů souhlasily se mnou, žal můj znajíce; lidé však mne vyvržencem nazývali... Tak se světem v rozepři, se zničeným srdcem, nepoznán od nikoho, samotný jsem žil v hluku světa, nemilován od žádného a nic nemiluje jako vyhnanec, jenž na pustou se ukryl skálu, jejížto neprohledná noc černým závojem ho zahaluje [...].³⁰⁰ Nejsou právě takhle popsány hlavní postavy Máchových děl? Poutník, Vilém, mladý Cikán, vypravěč v *Pouti krkonošské* či *Mnichu* – není to podoba samotného Máchy? Vtělil do svých postav sám sebe i se svými názory?*

³⁰⁰ ČÁKA, J., *Poutník Mácha*, s. 96.

5. Smrt v osobním životě K. H. Máchy

Smrt je nedílnou součástí každého života – zprvu z vyprávění, později dostihne jedincovi blízké a nakonec člověka, samotného Máchu.

Mácha byl v podstatě potulným básníkem. Při svých cestách čerpal inspiraci, kochal se přírodou, prohlížel si svět. To ale není všechno: potkával i rozličné lidi, kteří ho dokázali zaujmout svým vyprávěním. Jejich historky byly poutavé o to víc proto, že zčásti hovořily o skutečnostech, které se staly. Toto pravdivé jádro bylo často založeno na smrti tamějšího obyvatele – ať už se jednalo o vraždu, sebevraždu, nebo tragickou náhodu, Mácha jej užil ve svých dílech. Jedná se o jeho první zkušenosti se smrtí, která se netýkala přímo jeho, ani nikoho z jeho okolí.

Ve *Večerech na Bezdězu* básník popsal situaci, při níž vypravěč potkává ženu, která nesla v nůši dětskou rakev. Tento motiv vytvořil pravděpodobně Mácha poté, co slyšel reálný podklad o „zjevení“ tajemné ženy na Bezdězu. Výtvarník Čáka vysvětluje, odkud tento motiv vzešel, takto: „*V době, kdy hrad sloužil jako benediktinský klášter, nosily totiž matky z obce Bezdězu své novorozence do hradní kaple, kde jim pod soškou Matky boží montserratské požehnal mnich. Věřilo se, že to dětem přinese štěstí. Rovněž sem nosili zemřelé novorozence, aby žehnáním dosáhly jejich duše věčného spasení. O tomto obřadu se mluví i v letákovém prospektu, který si dali bezdězští benediktini vytisknout roku 1725. [...] Bezdězské matky nosily své děti na hrad až do šedesátých let 19. století [...].*“³⁰¹ Zemřelé novorozeně je motiv zcela ojedinělý, nemluvě o dětské rakvi. U čtenáře vytváří o to hrůznější představu, než kdyby šlo o rakev pro dospělého člověka. Mácha tak podtrhl nespravedlnost osudu a smrti, která doprovází jeho díla.

Smrt malého dítěte je působivým tématem. Další takovou zaznamenanou událostí je nešťastná náhoda. Dočíst se o ní lze z Máchova zápisníku: „*Otec vzpomene rodině: / Kde dnes as jest? , však stěží / Pomyslí, že již v hlubině / Drobné z něj kusy leží. / Tak letí ztráštěn o skálu, / Od skal, do skal, ku skale; / On dolů; my však pomalu / Lezeme vzhůru dále.*“³⁰² Na této básni se Ivanov snaží dokázat, že má pravdivé jádro. Hovoří o příhodě, kterou Mácha mohl slyšet, ve které se vypráví o tom, jak „[...] devítiletý

³⁰¹ ČÁKA, J., *Poutník Mácha*, s. 51.

³⁰² MÁCHA, K. H., *Otec vzpomene rodině*. In: *Básně*, s. 198.

chlapec spadl z bezděžské skály a zabil se. Večer ho rodiče začali hledat, našli však rozbité tělíčko až druhý den...“³⁰³

I dílo *Kat* má údajně pravdivé jádro. Vychází totiž z pověsti z dob krále Václava IV., o které se Mácha dočetl v Hájkově kronice. Čáka ji převypravuje takto: „V roce 1396 se na Karlštejně za panovníkovy nepřítomnosti strhla potyčka s ukrutným koncem: hofmistr krále Václava, opavský kníže Hanuš, v hněvu zavraždil čtyři příslušníky drobné šlechty, královy oblíbence. Kníže Hanuš si tímto činem vysloužil přezdívku ‚mistr‘, jak se tehdy říkalo katům. A jelikož jej za zločin Václav IV. nikterak nepotrestal, začalo se o královi říkat, že má mistra – kata za společníka.“³⁰⁴ Popis vraždy dokonce i několika lidí každého vždy odkáže na myšlenku, co to muselo být za člověka, který dokázal spáchat takový čin – a to dokonce několikrát. Máchu „vyšinutý jedinec“ natolik upoutal, že ho vložil do svého textu. Protipólem mu byl panovník, který nezasáhl a k celé věci se stavil, jak vložený úryvek dokládá, zcela lhostejně.

Reálnou podstatu nese také nejznámější Máchovo dílo. V *Máji* se vypravěč, přijíždějící k Vilémově kostře, dozvídá o pověsti o otcovrahovi Ignáci Schiffnerovi. Vypráví se, že Ignác byl – stejně tak jako Vilém – odsouzen za vraždu svého otce a popraven lámáním kolem. Vše se událo v okolí Mladé Boleslavi v roce 1774. Podle Prokopa se to Mácha mohl dozvědět od obyvatelů poblíž Doks, a dokonce i od hospodského.³⁰⁵ Čáka o zmiňovaném vrahu již mluví počestně, jistě Máchu tehdy zaujalo, že zločinec se jmenuje stejně jako on: „K otcovraždě v okolí Doks skutečno došlo v roce 1774, čili v Máchově době ještě mohli žít její pamětníci. Poblíž města Dubé zabil Hynek Schiffner svého otce, bohatého měšťana, který bránil synovi v sňatku s chudou dívkou. Vrah byl odsouzen a popraven v Mladé Boleslavi, jak to dokládá spis v pamětní knize na dubské faře.“³⁰⁶ Zajímavé je, že Čáka situaci nepopisuje tak, že by otec byl sokem mladého muže. Ivanov ve své knize uvádí úryvek z pamětní knihy, do níž celá epizoda byla zaznamenána farářem z Dubé Ambrožem Glaserem.³⁰⁷ Popis zní takto: „Roku 1774 dne 7. května smutná věc se přihodila. Byl popraven Ignác Schiffner, jediný syn svého otce a tohoto roku konšela v Dubé. Následoval svého otce k poli [...], zde se přiblížil, aniž ho otec zpozoroval, a na tom místě řečený zločin

³⁰³ IVANOV, M., *Důvěrná zpráva o Karlu Hynku Máchovi*, s. 234.

³⁰⁴ ČÁKA, J., *Poutník Mácha*, s. 63

³⁰⁵ PROKOP, D., *Knihy o Máchově Máji*, s. 221.

³⁰⁶ ČÁKA, J., *Poutník Mácha*, s. 93-94.

³⁰⁷ IVANOV, M., *Důvěrná zpráva o Karlu Hynku Máchovi*, s. 235.

spáchal. Dal mu několik vpravdě smrtelných ran do spánku. Nevinný a nic netušící otec se zhroutil a zahynul krutou rukou svého syna. Zploditele svého, vydávajícího poslední vzdechy a zbroceného vlastní krví, vhodil otcovrah do rozsedliny nedaleké skály, aby na věky jeho krvavý a hrozný zločin zůstal skryt.³⁰⁸ Druhý den občané vyšli konšela hledat: „A když pečlivěji jednotlivá místa prohlížejí, vidí na skalní rozsedlině cosi bílého. Visela tam totiž část košile. Přistupují k samotné skále blíže, a zabitého svého konšela vidouce, jsou zarmouceni.“³⁰⁹ Podezření padlo na syna zemřelého, protože se lidem jevilo, že málo truchlí. Následně se údajně i sám přiznal. „Žádal o prominutí svého provinění, protože myslel, že je možno zločin vykoupit stříbrem a peněžitou pokutou. Tu byl ihned uvržen do vězení a brzy poté odveden do Mladé Boleslavi, kde se také opravdu kál, zločin své otcovraždy měl v ohavnosti a odpykal jej koncem července téhož roku lámáním v kole.“³¹⁰ A jaký byl důvod vraždy? „Příčinou otcovraždy, jak sám potom doznal, bylo toto: otec nechtěl souhlasit se sňatkem, který zamýšlel syn uzavřít s dcerou jakéhosi zdejšího nádeníka. Aby toho přece jen dosáhl, použil neslýchaného, hrozného prostředku a takovým způsobem otce zabil.“³¹¹ Ivanov se také domnívá, že se tuto příhodu Mácha dozvěděl od zdejšího hostinského.³¹² Dále také uvádí, že je možné, že farář ve svém dokumentu „něco“ nepřipsal – míní tím milostný vztah starého Schiffnera k dívce jeho syna, Ignatze.³¹³

Doposud se kapitola zabývala jen smrtí, o které Mácha slyšel. Na svých poutích se však dozvídá o smrti svých přátel. O tom píše Čáka: „Fakta dokazují, že údobí okolo krkonošské cesty a stejnojmenného díla bylo v životě Karla Hynka časem plným zklamání a bolesti. Někdy na jaře 1833 se Mácha s těžkým srdcem rozchází s Marinkou Stichovou. V létě tohoto roku kosí tuberkulóza kamaráda Josefa Pokorného, kterého pro žert odvedli k vojsku bez ohledu na nemoc. A na krkonošské pouti nachází svého nejbližšího přítele také již v zasvěcení smrti. [...] 16. ledna 1834 – Jan Beneš umírá.“³¹⁴

V dopisu Hindlovi z 8. června 1836 se zmiňuje také o rakvi jeho tchýně: „[...] holky mé matka zemřela, strašlivá přísaha se složila o půlnoci u rakve

³⁰⁸ IVANOV, M., *Důvěrná zpráva o Karlu Hynku Máchovi*, s. 235.

³⁰⁹ Tamtéž.

³¹⁰ Tamtéž, s. 236.

³¹¹ Tamtéž.

³¹² Tamtéž.

³¹³ IVANOV, M., *Důvěrná zpráva o Karlu Hynku Máchovi*, s. 236.

³¹⁴ ČÁKA, J., *Poutník Mácha*, s. 62.

její [...].³¹⁵ Tato smrt ho však podle dokumentů příliš nezasáhla, ba co víc, využil toho a donutil tak Lori přísahat na svoji věrnost.

V dopisu Hindlovi z 9. října informuje o narození syna: „[...] mám syna, zrodil se prvního října, a nepotřebuji hlavu srazit, neb kdybyste ho viděl, řeknete, to je mladý Mácha, třeba jste to nevěděl, že mám syna.“³¹⁶ Podle Krejčího je psaní dokumentem o jeho vnitřním životě, kdy „[...] duše básníkovy byla vyplašena ze svých snů a meditací strašným imperativem životní zkušenosti. Ale i tu hledá ještě záchranu v nových snech, v čistotě a kráse illusí.“³¹⁷

Smrt dohání i Karla Hynka Máchu. Paradoxně se tak děje v době, kdy plánuje vlastní svatbu. Nyní se uplatňuje kapitola 4.2.4 přímo na Máchově životě, protože den uzavření sňatku se stává jeho pohřbem, lásku střídá smrt. Dokládá to tvrzení Jakubce: „Na 8. listopadu stanovil Mácha oddavky v Praze, místo nich měl týž den pohřeb v Litoměřicích.“³¹⁸ Jak k tomu došlo?

Máchova nemoc propuká v době, kdy se navrácí z Prahy, kde byl za svým synkem narozeným v noci na 2. října roku 1836. Začínají ho trápit zažívací potíže, přidává se i prochladnutí, což dává Prokop za vinu nevytápěné místnosti.³¹⁹ O týden později v Litoměřicích propuká požár, který spatřil Mácha při výšlapu na vrch Radobýl a ihned k němu běžel. Dle Dušana Prokopa byl mezi prvními, kteří se zapojili do hašení střech. Zároveň uvádí, že už v této době v něm hlodala vážná nemoc. Dne 4. listopadu už ho, evidentně nemocného, navštěvuje lékař. Mácha umírá v noci z 5. na 6. listopadu.

Příčina smrti nebyla vždy zřejmá. Prokop dokonce uvádí, že by se mohlo jednat i o otravu ze zkaženého jídla, kterou provázelo silné nachlazení (někdy se hovoří o zánětu plic).³²⁰ Zjistilo se také, že voda, kterou se Mácha oplachoval a kterou pil při požáru, byla závadná.³²¹ Jaroslav Kamper uvádí v *Literatuře české devatenáctého století* jako příčinu smrti zánět plic³²², to je však v pozdějších pracích vyvráceno. Stává se tak např. v Polákové *České literatuře*. V kapitole básníkovi věnované, je doloženo, že

³¹⁵ *Literární pouť Karla Hynka Máchy: ohlas Máchova díla v letech 1836-1858*, s. 41.

³¹⁶ MÁCHA, K. H., *Prózy*, s. 76-77.

³¹⁷ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 133.

³¹⁸ JAKUBEC, J., *Dějiny literatury české II.*, s. 796.

³¹⁹ PROKOP, D., *Knihy o Máchově Máji*, s. 72-73.

³²⁰ Tamtéž, s. 73.

³²¹ Tamtéž, s. 281.

³²² HANUŠ, J. a kol., *Literatura česká devatenáctého století III.*, s. 18.

Mácha nezemřel na zápal plic, ale podlehl infekci cholériny.³²³ Tento fakt potvrzuje i Jakubec: „*Máchova smrt bývala dříve přičítána zánětu plic, vzniklému namáhání při požáru. Litoměřické listy Máchovy svědčí však o tom, že básník přestál útrapy při požáru bez následků. Podle úmrtního listu zemřel Mácha na „Brechruchfall“, tj. dávení spojené s průjmem, na cholérinu.*“³²⁴

Miroslav Ivanov sesbíral veškeré dokumenty, svědčící o příčinách smrti Karla Hynka Máchy, a spolu s lékaři pátral, jak zemřel český básník. Na dopise z 6. listopadu od Bohoslovice Vincence Náhlovského dokládá, že z počátku se lidé domnívali, že šlo o cholera.³²⁵ Jisté nesrovnalosti shledává v nesouladu informací ohledně umístění Máchova hrobu: Máchův bratr Vilém i hrobník se ve svých svědectvích neshodují.³²⁶ Uvádí v potaz i další názory na Máchovu smrt – tím byl „*zápal plic, způsobený nachlazením při požáru osudnou neděli 23. října 1836*“.³²⁷ Domnívá se však, že tato informace byla rozšířena Máchovým advokátem, který se obával, aby nepřišel o klientelu – cholera totiž byla velmi obávanou nemocí. Dalším „svědkem“ je také přední záznam, jenž hovoří o „*Brechdurchfall*“, což Ivanov překládá jako zvracení s průjmem a na základě znalostí ze slovníku přidává i poznámku: „*cholera*“.³²⁸

Na základě získaných dokumentů Ivanov zjistil, že Mácha se nachladil už před požárem. Další fakt, který nepřispěl jeho zdravotnímu stavu, bylo pití vody během požáru, která však mohla být bakteriologicky závadná – na základě toho se dospělo k názoru, že se tak nakazil salmonelózou.³²⁹ Poté, 6. listopadu, umírá. Dnes se většinou tedy uvádí, že Mácha zemřel na cholera, resp. cholérinu (druh salmonelózy), tedy na velmi silné střevní potíže.

Za podstatné však Štěpánek považuje Máchův úděl, to, že zemřel velmi mladý: „*Náhla smrt šestadvaciteletého básníka jako by ověřila opravdovost Máchovy antitezý života a smrti, Máchovu ideu marnosti, osudovou platnost metafory ‚zbortěné harfy tón‘, a nemálo se přičinila o upřílišněné, skoro mystické ztotožňování Máchova života a*

³²³ POLÁK, J., *Česká literatura 19. století.*, s. 58.

³²⁴ JAKUBEC, J., *Dějiny literatury české II.*, s. 807.

³²⁵ IVANOV, M., *Důvěrná zpráva o Karlu Hynku Máchovi*, s. 270.

³²⁶ Tamtéž, s. 272.

³²⁷ Tamtéž.

³²⁸ IVANOV, M., *Důvěrná zpráva o Karlu Hynku Máchovi*, s. 274.

³²⁹ Tamtéž, s. 281.

díla.³³⁰ Dodává, že Máchova povaha a jeho život byly důležitými předpoklady k jeho tvorbě.³³¹

Náhlosti básnickovy smrti si je vědom také Krejčí: „*A smrt jeho dokonce již prolamuje linie romantického stylu. Přichází bez krásy a bez jakékoliv dekorace. Surové zlo života vítězí na konec nad poetickým snem.*“³³² Sen se hroutí kompletně: po Máchovi umírá i jeho oslavovaný syn Ludvík, který zemřel rok po něm na následky nemoci. Za několik let zemřeli i Máchovi rodiče.

Václav Mach vzpomíná na dobu, kdy se dozvěděl o smrti básníka, takto: „[...] *Tu přišla do koleje zpráva, že Mácha je mrtev! Byla to pro nás, jej milující, rána hromová. [...] Bylo to v měsíci listopadu 1836. Pátera Wagenknechta jsem našel v slzách, plakal, jako by mu byl nejmilejší bratr zemřel. Sám se hned nabídnul, že bude rekviem odbývat v kostele sv. Ignácia, protože Hynek poblíž bydlel. Kostel byl přeplněn studujícími a četnými ctiteli zemřelého. Byli přítomni i profesori fakulty juridické. Jungmann a mnoho profesorů a studujících z gymnázií. Truchlivost byla všeobecná, vždyť nás opustil milovaný buditel lásky k vlasti, šlechtný a upřímný přítel, laskavý bratr a syn vlasti, mohu říci nejnadanější a nejupřímnější. Vlast a literatura utrpěla ztrátu nenahraditelnou. [...]*“³³³

Poslední Máchova slova, zhmotněná v pěti slokách, našel jeho bratr Michal Mácha. V básni, tužkou napsané, se ohlíží na zničenou vlast, jejíž sláva je zašlá. V závěru sděluje své poselství, které Krejčí parafrázuje: „[...] *žalující dumou budit vlast ze spánku, truchlivou vzpomínkou na minulost přispívat k budování základů národní budoucnosti, oklikou melancholického historismu dospívat k modernímu básnickému citění a hrou slov a obrazů, přes to že vyjadřovala žal zdánlivě bezobsažný, touhou mrtvě bezcílnou, cit životního prázdna a hrůzu z nicoty. A tak rozlévati i tím vlnu života kolem sebe v národě, života vystupňovaného v nejpříkřejší kontrasty krásy a smutku, planutí a zániku, a citěného s novou, do té doby v Čechách neznámou, dychtivou žízni a neznámým žářem rozkoše.*“³³⁴ Shluk asociací dokládá Máchovu vlasteneckou duši. Vypisuje se z toho, jak vytvářel své texty o nicotě a prázdnotě bytí, čímž chtěl dosáhnout, aby si každý uvědomil, co je podstatou života.

³³⁰ ŠTĚPÁNEK, V., *Karel Hynek Mácha*, s. 75.

³³¹ Tamtéž.

³³² KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 161.

³³³ MACH, V., *Akademické paměti*. In: *Malá knížka o Máji*, s. 31.

³³⁴ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*, s. 132.

Mácha zemřel ve věku 26 let. V den plánované svatby ho pohřbívali. Zemřel Mácha předčasně? Krejčí jeho konec vnímá spíše jako velkolepé finále: „*Nezdá se spíše naopak, že zemřel právě v čas, aby naplnil vnitřní zákon své bytosti? [...] Jsou básníci, pro něž je smrt logickým závěrem osudových nutností, do bytosti jejich vložených. Zdají se být zasvěceni smrti a přivolávají ji svým steskem.*“³³⁵ Chápe Máchovu smrt jako podtrhnutí ohromující básnickovy duše.

Otakar Zich závěrem dodává, že častokrát se slovo „nikdy“ stává v podobě „někdy“ naprosto nepředstavitelným: „*Kolikrát jsme si jen sami při ztrátě něčeho milého, při loučení, při smrti drahého nám člověka opakovali toto slovo a chápali bolestně jeho děsný význam.*“³³⁶

³³⁵ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básniku*, s. 141.

³³⁶ ZICH, O., O typech básnických. In: *Malá knížka o Máji*, s. 47.

6. Odkaz Máchy do dnešní doby

Máchův hrob zůstal až do roku 1846 zpustlý a neoznačený, avšak v této době se stává básník národním symbolem. Schází se tu spisovatelé, mezi nimi i Karel Havlíček Borovský, který se zapřičinil o postavení pomníku s nápisem: „*Dalekát' cesta má, marné volání!*“.³³⁷ Tento citát uvádí Máchovu nekonečnou cestu, při níž žije dál a z jeho věčnosti ho nelze odradit.

Máchovy ostatky a jeho hrob se renovovaly, to popisuje Čáka ve své knize: „*V té době převzali péči o Máchův hrob litoměřičtí bohoslovci. Těm vadilo, že ačkoliv se básníkův hrob nachází v takzvaném biskupském oddělení hřbitova, kde byli pochováni jen zemřelí z Dómské čtvrti, přesto nemá viditelné křesťanské označení. Proto byl z jejich popudu dne 1. května 1861 odhalen pár kroků od Máchova hrobu, v rohu biskupského oddělení hřbitova, ještě jeden pomník k básníkově poctě. Byl to pseudogotický jehlancový sloup ukončený černým křížem.*“³³⁸ Dne 1. května 1861, tedy dvacet pět let po smrti Karla Hynka Máchy, byla v Litoměřicích, na domě, kde bydlel, zasazena také pamětní deska a spolu s ní byla založena i pamětní kniha, jež automaticky získala vlastenecký punc. Této události se zúčastnilo mnoho známých osobností: Vítězslav Hálek, Gustav Pfleger Moravský, Jan Neruda. Později i Alois Jirásek a Karel Václav Rais., jak uvádí Dušan Prokop.³³⁹ Právě skupina kolem Nerudy, říkající si „májovci“, tradovali nadále Máchův kult. Vlastenectví bylo spojováno se symbolem Karla Hynka Máchy. Toho si byli vědomi i litoměřičtí Němci a roku 1897 při protičeské bouři zničili jeho pamětní desku.³⁴⁰

Deska byla obnovena roku 1936 při jubilejním výročí Máchova stého úmrtí. Při této příležitosti byla zhotovena socha Karla Hynka Máchy od Václava Blažka. Avšak roku 1938, jak poznamenává Čáka, deska i socha opět zmizely vlivem německého nacionalismu.³⁴¹ K této události podotýká Čáka citát o péči Máchových rodičů: „*Nechod' mezi Němce, ' říkali rodiče synovi, když se chystal do Litoměřic. – ,Však já se zase vrátím, ' odpovídal Karel Hynek. – A skutečně se vrátil.*“³⁴² Stalo se tak ve 30. letech 20. století.

³³⁷ ČÁKA, J., *Poutník Mácha*, s. 118.

³³⁸ Tamtéž.

³³⁹ PROKOP, D., *Knihy o Máchově Máji*, s. 280.

³⁴⁰ ČÁKA, J., *Poutník Mácha*, s. 119.

³⁴¹ Tamtéž.

³⁴² Tamtéž.

Z navštěvování Máchova pomníku se stala lidová tradice, a to jak za doby první světové války, za doby první republiky, za německé okupace a pokračuje dodnes. Hůrková vyzdvihuje rok 1936 a hlavně rok 1939: „*Není jistě náhodou, že osobnost Karla Hynka Máchy soustředila na sebe pozornost také v letech, ohraničených dvěma daty: kolem 1936, tj. stým výročím básníkova úmrtí a rokem 1939, kdy ze zabraných Litoměřic převážíme ostatky K. H. Máchy. V prvních dnech okupace Prahy hitlerovskou armádou se koná druhý pohřeb básníka. Smuteční kondukt, vypravený z budovy Národního muzea na Vyšehrad stává se národní manifestací, masovým projevem vůle národa překonat nepřízeň osudu.*“³⁴³ Když nastala světová válka, poctu na toto místo přišlo vzdát několik českých vojáků.

Vyvrcholením Máchova kultu se stal, již zmiňovaný, převoz ostatků Karla Hynka Máchy z Litoměřic do Prahy. Stalo se tak začátkem října roku 1938. Den, kdy se „Karel Hynek Mácha vracel“ se stal dnem národních manifestací. K přenesení Máchových ostatků došlo 7. května 1939. Předcházela tomu ochota litoměřického hrobníka Hanse Knoblocha, který se zhostil exhumace. Čáka v souvislosti tímto obřadem uvádí zvláštní skutečnost, týkající se neznámé ženy, která se „přišla s básníkem rozloučit“ a při té příležitosti si odnesla i úlomek z Máchovy rakve: „*Její zjevení jako by symbolizovalo mnohé záhady a tajemství obestírající básníkův život.*“³⁴⁴

Poté, co byly Máchovy ostatky ověřeny a prozkoumány, byly uloženy do rakve, jež byla 5. května 1939, jak uvádí Čáka, vystavena v Národním muzeu.³⁴⁵ Následujícího dne byly ostatky průvodem s československou vlajkou doprovázeny až na Vyšehrad. Tak proběhl demonstrační pohřeb Karla Hynka Máchy, jež se stal uceleným vlasteneckým „štítím“ proti vzrůstajícímu nacismu. Máchova věčnost trvá, ať už v jakékoliv podobě. Čáka líčí smuteční obřad: „*Když spuštěnou rakev zasypávaly květy posledního sbohem, slétl na okraj hrobu barevný ptáček – malá pěnkava. Pranic se nebála shluku lidí. Chvilku se rozhlížela a pak k úžasu všech vlétla do hrobu, odkud se s veselým křikem vznesla do koruny nejbližšího stromu. Jako jásavý symbol věčného života, v jehož jménu překoná člověk i národ všechny zlé chvíle, jako symbol věčně mladého Máchy.*“³⁴⁶

³⁴³ HŮRKOVÁ, J., *Básnický dnešek a Karel Hynek Mácha*, s. 7-8.

³⁴⁴ ČÁKA, J., *Poutník Mácha*, s. 121.

³⁴⁵ Tamtéž, s. 122.

³⁴⁶ Tamtéž, s. 123.

Máchova tvorba se stala národní hodnotou, která zasahuje svou hloubkou existenci každého člověka, protože každý hledá ten pravý smysl života. Vilém Závada zaznamenává ve svém příspěvku paradox, že nejkrásnější čtení je to, které vyvěrá z bolesti a tragiky: „Říká se, tuším, že nejplněji kvetou stromy raněné bleskem. Aniž se dívám na Máchu očima romantika, miluji jej dnes proto, že vydal báseň tak úžasné krásy a tak úžasné lásky k životu.“³⁴⁷

Spřízněnost s přírodou pro Máchu byla důležitá. Dnes se původně „Hiršberskému rybníku“, který je považován za to jezero, které je líčeno v Máchově *Máji*, říká, jak Prokop uvádí, „Mácháč“ a okolní příroda se stala „Máchovým krajem“.³⁴⁸ Není to pro Máchu ten nejhezčí dar? Byla mu tak věnována část živoucí přírody, jeho kousek hmotné věčnosti. Dnes, jak popisuje Krejčí, „[...] vyvíjí se smysl pro soulad mezi duší a jejím okolím, volá se po zharmonizování krásou, usiluje se o vytvoření stylu doby, ne takového, do něhož bychom se utíkali, zhnuseni svou reálnou existencí, nýbrž naopak, který by přímo z reálné této existence vyrůstal a poctivě vyjadřoval její smysl a základní pocit.“³⁴⁹ Tak se stává prostor Máchových děl hmatatelný a každý tak může vnímat všemi smysly krásu Máchovy poezie. Krajina zůstává – byla obrazem Máchovým, je obrazem i současným. Každý může vidět v podstatě to, co sledoval sám básník. K tomu pár slov dodává i Jan Čep: „Mácha našel na vrcholku své tvorby adekvátní výraz pro své vidění světa, pro svou zžírající žízeň, jeho inspirace se plně vtělila v tvar. Proto si zachovalo jeho dílo schopnost znovu a znovu otřásat dušemi nových čtenářských generací a rozorávat je ostrím své intenzity. Jsme přesvědčeni, že tajemství jeho trvalé aktuálnosti je v tom, že vyjadřuje elementární žízeň, která pálí v každém lidském srdci.“³⁵⁰

³⁴⁷ ZÁVADA, V. In: Hůrková, J., *Básnický dnešek a Karel Hynek Mácha*, s. 24.

³⁴⁸ PROKOP, D., *Kniha o Máchově Máji*, s. 282.

³⁴⁹ KREJČÍ, F. V., *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básniku*, s. 186.

³⁵⁰ ČEP, J., *Žízeň po životě*. In: Hůrková, J., *Básnický dnešek a Karel Hynek Mácha*, s. 18.

7. Závěr

Bakalářská práce se zabývala existencialismem v Máchových dílech. Prvky této filozofie byly nalezeny ve třech symbolech určených Šaldou: v symbolu vězně, poutníka a země. V symbolu vězně se nejvíce zobrazuje ubíhající čas a to např. v podobě stékajících kapek v *Máji*. Čas je skryt také v symbolu poutníka – s ním se čtenář setkává v takřka celé tvorbě Karla Hynka Máchy, ale provází ho i kontinuálně dějem jednotlivých příběhů. Symbol země již naskýtal pohled na jeden z možných výkladů posmrtného života – tedy návrat do lůna země.

Bylo dokázáno, že Mácha zcela jistě uvažoval o tom, co se děje po smrti. Jeho názor, myšlenky, procházely jistým vývojem. Nejprve básník doufá v ideál na onom světě, kdy se jedinec přiblíží božské entitě. Postupem času však zvažuje, kdo takového ideálu vůbec dosáhne. Začíná ho vnímat jako nedosažitelný, utopický. Další Máchův výklad posmrtného života práce shledává v návratu k zemi, tedy k přírodnímu komplexu. Tato cesta byla nazvána jako „reinkarnace“. Člověk se navrátí zpět do života v jiné živočišné podobě. Zde však básníkovy úvahy neustaly. Posmrtná věčnost je dalším Máchovým možným výkladem, který souvisí i s prostým „nic“, „nicotou“. V tomto ohledu bylo poukázáno i na věčnost celé přírody, která působí takřka lhostejně v otázce lidského počinání. Vytvořila se tak „dvojkolejnost“ bytí přírody a člověka. „Něco“ v životě tak kontrastuje s „ničím“ po smrti. Jak však bylo popsáno, nejedná se tak úplně o protiklad – Mácha také prolínal skutečnost se snem, minulost s přítomností. Vznikla tak jakási iluze, která ještě navíc s noční scénérií vytvářela neskutečnou atmosféru.

Práce vyzdvihovala výjimečnost básníka i kvůli jeho úvahách o bohu. Na základě postupného proměňování Máchových myšlenek o posmrtném životě bylo odvozeno, že se Mácha odpoutával i od víry v boha. Práce se přiklání k závěru, že básník nabyl kritického rozumu, ale nedokázal si odůvodnit, co řídí lidský život. Obecně vzato: nedokázal si boha nahradit jinou mocnou silou, která by všemu určovala směr.

Všepřítomná je u něj touha. Práce popisovala jak žízeň po kráse, mládí, tak ale i dětství. Krása byla automaticky připodobněna k ženě. Po hlubší analýze (i se spoluprací s Freudovým snovým výkladem) bylo odvozeno, že žena je v Máchových dílech vnímána jako prvek, který prochází celým životem jednotlivce. Je rodičkou a dozírá

na člověka při jeho putování po světě: ať už jako milénka, matka, či sestra. Stojí při něm také při odchodu na onen svět – v práci je tak uvedena i jako synonymum pro smrt.

Shrnutím lze říci, že existenciálních motivů je v Máchových textech přešle. Smrt je přítomna v poetických dílech, próze, ale i v soukromé korespondenci. Mácha je, jak bylo v práci použito, „filozofující básník“, který do literatury vkládá prvky zamyšlení. Hledal odpovědi na své problematické otázky tím, že skládal básně.

Cíl bakalářské práce nastínit Máchův světový názor byl splněn. Ať už v otázce křesťanské (nebo jiné víry) nebo při úvahách o životě po smrti. Text by se dal obohatit prostřednictvím dalšího studování rozličných literatur. Zajímavý by byl námět, v němž by se uvažovalo, do jaké míry je s existenciálními motivy pracováno v tvorbě Máchových následovníků. V práci bylo zmíněno pokračování tzv. skupiny májovců v čele s Janem Nerudou. Jsou i jeho díla plně protkána zmiňovanou filozofií stejně jako Máchova?

Dalším možným zpracováním by bylo zaměření na konkrétní Máchovo dílo a jeho velmi podrobná analýza, případně rozebrání pouze soukromých poznámek a dopisů Karla Hynka Máchy.

Seznam použité literatury

Primární literatura

MÁCHA, Karel Hynek. *Básně*. Ed. Miroslav Červenka. Praha: Lidové noviny, 2002, 383 s. ISBN 80-7106-550-1.

MÁCHA, Karel Hynek. *Básně: Máj; Zlomky; Dopisy*. Praha: J. Laichter, 1907, 350 s.

MÁCHA, Karel Hynek. *Dílo*. Ed. Albert Vyskočil. Praha: Plejada, 1929, 348 s.

MÁCHA, Karel Hynek. *Literární zápisky, deníky, dopisy*. Ed. Karel Janský a kol. 1. vyd. v Knihovně klasiků. Praha: Odeon, 1972, 572 s., Knihovna klasiků (Odeon).

MÁCHA, Karel Hynek. *Máj*. 5. samost. vyd. v ČS. Praha: Československý spisovatel, 1987, 61 s.

MÁCHA, Karel Hynek. *Prózy*. Ed. Zdeněk Hrbata a Martin Procházka. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, 477 s. ISBN 978-80-7106-951-5

Sekundární literatura

BÁTOROVÁ, Mária. Dobrodružstvo ľudskosti (Dominik Tatarka a Albert Camus). *Dominik Tatarka v souvislostech světové kultury: (jazyk - styl - poetika - politika)*. V Tribunu EU vyd. 1. Brno: Tribun EU, 2013. 212 s. ISBN 978-80-263-0385-5.

BLECHA, Ivan. *Filosofie: (základní problémy)*. 1. vyd. Olomouc: FIN, 1994, 303 s. ISBN 80-85572-88-5.

BRIDEL, Bedřich. *Co Bůh? Člověk?*. Přerov: B. Durych, 1934, 64 s.

ČÁKA, Jan. *Poutník Mácha*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1975, 126 s.

ČERNÝ, Václav. *První a druhý sešit o existencialismu*. V tomto souboru vyd. 1., (První sešit 3., druhý seš. 1. vyd.). Praha: Mladá fronta, 1992, 152 s. ISBN 80-204-0337-x.

DURYCH, Jaroslav. Večerní máj. In: *Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka*. Praha: Melantrich, 1936, roč. 2, č. 2, s. 71-72.

DVOŘÁK, Karel – VODIČKA, Felix – MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Dějiny české literatury*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960, 684 s.

Fenomén smrti v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 9-11. března 2000. 1. vyd. Praha: KLP, 2001, 425 s. ISBN 80-85917-79-3.

FREUD, Sigmund. *O člověku a kultuře*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1990, 444 s. ISBN 80-207-0109-5.

GALÍK, Josef a kol. *Panorama české literatury: (literární dějiny od počátků do současnosti)*. 1. vyd. Olomouc: Rubico, 1994, 547 s. ISBN 80-85839-04-0.

HANUŠ, Josef a kol. *Literatura česká devatenáctého století III*. V Praze: Jan Laichter, 1903, 884 s.

HRBATA, Zdeněk – PROCHÁZKA, Martin. *Romantismus a romantismy: pojmy, proudy, kontexty*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005, 417 s. ISBN 80-246-1060-4.

HŮRKOVÁ-NOVOTNÁ, Jiřina. *Básnický dnešek a Karel Hynek Mácha*. 2. rozš. vyd. Praha: IPOS, 1998, 32 s. ISBN 80-7068-108-x.

IVANOV, Miroslav. *Důvěrná zpráva o Karlu Hynku Máchovi*. V Praze: XYZ, 2010, 295 s. ISBN 978-80-7388-442-0.

JAKUBEC, Jan. *Dějiny literatury české II*. 2. přeprac. a rozš. vyd. Praha: J. Laichter, 1934, 1051 s.

JANSKÝ, Karel (ed.). *Karel Hynek Mácha ve vzpomínkách současníků*. 1. vyd. Praha: Svobodné slovo-Melantrich, 1959, 332 s.

JASPERS, Karl. *Úvod do filosofie*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1991, 131 s. ISBN 80-7066-431-2.

KOSSAK, Jerzy. *Existencialismus ve filozofii a literatuře*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1978, 266 s.

KREJČÍ, František Václav. *Karel Hynek Mácha: kniha o českém básníku*. Praha: Grosman & Svoboda, 1907, 188 s.

- KŘIVÁNEK, Vladimír. *Karel Hynek Mácha*. 1. vyd. Praha: Horizont, 1986, 140 s.
- LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, 1082 s. ISBN 978-80-7106-963-8.
- MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu: české obrození jako kulturní typ*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1983, 285 s.
- MARTEN, Miloš. *Akkord: Mácha - Zeyer - Březina: essaye*. 2. vyd. Praha: L. Kuncíř, 1929, 149 s.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*. Praha: Čin, 1926, 284 s.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Kapitoly z české poetiky*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1948, 325 s.
- OLŠOVSKÝ, Jiří. *Heidegger a Kierkegaard: na cestě k myšlení*. Vyd. 1. Praha: Akropolis, 2013, 195 s. ISBN 978-80-7470-044-6.
- POHORSKÝ, Miloš (ed.). *Malá knížka o Máji*. Praha: Albatros, 1986, 88 s.
- POLÁK, Josef. *Česká literatura 19. století*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, 308 s. ISBN 80-04-23906-4.
- PROKOP, Dušan. *Knihy o Máchově Máji*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2010, 341 s. ISBN 978-80-200-1880-9.
- SVOBODA, Jaroslav. *Za tajemstvím Máchova "Máje": historicko-literární studie*. Hronov: A. J. Votruba, 1940, 160 s.
- ŠALDA, František Xaver. *Mácha snivec i buřič*. Praha: Melantrich, 1936, 31 s.
- ŠTĚPÁNEK, Vladimír. *Karel Hynek Mácha*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1984, 377 s.
- Torso a tajemství Máchova díla: sborník pojednání Pražského linguistického kroužku*. Praha: Borový, 1938, 406 s.
- V AŠÁK, Pavel (ed.). *Literární pouť Karla Hynka Máchy: ohlas Máchova díla v letech 1836-1858*. 1 vyd. Praha: Odeon, 1981, 395 s.
- VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury IV*. 2. vyd. Praha: Mazáč, 1931, 347 s.